

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

MART 2000 SAYI: 399 1.000.000 TL.

Bir Dönemecin Eşiğinde Türkiye - AB - Avrasya

İlker Aktükün • Reiner Eichnberger • Atıf Evren

Bruno S. Frey • Mehmet Hasgüler • Yaşar Onay

Seyfi Öngider • Mustafa Özel • Olivier Roy

Ester B. Ruben • Sultan Tepe • Alain Touraine

Bülent Uludağ • Merdan Yanardağ

İFMC

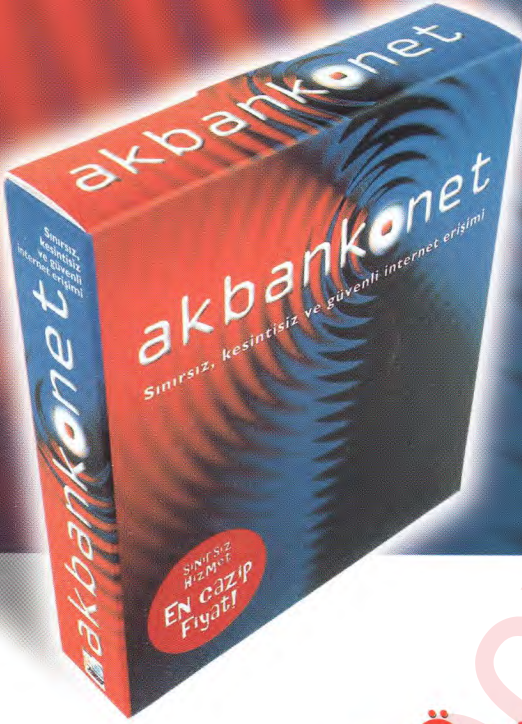
İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

İnternete bağlanmanın en kolay ve en hızlı yolu

akbankonet

Tam isabet

**En cazip
fiyat**

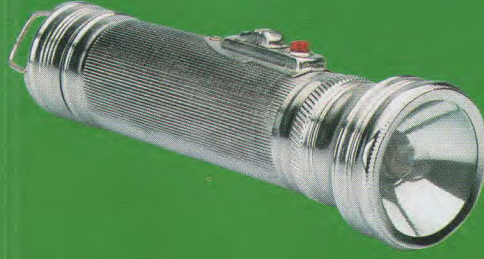
- ➡ **Ömür boyu abonelik 500 bin lira**
- ➡ **Saati 150 bin lira**
- ➡ **Her ay 50 saat üstü bedava**
- ➡ **Kullandığın kadar öde!**
- ➡ **Önce kullan, sonra öde!**
- ➡ **Herkes sahip olabilir!**

Tüm Akbank şubelerinde.

AKBANK

Güveninizin Eseri

(0212) 313 41 88

Bu el feneri size neyi çağırıştırıyor?

- ☐ sinema
- ☐ kamp
- ☐ gece
- ☐ hırsız

Eğer cevabınız son seçenekse, hemen bir Başak Sigorta acentesine uğrayın.

Ardından da vizyondaki en iyi filme iki bilet alın.

BAŞAK SİGORTA

SOSYAL VE
POLİTİK DERGİ

ABONE OLAN HERKESE
%40 İNDİRİM

**Öğrenci ve Öğretim üyelerine
%40 + %50 indirim**

Bilgi için: Kesişim Yayıncılık ve İletişim Hizmetleri

Tel: (0 312) 222 70 70 71 E-posta: (0 312) 222 62 26 e-mail: npq@kesim.com.tr

Herkes her şeyin farkında!

Türkiye’de “Telefon Bankacılığı”
ve “İnternet Şubesi” denince
ilk akla gelen banka Garanti.*

*Siz de Türkiye’de Şubesiz Bankacılık’ın
adını koymuş bir bankayla çalışmak
istememez misiniz?*

444 0 333

www.garanti.com.tr

GARANTİ

ŞubeSizTM Bankacılık

Başka bir arzunuz?

Biz

Esnaf, sanatkar ve KOBİ'lere
açmış olduğumuz kredilerde verimlilik,
kaynak yaratma ve gelişmeyi,
ticarete ve sanayide büyümeyi,
yeni yatırım alanlarının açılmasını ve
reel ekonominin desteklenmesini hedef alan,

Bir Bankayız

HALKBANK
TÜRKİYE HALK BANKASI

SSCB'nin çöküşü "kısa yirminci yüzyıl"ın uluslararası sistemini belirleyen en önemli aktörlerden birinin tarih sahnesinden çekilmesi anlamına geliyordu. "Soğuk Savaş"ın beklenmedik biçimde bitmesi, umulduğu gibi bir barış ve istikrar döneminin açılışı olmadı. Tam tersine milliyetçi, etnik, dini görünümlü bir çok yeni bölgesel çatışma alanının ortaya çıkması, içinde bulunduğumuz geçiş döneminin belirleyici ögesi oldu. Öte yandan SSCB ve Doğu Bloku'nun çözülüşü uzun zamandır dünya pazarlarından kopmuş bulunan büyük bir coğrafi alanın ortaya çıkması anlamına da geliyordu. Soğuk Savaş sonrası "Yeni Dünya Düzeni"nin içeriğini belirleme mücadelesi, ortaya çıkan bu yeni coğrafyalarda hegemonya kurmakla doğrudan bağlantılı. Bu mücadelenin bir yanında tartışılmaz askeri ve siyasal gücüyle ABD bulunurken diğer yanında yükselen ekonomik güçleriyle ABD'ye rakip olan Almanya merkezli AB ve Japonya bulunuyor. Bu üç merkezin Orta Asya / Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlarda yürüttüğü hegemonya mücadelesi yeni binyılın uluslararası sisteminin biçimini belirleyecek. Türkiye bu mücadelenin sürdüğü coğrafyanın tam ortasında -deyim yerindeyse- merkezinde bulunmaktadır.

İktisat'tan

Merkezi konumundan dolayı bir yandan uluslararası sistemdeki mücadelelerden doğrudan etkilenmekte ama aynı zamanda kendi yönelimi doğrultusunda bu sistemi de etkilemektedir. 90'lı yıllar Türkiye'nin çevresindeki uluslararası olaylara, geçmiş dönemdekinden çok farklı biçimlerde müdahalesine sahne oldu. Bir yandan "batılılaşma serüveni"nin nihai aşaması olarak görülen AB'ye tam üyelik başvurusu; diğer yandan dünya çapında hegemonyasını sürdürmek isteyen ABD ile kurulan "stratejik ittifak", Türkiye'nin 90'lı yıllardaki dış politika uygulamalarını belirledi.

İktisat dergisi okuyucularına her sene olduğu gibi elinizdeki sayıda da uluslararası sistemdeki değişimlerin içinde Türkiye'nin yönelimlerini tartışan ve Avrasya-Orta Doğu coğrafyasındaki sorunları ön plana çıkartan çalışmaları sunuyor. AB'ye ilişkin toplumumuzda genel bir konsensus olduğu gözlemleniyor. Geçmişte "onlar ortak biz pazar" sloganında cisimleşen ve toplumun büyük kesimini etkileyen AB karşıtlığı, bugün neredeyse her siyasi akımın "demokratikleşme" ve "refah artışı" beklentisiyle kabullendiği bir AB yandaşlığına dönüşmüş durumda. Bu sayımızda yer alan iki görüş ise toplumda pek sesi duyulmayan AB'ye muhalif kesimlerden. AB somut bir seçenek olarak Türkiye'nin önüne geldiği oranda bu seçeneğin daha da fazla tartışılacağı ortada.

Dostlukla...

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sayı: 399 Mart 2000 Fiyatı: 1.000.000.TL.

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.
İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sabibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Osman Çetinkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

İlker Aktükün, Kaya Ardiç,
Fuat Ercan, Eser Karakaş, Oğuz Oyan,
Metin Sarfati, Ümit Şenesen

Özel Sayı Editörü:

İlker Aktükün

Danışma Kurulu:

Özti Akgüç
Erdoğan Alkin
Nihat Falay
Tamer İşgüden
Naci Kepkep
Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Reklam Sorumlusu:

Ümmü Uluçay

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55

Faks: (0212) 255 17 73

E-posta: ifmc@isbank.net.tr

Dizgi - Baskı:

Yenilik Basımevi - 243 55 72

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları: Yıllık: 10 milyon TL.

Altı aylık: 5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıllık) 8 milyon TL.

Yurtdışı: 50\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

7

Yirminci Yüzyılın Sosyal Dönüşümleri

Alain Touraine

12

2000'li Yılların Başında Türk Dış Politikasının Ana Yönelimleri

İlker Aktükün

18

Avrasya -Türkiye'nin Emperyal Dönüşümü-

Merdan Yanardağ

31

Rusya Seçimleri ve Değişen Uluslararası Dengeler Açısından Olası Sonuçları

Yaşar Onay

36

Eskinin SSCB'sinden Yeninin Avrasyasına: Üçüncü Dünya'ya Eklemlenmeler

Mehmet Hasgüler - Mehmet B. Uludağ

48

Orta Asya ve Milliyetçi-Sovyetçilik

Olivier Roy

Çev.: Seda Yavuz-İlker Aktükün

54

Türkiye-İsrail Ticari İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Geleceği

Ester Biton Ruben

59

Ortadoğu Barış Sürecinde İsrail'in Radikal Dini Partileri ve Dini Söylemleri

Sultan Tepe

63

Kaçaklar

Mustafa Özel

64

AB, Sol Kimlik ve Kitle Politikası

Seyfi Öngider

67

Amerikan ve Avrupa Ekonomileri ve İktisatçıları

Bruno S. Frey, Reiner Fichnberger

Çev.: Murat Ali Dulupçu-Bekir Gövdere

Kitap Tanıtımı:

73

Modern Bilimin Oluşumu - Richard S. Westfall

Yirminci Yüzyılın Sosyal Dönüşümleri*

Alain Touraine**

İçinde yaşadığımız toplumun başlıca eğilimleri üzerine bazı düşünceler aktarırken üstlendiğim büyük sorumluluğun bilincindeyim. Bu eğilimler hakkında kazanılan bilgilerin ve yapılan analizlerin söz konusu (toplumsal) süreçlere müdahale edebilme zemini yaratacağını ümit ederek bunu yapıyorum.

Sosyal bilimlerin "siyasa bilimleri" sayıldığı daha eski tanımlara katılıyorum. Ama bir gerçeğin farkında olmalıyız ki - ve bu benim başlangıç noktam olacak - artık hiçbir şekilde çağımızı, ekonomik nedenlerin önce sosyal çatışmalara ve ardından da bu çalışmaların kurumsallaşmasını ve yasal veya akdi muamelelerle devamlılığı sağlanan mekanizmaların varolduğu bir çağla karşılaştıramayız. Bu örüntü, genellikle sosyal-demokrasi diye adlandırılan, ama uzun zamandır gerçeklikle uyumlayan, buna rağmen onu destekleyen birçok insan için bazı başka biçimlerde yeniden canlandırılması gerekli görülen bir modeldir. Bununla beraber, kimi ana eğilimleri anlamaya başlamak için, bence ilk önce hakkında konuştuğumuz durumu teşhis etmeli ve nasıl tanımlayabileceğimizi görmeliyiz.

Bu durumu şematik bir biçimde ele almama izin verin. Bu konuşmanın 1894 yılında yapıldığını varsayın. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarındaki mevcut aşıkardurum neydi? Bu çağda ekonomi, doğası gereği iktidar demekti ve merkezi Londra'ydı. Öncelikle bu ekonomik güce nispetle, değişimin ve hareketin itici gücü politik ve ideolojiktir; sınıf hareketleri, ulusal kurtuluş hareketleri ve başlangıç aşamasındaki bir feminist hareket vardı. Entellektüel veya kültürel bir bakış açısından kapitalist egemenliğe başkaldıran hareketler de bulunmaktaydı. Şimdi ise durum, protestocu ve devrimci hareketler için tersine dönmüş, bu hareketler yirminci yüzyılın başından itibaren egemen du-

ruma geçmiştir. Her yerde veya neredeyse her yerde paranın gücü, devletin gücü ile yer değiştirmiştir. En iyisinden en kötü biçimine kadar çok geniş bir çeşitlilik arzeden iradeci ya da müdahaleci olarak tanımlanabilecek devletler kuruldu. Avrupa'da ve diğer ülkelerde, sosyal-demokratik hükümetlerin uzun bir iktidar dönemi yaşandı, en gelişmiş örnekleri ise İskandinav ülkelerinde görüldü. Bir süre sonra Komünist rejimlerin kapsayıcı devletleri kuruldu. Latin Amerika ve dünyanın diğer bölgelerinde ise "ulusal popüler" rejimler ortaya çıkarken, başka yerlerde sömürgecilik-karşıtı veya sömürgecilik-sonrası milliyetçi karakterlere sahip ulusalcı devletler kontrolü ele aldı. Bütün bunlara iki çok farklı ve aslında karşıt ama eşit önemde rol oynayan kategoriler de eklemek zorundayız. Birincisi, Akdeniz Avrupası'na hakim olan otoriter gelenekselci devletlerden oluşuyor. Özellikle oldukça uzun bir süre için İspanya, Portekiz ve Yunanistan ile birkaç yıl için Fransa buna örnektir. Diğer kategori ise

dünya tarihini 1930'lar ve 1940'larda çok dramatik bir şekilde etkileyen faşist ya da Japon tarzı emperyalist devletlerden oluşuyor.

Bugün, yani 1960'lar ve 1970'lerden beri, bu iradeci

(voluntaristic) ve müdahaleci (mobilizing) devletlerin düşüşüyle nitelenen bir süreç başlamıştır. Yüz yıl önce kapitalist güce başkaldırılırken, politik ve sosyal aktörler yükselişteydi, oysa ki bugün durum tam tersi. O halde söylenecek ilk şey - ve bu, analizimizi genel olarak belirleyecektir - bir yüzyıl önce politik, ideolojik ve entelektüel aktörlerce dondurulan tarih sahnesinde, şimdi bunların etkisini yitirmeye başladıklarıdır. Müdahaleci ve iradeci devletlerin düşüşü var kabul edildiğinde, dönüşümün gücü, doğası gereği ekonomiktir. Bir türden diğerine kadar liberal tanzime ilişkin ortodoks politikalar bu yüzden tüm dünyaya hükmediyor. Halen iktidarda olan sosyal de-

Müdahaleci ve iradeci devletlerin düşüşü var kabul edildiğinde, dönüşümün gücü, doğası gereği ekonomiktir.

* Çeviren: Oya Yalçın, İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler öğrencisi

** Bu konuşma metni, International Social Science Journal, Haziran 1998, Sayı:156, s.165-171'de yayımlanmış olup, Sosyal Değişimlerin Yönetimi Programları Hükümetlerarası Kurulu'nun 7-10 Mart 1994'de düzenlenen ilk ara toplantısında sunulmuştur.

mokratik rejimler, bu kapsamdaki liberal politikalarla uyum sağladıkları için başarılıdır. Buna örnek olarak Avustralya, İspanya ve hatta Fransa verilebilir. Hatta komünist olarak adlandırılan ülkelerde bile hiper-ortodoks liberal politikaların en uç örnekleri gözlenmektedir. Aklımda yabancı sermayeyi kendine çekmek isteyen Çin, Vietnam ve Küba gibi ülkeler var.

Diğer bazı ülkeler ise kapitalizmi böyle bir kapsamda özümsemiyorlar. Zira Doğu Avrupa'dan Latin Amerika'ya kadar her yerde tarihi eğilimin tersine döndüğünü gözlemliyoruz. Bu tersine dönüş bazen ölçülü, bazen aşırı şekilde olsa da günümüzde müdahaleci devletin sonuna tanıklık ediyoruz. Hemen eklemeliyim ki, bu kesinlikle günümüzde dünyanın birleştiği ve tarihin sonuna gelindiğine işaret eden tek bir modelde bir araya geldiği ve pazar ekonomisinin birliği, liberal demokrasi, kültürel hoşgörü ve laikleşme üzerine kurulu bir model olduğu anlamına gelmez. Dünyanın durumuna dair böyle bir görüş, sadece bir iki yıl boyunca birkaç gözlemci tarafından savunuldu. Şimdiki durumu ise iki görüş özetliyor. Birincisi ve kanımca temel olanı, müdahaleci devleti altıtmeyi başaran liberalizmin bu yükse lişinin aslında yeni bir toplum yapısı modelini hedefliyor olmamasıdır. Bu ezici (*sweeping-out*) bir süreç olduğu halde liberal bir toplum modeli esasen var olmadığı için bir model dahi değildir. Siyaset dünyası tarafından ekonomi üzerinde uygulanan tüm kontroller, ister politik ve ideolojik sebeplerle, ister etkili lobilerin veya kurulu düzen *mensuplarının* (*nomenclatures*) çıkarları uğruna olsun, tek tek ortadan kaldırılmaktadır. Bu çok temelli bir öneme sahip. Bu yüzden sözü şunu söylemeye kadar götürmek isterim ki, bugünün tecrübesi ışığında dünyanın her yanındaki bu gidişi görmezden gelmek neredeyse imkansızdır. Bugün büyük zorluklarla karşı karşıya kalan ülkeler, bu gidişten geri kalmaya çalışan ülkelerdir. Bu gidişi reddin ya da ertelemenin sosyal bedeli çok ağırdır. Bu gelişmeyi uygun bulunuyor olsak ve bazı farklı şeyler diliyor olsak bile gerçek, böyle bir gidişin var olduğudur. Artık liberalizme geçişin uygunluğunun/yerindeliğinin üzerinde kafa yormanın anlamı yok, çünkü liberalizm neredeyse her yerde gerçekleştirilmiştir.

Günümüzün sorunu, ekonomik faaliyetin sosyal kontrolünün nasıl yeniden kurulacağıdır. Bu sorunu ele almadan önce yapmak istediğim ilk gözlem şudur: Global düzeyde bir proleterleşmeye (*proletarianizati-*

on) tanık oluyoruz. Bununla, tüm dünyanın ikiye bölünmesi ya da ikili bir yapı oluşturması sonucu (Latin Amerikalıların kabul ettiği gibi) politik, ideolojik ve yasal kontrollerin yıkımını ya da yapılarının tahribini (*deconstruction*) anlatmak istiyorum. Her bireyde, her şehirde, her ülkede ve hatta global düzeyde, etkileşen dünya sisteminin parçası olan faaliyetler ile marjinalleşmiş, dışlanmış ya da "informel" (uygun olan terimi kendiniz seçebilirsiniz) faaliyetler arasındaki yolların giderek artan bir şekilde ayrıldığını görüyoruz. Herbirimizin içinde bir yandan araçsal bir aklın ve teknolojinin oyununu oynayan bir parça ile diğer yandan bu araçsal rasyonalite dünyası tarafından (kültürel bağları, kişisel kimliği, cinselliği ve fantezileri kapsayacak biçimde) bastırılarak kapatılıp hapsedilmiş olan başka bir parça var.

Bana öyle görünüyor ki - ve bunu başlangıçta farketmek önemli - dünya çapında bir sivil iç savaşın eşiğindeyiz. İki Büyük'ün ya da iki kampın savaşı değil, bir sivil iç savaş bu. Demek istediğim şu: dünya sistemi bölünmüş ve kendi kendisiyle karşı karşıya. Öyleyse bu konular üzerinde, bu konuların tarihsel durumunun özetlenişleriyle tecrübe ettiğimiz değişikliğin dışında, aceleciliğimi de bağışlayacağınızı umarak, sosyal dönüşümlerin ana hatlarını çizmeye çalışacağım. Az önce söyledğim şeyler, bizi akıl yürütmenin üç ana boyutunu ya da üç ana yönünü (*aspect*) açıklamaya götürüyor.

Başlangıçta da değindiğim gibi, söz konusu olgunun dünya çapındaki doğası belirginleşti: Ekonomik faaliyetin kontrolünü sağlayan sistemler - politik, sosyal, yasal ve kültürel sistemler- hızlı biçimde tahrip oldu. Sözümlümü esirgemeyelim: bütün kurumlar birer birer parçalanıyor. Bu beni ikinci yöne götürüyor. Bu kontrol sistemlerin parçalanmasıyla beraber, günümüzde çok farklı ve değişik formlarda tezahür edip sadece bir şekilde adlandırılacak bir kavramın zafarını görüyoruz: bireycilik. Vatandaşları, ait oldukları geleneksel, sosyal ve kültürel gruplardan bağımsız olarak tanımlanabilen bireyler olarak gören düşünce. Aydınlanma felsefesinin etkisindeki birkaç ülkedeki orta veya yüksek sosyal sınıfların niteliği olageldiği gibi günümüzde vatandaşlar birer tüketiciye dönüşmüş ve bu manzara dünyanın her yerinde görülebilir olmuştur. Üçüncü yön, kurumların olmadığı bir dünyada, yani hem global hem bireyselci görünüşlü bir dünyada, az önce bahsettiğim kırıkların ve kırılmaların olmasıdır.

Sizin de gözlemlediğiniz gibi, izlediğim akıl yürütmeye ilgili az önce tasvir ettiğim üç yönün çok önemli ortak bir yönü var. Söz konusu olgular, sosyal değil kültürel değişikliklerle ilgili olup bence bu, ondokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl sonu arasındaki en önemli farklılık. Ondokuzuncu yüzyılda aktörler, başkaldırıları, problemler, cevaplar tamamen sosyaldi. Bu bir çalışma, üretim, üretim ilişkileri, sosyal sınıflar, sosyal haklar, çalışma hakkı vb. meselesiydi. Bugün karşılaşılan problemler ise araçlardan çok kolektif faaliyetin sonuçlarıyla ilgili ve bu nedenle bu problemler kültür ve kişilik ile ilgili sorular doğuruyor. Bununla beraber şu olgu da çok önemli: Geçen yüzyılda dünyayı dönüştürme çabalarımız temelde doğayı dize getirmekle ilgiliyken günümüzde bizi harekete geçiren tüm yeni çabalar insan için sarfediliyor. Nasıl ki - Descartes'in ifadesiyle - doğanın efendisi ve sahibi olduysak, günümüzde de kültürler, kişilikler, bireysel insan beden ve zihnini etkiliyor. Böylece çabalarımız, sadece teknik ile araçlar üzerine değil, değerler ve kurallar üzerine de yoğunlaşıyor.

Az önce tanımladığım ve bana çok önemli gözüken bu üç yönden tekrar bahsetmek isterim. Bunun birincisi, sosyal ve politik kontrollerin zayıflamasıdır. Toplumların birer sosyal yeniden üretim ve sosyal kontrol mekanizması olarak görülmesiyle başlayan yolun sonuna ulaştık. Günümüzde, gerçekten de kesintisiz olarak değişen ama asla bir sosyal düzen içinde kalıcı olarak kurumlaşamayan bir üretim ve dönüşüm toplumunda yaşıyoruz. Bu ondokuzuncu yüzyılın sonunda sosyolojinin kurucularından birisi, tarafından anomie¹ olarak isimlendirilen bir şeyde görülmemiş bir artışa neden oldu. Anomie, normatif sistemlerde bir çöküşü ve bu normatif kurallarla içten içe kontrol edilemeyen insanlarda bir ait olmama duygusunu doğurmaktadır. Tüketim kalıplarının değiştiği, mobilitenin ve göçün arttığı bir dünyada yaşıyoruz. Pazarların gücü, çok farklı şekillerde değerlendirilebilen, şüphesiz farklı şekilde değerlendirilmesi gereken savunmacı tepkilere neden oluyor. Bu tepkiler, kesinlikle tek biçimli olmadığı gibi, ilerlemeci ve gelenekçi hiptaplar arasında sürekli bir kararsızlık alanı (*vacillat-ion*) da yaratmaktadır. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, dünyanın şu anda bulunduğumuz kesiminde demokrasinin yeni biçimlerini icat etmiş olan Hollanda, Birleşik Krallık, Fransa - ve bunlara Birleşik Devletle-

ri de eklemeliyim - gibi ülkelerde, gelenekle ilerleme, yerelle global ya da evrensel arasında oldukça uzun süren, dikkate değer ve az bulunur bir denge yaratılmıştır. Büyük Avrupa devletlerinin her biri, daha küçük ülkelerden ya da bölgesel toplumlardan kurulmuştur. Bu devletler çok kültürlü, çok etnikli ve heterojendi. Bir uç örnek olması bakımından, İtalya birleştiğinde nüfusunun sadece yüzde 2,5'inin İtalyanca konuştuğunu hatırlatmama gerek var mı? Ya da Fransız Devrimi zamanında, Fransızların yarısından fazlasının Fransızca konuşmamasını? Birleşik Devletler gibi yeni devletlerde böyle bir durum asla görülmedi. Şunu da eklemeliyim ki, Almanya'nın bir bölümünden diğere,

***Büyük Avrupa devletlerinin
her biri, daha küçük ülkelerden
ya da bölgesel toplumlardan
kurulmuştur.***

Fransa, İtalya ya da İspanya'nın bir bölümünden diğerine farklılıklar o kadar büyüktü ki, bunlar arasındaki iletişim dahi çok zayıf ve zordu. Ama bununla beraber mutlak monarşilerin ulusal ve diğer düzeylerde oluşumu

bu dönemde yaşanmıştır: bürokrasilerin, modern devletin, eğitimin kurulması, fikirlerin ve kurumların bir tür modern rasyonaliteye kavuşması, büyük *Bildung*² modellerin genelleştirilmesi gibi - ki bunlar ana itici gücünü Yunan *paideia*'sından³ ana atılımlarından devralmıştır. İşte bütün bunlar bu döneme rastlamaktadır. Ulus kavramına bakınca Herder ve Renan'ın ikisini birden buluruz: yani folklorik gelenekler ile aydınlanmanın, kolektif kimliklerle akıl ve demokrasiye olan göndermelerin bir karışımını görürüz.

İlerlemeyle gelenek, varlıkla oluş, tevekkül ile başarı arasındaki bu politik denge artık alt üst olmuştur. Bir başarı toplumunda yaşıyoruz ama aynı zamanda tevekküle, ulusal, etnik, dinsel, yerel, cinsel ve ailevi kimliklere geri dönüşe tanık oluyoruz. Öyleyse bir anlamda aklın bedenden, muhakemenin hafızadan ayrışması sözkonusu. Bizim modernize, hümanizm veya demokrasi olarak adlandırdığımız şey, tekrarlıyorum, kesinlikle iddia edildiği gibi birinin diğeri üzerindeki saldırgan zaferiyle değil, birisinin diğeriyle tamlanmasıyla karakterize edilen bir şeydir. Bugün değişim ve pazar dünyasında yaşayan insanlarla bireysel ve kolektif kültürün saldırganca yeniden kurulmuş kimlikleri içinde yaşayan insanlar arasındaki uçurum genişliyor.

Bu beni tartışmamızın ikinci yönünü götürüyor. Bahsettiğim bireyciliği az önce kullandığıma benzer terimlerle tanımlamalıyım. Kültürel anlamda konuşurken bugünün dünyası, birey ile toplumun birbiriyle

çakışıp uyum sağlayamadığını keşfettiğimiz anda bu hale gelmiş oldu. Hepimizin çok iyi bildiği gibi bunun arkasında iki düşünür var: Nietzsche ve Freud. Klasik dönemde iddia edilenlerin aksine, bireyin duygularını aklıyla yönetmediğini, bireyin, Tanrı'nın dünyayı yarattığı biçimde davranan bir varlık olmadığını, bize onlar gösterdiler. İnsan varoluşunun tüm dramı *Es*⁴ ile *Überich*⁵ yani *Id* ile *Superego* arasındaki mücadele üzerine kurulu olduğu anlaşıldı. *Id* sözcüğüne başvuruyorum, çünkü *id* sözcüğü Freud'un da ödünç aldığı Nietzsche tarafından kullanıldı. *Eros* veya *libido* dünyası ile dünyanın akılcı düzeni, haz ilkesi ve gerçeklik ilkesi birbirine zıttır. Hem bireysel hem kolektif insan varoluşu, bu tezatın başarısız bir yönetimidir. Bu, birey ile dünyanın aklın farklı tezahürlerinin bir uyumu olarak görüldüğü Yunanca da klasik dönem birey kavramından dağlar kadar farklıdır.

Sonuç olarak Benjamin Constant'ın 1819'da "Modernler'in demokrasisi" dediği bir demokrasinin doğuşuna şahit olundu. Bu demokrasi antiklerin, yani Yunan ya da Romalıların ve de Fransız Devrimi'nin - vatandaşlarının site bilincine dayalı demokrasinin karşıtıydı. Bugün hiçbirimiz demokrasiyi vatandaşların yönetimi olarak tanımlamayız; hepimiz demokrasiyi şu ya da bu şekilde, devletin insan haklarına saygı duymasıyla açıklarız. Anlatmak istediğim, pozitif özgürlük ve negatif özgürlük olarak adlandırdığımız özgürlükler arasındaki bitmez tükenmez tartışmaları, sonunda İngiliz düşüncesi yani Berlin ve Popper'in savunduğu düşüncelerin kazanmış olduğudur. Başka bir deyişle, hiç kimsenin çoğunluğun rızasına karşıt olarak iktidara gelemediği, iktidarda kalamadığı bir rejim içinde yaşamak istemiyor olmasıdır. Bu neredeyse harfi harfine İngiliz okulunun negatif özgürlük dediği şeydir: Bu özgürlük, karşıtının ortaya çıkmasını, otoriter bir rejimin iktidara gelmesini veya iktidarda kalmasını engeller. Öyleyse eskiden yapıldığı kadarıyla uzlaşma ruhuna, halk idaresine, katılıma hitap etmenin yeterli olmadığına inanan bir dünyada yaşıyoruz. Artık yok ki "halk demokrasisi" gibi bir terime yer olmadığını söylememe gerek yoktur.

Kısaca ele almak istediğim üçüncü yön, bireyselliğin bu zaferinin tamamen zamanımızın ayırt edici kültürel niteliği olması ve topluluk içinde yeni bazı çekişmelere neden olduğudur. Asıl konu, bireycileştirir (individuation). Birkaç yıl önce filozof Jean

François Lyotard büyük tarih anlatılarının ve şüphesiz liberalizm, sosyalizm ve diğer anlatıların da sonunun geldiğinden bahsetti. Bence Lyotard yarı haklıydı. Büyük tarih anlatılarının sonuna tanıklık ettiğimiz doğrusu da bunlar, bireysel yaşamların farkına varılışının öykülenmesiyle yer değiştirdi - burada özellikle Alistair MacIntyre ve Paul Ricoeur'un üne kavuştuğu formülasyonlardan bahsediyorum. Hepimiz bireysel ve kolektif olarak yaşamlarımızı öykülemeyi ve onlara anlam vermeyi deniyoruz. Bireysel yaşamın kendisine yapılan göndermelerin bütünsel anlamının inşası ile ilgili olarak her bir eyleme anlam tayin etmeye çalışıyoruz. Herkes bireycileşmeden pay alıyor. Artık her konudaki çabalarımızın odağı aklın üstünlüğü, tarih bilincinin gelişmesi ya da tanrısal iradenin tecelli etmesi değildir - bazıları bu değer tanımlarını kendi toplumlarında muhafaza etmeye gayret etseler de. Günümüzde tüm bu formülasyonlar, bireylerin ve toplulukların kendi varoluşlarını anlamlandırmasını sağlayacak bir özgür lüğün korunma çabasına tabi duruma düştü.

Ama başlıca çatışmalar işte tam bu noktada çıkıyor. Günümüzün çatışmaları, üretim araçlarının mülkiyeti üzerinde değil, bireycileşmenin yeniden kazanımı üzerine temellenmektedir.

Günümüzün çatışmaları, üretim araçlarının mülkiyeti üzerinde değil, bireycileşmenin yeniden kazanımı üzerine temellenmektedir.

mi üzerine temellenmektedir. Bazılarınca birey olmak, özel grup kimliklerinin tahditlerinden bağımsız olmak, kitle tüketiminin ve iletişiminin nimetlerine sahip olmak demektir. Onlara göre, bireycileşmenin doruğu, piyasada ve hatta

piyasa dışında oluşan talep ve ihtiyaçlara, hızla karşılık verebilmektedir. Diğer bazıları ise, bireyselliğin doruğunun, her birey ve topluluğa, piyasanın veya piyasa egemenlerinin oluşturduğu dışsal faktörlerce tanımlanmaktan kaçınma; daha önce de söylediğim gibi, bellek ile yargıyı, kolektif kimliğe göndermelerle kişisel arzuları eklemlenerek herkese kendi bireysel tecrübelerini oluşturma özgürlüğünü vermek olduğunu düşünülür. Mücadele alanı, çözümlerin bulunduğu ve kurumsallaştırma yöntemlerinin uygulandığı yer, artık ulus ya da insanlık değildir. Yeni mücadele alanı, bizi bireydir. Şu anda tasarladığımız şey, kendini birer özne olarak kurgulama kapasitesi oranınca herkesin bir toplumsal hayat biçimlendirmesidir. Burada örnek olarak John Rawls'un son kitabı "Siyasal Liberalizm"de çok basit ve önemli bir formülasyona değinmeliyim. Demokrasi dediğimiz şey, diyor yazar, basitçe farklı inançlarda ve kanaatlerde olan insanları,

aynı yasalar altında bir arada yaşatabilmektir. Bu şu demektir: Çoğunluğun yasası azınlığa olan saygıya verilmeli, kimliğe yapılan vurgu, ötekinin tanınmasıyla aynı anda var olmalıdır. Bu hoşgöründen fazla bir şey, bu Charles Taylor'un ünlü "kabul görme siyaseti"dir. Bu ise, demokrasinin "halkın iktidarı" olmadığının farkına varmayı varsayar. Bu, Chaudhury'nin dediği gibi, her seferinde ayrı bir insanı tahta oturtma meselesi değil, ama tahtı ve tabii ki, merkezi ortadan kaldırma, yürürlükten kaldırma ve mümkün olduğunca çeşitliliği artırma meselesidir. Bizim demokrasi imgelemimiz anti-Jakobendir. Bununla anlatmak istediğim, toplum içinde ötekinin ve ötekiliğin kabul görmesiyle, hem yasalarda ve hem de kültürel duruşlarla ilgilidir: bu bizim aradığımız demokrasi tanımıdır.

Bu, kelimenin en sade anlamıyla sadece bir prosedür sorunu değil. Ben buna Marcel Mauss ile birlikte "dünyanın yeniden terkihi" demekten mutluluk duyuyorum. Uzun bir süre, özellikle Avrupa'da modernitenin bir tabula rasa gerektirdiği, devrimci olduğu ve geçmişin ortadan kaldırılması gerektiği düşünülürdü. Geçmiş sil at! Yeni, yeni şeylerle yapılır. Bu geleneksel ilerleme düşüncesidir. Günümüzde ise fark ettik ki, yeni daima eskilerle yapılır ve modernite, geçmişin silinmesiyle değil mümkün olduğunca geçmişle geleceğe dahil ederek oluşur. Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin daha başında Watt'ın buhar makinesini geliştirdiği zamanlarda, büyük çaplı arkeolojik kazılara da başlandı - görülmektedir. Ve Fransız Devrimi'nin hemen sonrasında, tüm Avrupa politik moderniteye geçtiğinde Gotik katedrallerin yeniden inşasına başlandı ve onlara yeniden hayranlık duyuldu. Ülkemizin modernliğe geçiyor olduğunu gösteren en kesin işaret, geçmişimize gösterdiğimiz ilgidir. Ve günümüz Paris'inde - modernleşmenin merkezi olan bu şekilde - son yirmi yıldan bir dizi muhteşem müze açıldı.

Müzeler, en yeni modern kurumlar arasındadır, çünkü müzeler - örnek olması bakımından, en seçkin müzelerden biri sayılan bayan De Mesnil tarafından Teksas'ta kurulan müzeyi düşünüyorum - kültürel çoğulluğu, kültürlerin farkında olmadığımız derin kültürel değerlerini bulduğumuz yerlerdir. Müzeler, hakkında yeterince bilgimiz bulunmayan Okyanusya, Aztekler, ortaçağ sanatı, antik Yunan veya şu veya bu dönemin Çin ya da Endonezya sanatının farkına vardığımız yerlerdir. Böylece, başka kültürlerle diyaloga girmek gerektiğini hissettik. Bununla demek istediğim tüm kültürlerin, akılcılıkla kimliği - ya da Auguste Comte'un ifadesiyle, düzenle ilerlemeyi - birleştirmek için çaba sarfettiğinin farkına varılmasıdır.

Bu noktada bitirmek istiyorum. Bence artık uzun bir süredir, ondokuzuncu yüzyılın sonunda yaygın olan tarihselci veya evrimci bakış açısını benimsemiş olduğumuz için günümüzde hayal ettiğimiz rüya belki de Kant'ın onsekizinci yüzyıldakiyle neredeyse aynı. Bu, barış duygusunu, asla bölünmemesi gereken bir dünya birliği duygusunu yeniden ele geçirme rüyasıdır. Ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda şahit olunandan çok daha derin ve çok daha önemli bir bölünüşü yaşadığımızı inanıyorum. Bu nedenle her şeyden önce, bölünmüş olanı yeniden bir araya getirmeyi denemeli ve uzlaşmanın oluşmasını sağlamalıyız.

Birkaç yıl önce Şilili sosyologlar, ülkeleri için yaşamsal önemi olan bir halk oylamasının ait yapısını hazırlarken, çalışmalarının sonunda şu sonuca ulaşmışlardı: İnsanların istediği; sosyal, kültürel ve politik mesafeleri azaltarak yeni bir vatandaşlık duygusu oluşturacak olan, böylece aynı bütüne ait olma duygusu veren ve tek dünya için ortak bir sorumluluğu oluşturan bir uzlaşmadır. Bu, bugün ekolojistlerin de söylediği şeydir. Birçok sosyal grupla birlikte kadınlar - olasılıkla erkeklerden çok daha ısrarlı bir şekilde - eşitliğin, farklılık ve kimliğin de tanınmasını gerektirdiğini söylemektedirler.

O halde sorunsalımızı oluşturan öğeler şunlar: kurumsal, sosyal ve kültürel bağların koparılması, bireyselliğin kurtuluşu; hazzın, mutluluğun ve bireyselliğin kurtuluşu. Ama aynı zamanda bireyselliğin karşıt yorumları arasında global, ulusal, yerel ve bireysel düzeylerde mücadelelerin çoğalarak ortaya çıkışını görüyoruz. Bu problemler sosyal olmaktan çok kültürel olmalarından dolayı kendi tutumları, analizleri ve çözümleri için aceleyle gerekli olan ilerlemeyi sağlamak için sizin gayretlerinize ve UNESCO'nun etkinliklerine güveniyoruz.

Dipnotlar

1 **Anomie**: Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, ilk defa Fransız sosyoloğu ve felsefecisi Jean Marie Guyau tarafından gündeme getirilen bir kavram. Faydacılığın ve faydacı davranışın beklenen patolojik hali. (ç.n.)

2 **Bildung**: Almanca'da bir insanın planlı fikri, manevi şekillenmesi, oluşumu, kültür, eğitim, bilgi, irfan: bunlar yoluyla ulaşılan durum. (ç.n.)

3 **Paideia**: Yunanca'da genç erkeğin talim ve terbiyesi (ç.n.)

4 **Es**: Almanca'da cinsiyet belirtmeyen zamirin 3. tekil şahsı. (ç.n.)

5 **Überich**: Nietzsche'nin terminolojisinde "Üstbenlik". (ç.n.)

2000'li Yılların Başında Türk Dış Politikasının Ana Yönelimleri

İlker Aktükün*

Uluslararası Ortam ve Türkiye

1980'li yılların sonunda başlayan, hızla tüm dünyayı etkisi altına alan ve egemen eğilimleri giderek netleşen bir yeni dönemden geçiyoruz. Aralık 1991'de SSCB'nin "resmen" dağılması, "kısa 20. yüzyıl"ı belirleyen soğuk savaşın bitişini ilan ettiği gibi, karmaşık olduğu kadar etkileriyle yıkıcı bir geçiş döneminin açılışının da habercisiydi. Beklenmedik bir biçimde biten Soğuk Savaş, "komünizm" tehdidi altındaki "kapitalist dünyanın" ABD önderliğinde yekpare ama yapay bir bütünlük göstermesini sağlıyor, uluslararası sistemin "istikrarını" koruyordu. Wallerstein'a göre, 1945-1990 arasındaki bu dönemin temel özellikleri dört ana noktada toplanabilir:

1. Ekonomik verimlilikte sağladığı üstünlük, Batı Avrupa ve Japonya ile kurduğu ittifak sistemi ile ABD dünya sisteminde hegemonik bir güçtü.

2. ABD ile SSCB bicesel ancak hakiki olmayan bir çatışmaya girmişlerdi.¹

3. Üçüncü dünya ülkeleri, iki kutuplu dünyanın dengelerinden yararlanarak görece özerk bir alan elde etmiş ve çeşitli haklar talep ederek, ABD, SSCB ve Batı Avrupa'nın dikkatini kendi üzerlerine çekmişlerdi.

4. Ve son olarak 1970-80 arasındaki dönemi ise küresel çapta bir ekonomik durgunluk ve ABD'nin yaklaşan düşüşe direnci belirlemişti.²

SSCB'nin çöküşü Wallerstein'ın vurguladığı bu temel özelliklerin ortadan kalkmasına, ABD'nin uluslararası sistemdeki hegemonik hakimiyetinin sorgulanmasına, başka bir deyişle kapitalist dünyanın kendi iç çelişkileri ve çıkar çatışmalarıyla daha fazla yüz yüze kalmasına neden oldu.

Dünya çapında yürüten hegemonya mücadelesin-

de ABD merkezli NAFTA, Almanya merkezli AB ve Uzak Doğu'da Japonya merkezli gruplaşmanın ön plana çıktığı söylenebilir. Her üç merkezde dünyanın yeniden yapılanmasında gözünü Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya/Kafkasya üçgenine dikmiş durumda. Başka bir deyişle, Soğuk Savaş'ın dondurduğu sorunlar ve çatışma alanları SSCB'nin çözülüşünden sonra bir kez daha uluslararası sistemin odağına yerleşti: Avrupa'da çok uluslu imparatorlukların çökmesinden beri Balkanlar uluslararası sistemin yumuşak karnı olarak gündemdediydi. Versailles'dan beri Orta Doğu ve Afrika'nın birçok bölgesi çatışma alanı olmaktan çıkamamıştı. Şimdi bu bölgelere SSCB'nin boşalttığı Orta Asya ve Kafkasya'da eklendi. SSCB'nin çöküşünden sonra bu bölgelerde yürüten nüfuz ve hegemonya mücadelesi, başka bir deyişle yeni bin yılın «dünya düzenini» kurma mücadelesi, içinde bulunduğumuz dönemi belirleyen temel eğilimdir.

Ancak içinde yaşadığımız karmaşık geçiş döneminde uluslararası aktörler sadece bu üç merkezle sınırlı değil. "Reel sosyalizmin" çözülüşünden sonra Rusya ve Çin yeniden «küresel aktör» konumunu kazanmak için mücadele ederken, Türkiye, İran ve hatta Pakistan gibi devletler de bölgesel güç olma yolunda çaba sarf ederek «yeni dünya düzenine»

avantajlı bir konumda eklemlemeye çalışmaktadırlar.

Doksanlı yılları belirleyen tüm önemli uluslararası gelişmeler Türkiye'nin de merkezinde bulunduğu bu coğrafi üçgende gerçekleşmiş ve Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan ve Orta Doğu'daki varolan dengeleri değiştiren Körfez Savaşı, Sovyetler Birliği'nin çözülerek yerini BDT'na bırakması, Balkanlarda Yugoslavya'nın parçalanmasıyla yeni bir siyasal haritanın oluşması, Türkiye'nin çevresindeki köklü değişikliklerin temel duraklarıydı. Aynı dönemde Türkiye geleneksel dış politikasını bir tarafa bırakarak bölgede aktif bir dış politika izlemeye başladı. Yeni bölgesel yapılar yaratma girişimleri, farklı

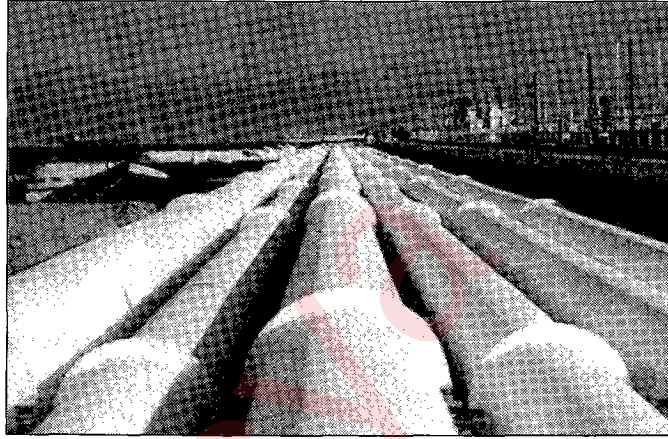
Doksanlı yılları belirleyen tüm önemli uluslararası gelişmeler Türkiye'nin de merkezinde bulunduğu bu coğrafi üçgende gerçekleşmiş ve Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir.

* Ar. Gör, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ülkelerle ikili ilişkiler geliştirme değişik bölgesel ve uluslararası organizasyonlara katılma girişimleriyle, doksanlı yılların başında Türkiye belki de "dünyada en fazla dış ilişkisi olan ülke" konumuna yükseldi.³

Türkiye'nin Dış Politikası'nın Değişimindeki Temel Faktörler

Tarihsel bir perspektifle bakıldığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı miraslardan biri de Batı merkezli bir konumlanıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da Türk dış politikasının temel yönelimi "Batı"yla işbirliği üzerine oturmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası, "Batı"nın yekpare bir bütün olarak algılandığı Soğuk Savaş döneminde, ekonomik ve siyasal ilişkilerin yanı sıra güvenliğe ilişkin stratejiler de "Batı" ile işbirliği içerisinde şekillenmişti. Ancak, Soğuk Savaş'ın beklenmeyen sonu sadece "Doğu Bloku"nun değil Batı'nın bütünlüğünün

de sonunu getirdi. Türkiye'de siyasal karar alıcılar bir bütün halinde Batı ile değil birbirine rakip devlet ve devlet gruplarıyla karşı karşıya kaldılar.

SSCB'nin çözülüşü ve "Soğuk Savaş"ın bitmesi Batı'da Türkiye'nin stratejik öneminin azalması algılamasını da beraberinde getirmişti. Soğuk Savaş döneminde "Batı Dünyası"nın yanında yer alan Türkiye'nin jeo-stratejik önemi büyük ölçüde NATO'nun güney kanadındaki rolü ve yeriyile sınırlıydı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'nin uzun yıllar donup kalmış olan jeo-politik konumunu da sona erdirdi. Örneğin o dönemi dile getiren Korgeneral Erdoğan Öznal, Batı'nın algılamasının değişimini şöyle tarif ediyordu: "Soğuk savaş koşullarının kaybolması ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabet ve çatışma ortamının bu şekilde son bulması ile birlikte, Batı ülkelerinde değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Bunlara göre Türkiye'ye Batı stratejisi çerçevesinde ağırlık kazandıran temel unsur, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme (containment) stratejisi içindeki önemli yeri idi. Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve askeri tehdidi son bulduğuna göre, artık Türkiye'ye ihtiyaç kalmıyordu. Bu nedenle, ABD tarafından Türkiye'ye atfedilen jeo-

stratejik değer de ciddi bir azalma kaçınılmazdı. Bir bakıma öküzlülmüş ortaklık ayrılmıştı."⁴

Batı'nın Türkiye'nin jeo-politik konumu sorguladığı bu dönemde Türkiye'deki siyasal karar alıcılar gerek iç politikanın sıkıştırması gerekse de uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin basıncı altında Avrupa'ya yönelik son hamlelerini yapma kararı alıyorlardı. Türkiye'nin bölgesel bütünleşme yolunda tercihini uzun zaman öncesinden beri Avrupa doğrultusunda kullandığı açıktı. 1963 yılından Ankara Anlaşması ile başlayan ortaklık, 70'li ve 80'li yıllarda çeşitli kesintilere uğrayarak⁵, nihayet 1987'de tam üyelik başvurusuna dönüştü.

Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna yönelik raporu hazırlaması iki yıldan fazla sürdü. 1989 tarihli cevabi raporda ekonomik ve siyasi kriterler değerlendirildikten sonra "Türkiye ile üyelik görüşmelerinin başlatılmasının yararlı olmayacağı" sonucuna varılıyordu. Türkiye'nin dikka-

mini merkezinde bulunduğu coğrafi bölgeye yöneltmesinde hiç kuşkusuz en önemli faktörlerden biri de bu karar olmuştur.

Bu karardan kısa bir süre sonra Kirişçi'nin de vurguladığı gibi Irak'ın Kuveyt'i işgali ve SSCB'nin dağılması Türkiye'nin uluslararası sistemdeki rolünün yeniden gözden geçirilmesine neden oldu.⁶ Üstelik artık Türkiye'nin Batı için önemi Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi sadece jeo-stratejik nedenlerden dolayı değil, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da değişen siyasal haritanın ortaya çıkardığı yeni "müslüman" ve "türk dilli" devletler için uygun bir referans noktası haline gelmesinden dolayı artmıştı. Türkiye'nin yeni yöneliminin isim babalığını "stratejik işbirliği"ni gerçekleştirdiği ABD yapıyordu. "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk dünyası" temasını, Henry Kissinger, oturum başkanlığı yaptığı Şubat 1992'deki Dünya Ekonomik Forumu'nda ilk olarak telaffuz ediyordu. Aynı dönemde Graham Fuller ve Ian Lesser tarafından derlenen *Turkey's New Geopolitics* adlı çalışmanın alt başlığı da *From the Balkans to Western China* olarak belirleniyordu.⁷ Bu yeni stratejik adlandırma Türk siyasal karar alıcıları tarafından da kısa bir süre içinde

benimseniyor ve "21. Yüzyıl Türk yüzyılı olacak", "Adriyatik'ten Çin Seddine kadar Türk dünyası" gibi temalar dış politika literatürüne hızlı bir biçimde giriyordu.

Körfez Krizi sonrası ABD'nin «yeni dünya düzeni» kurgusu içinde Türkiye'ye ilgisinin artması, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ilişkilerin, tam üyelik kararının sonu belirsiz bir sürece terk edilmesiyle beraber, Eralp'in deyişiyle marjinalleştiği bir dönemle çakışıyordu.⁸ Türkiye'deki siyasal karar alıcılar bu dönemden itibaren Türkiye ile ABD arasındaki özel ilişkilerin geliştirilmesini vurgulamak için «stratejik işbirliği» kavramını sık sık kullanmaya başladılar.⁹ ABD-Türkiye yakınlaşmasına paralel olarak Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde gözlenen diplomatik ilgi azalması, AB'nin gözden çıkarıldığı anlamına hiçbir aşamada gelmedi, aksine AB'nin önüne çıkardığı engelleri, tek taraflı tavizler ve diplomatik çabalarla aşamayan Türkiye, seçtiği bölgesel bir güç olarak Avrupa'yı zorlama yolunda daha da net adımlar atmaya başladı.

Bölgesel güç kavramı kendi içinde coğrafi kısıtlamayı içeren bir kavramdır. Cox'a göre kapitalist üretim ilişkilerinin uluslararasılaşması sürecine anlam veren hegemonya kavramı, dünya düzeni, toplumsal güçler ve devletler arasında bir "eklemlenme noktası" olarak tanımlanabilir.¹⁰ Bölgesel güç olarak tanımlanan devlet, ekonomik, siyasi ve askeri olarak bulunduğu coğrafyada hegemonyasını kurabilme yeteneğine sahip olabilmelidir. Burada bölgesel güç olan devletin dolaysız olarak diğerlerini sömürdüğü bir durumdan ziyade, hegemonya alanı içindeki devletlerin, kendi çıkarlarını hegemonik devletin çıkarlarına uyum gösterebilecek bir biçimde formüle ettikleri bir durum söz konusudur.

Türkiye doksanlı yılların başından itibaren, bölgesel çapta ekonomik, siyasi ve askeri girişimleriyle hegemonik bir devlet olabilmenin zeminini hazırlamaya çalışmaktadır. Bu stratejik amaç doğrultusunda, Türkiye, çevresinde oluşan yeni siyasi coğrafyada ortaya çıkan bütün uluslararası sorunlarla yakından ilgilenmiş Bosna-Hersek'ten Karabağ'a, Çeçenistan'dan Orta Doğu'ya kadar birçok alanda uluslararası sorunların kendi stratejik çıkarları ve yönelimleri doğrultusunda çözülmesi için aktif çaba harcamıştır.¹¹

1990'lı Yıllarda Bölgesel Güç Olma Yönünde: Ekonomik, Siyasi ve Askeri Girişimler

Bu yolda ilk adımlardan birini teşkil eden Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi girişimi bu çerçevede iyi bir örnektir. Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin yaptığı başvuruyu olumsuz yanıtlamasından hemen sonra Haziran 1992'de Karadeniz'i çevreleyen ül-

kelerin Türkiye'nin girişimleriyle İstanbul'da toplanarak bölgede serbest sermaye ve mal akışı için bir işbirliği yaratılmasını karara bağlamaları, Türkiye açısından bir başarı olmuştur.¹² KEİB, AB gibi pazar yoluyla bütünleşme değil, birbirini tamamlayan üretken yapıların iş-

levsel bir bütünleşmesidir.¹³ KEİB'in mimarı olan Şükrü Elekdağ da çeşitli platformlarda KEİB'in AB'ye bir alternatif arayışı olmadığını ifade ediyordu.¹⁴ KEİB'e paralel olarak yürüyen bir başka girişimde 1964 yılında, Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün, Ekonomik İşbirliği Örgütü adı altında yeniden canlandırılmasıydı. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ı da içererek yeni bir canlılık kazanan örgüt, 1993'de İstanbul'da toplanan ikinci zirve toplantısından sonra yayınladığı deklarasyonla, bir ticaret ve geliştirme bankası kurma ile serbest ticaret alanı yaratma konusunda çalışacağını duyurdu. Aynı yıl kurulan Avrasya Ticaret ve Sanayi Odası'nın girişimleriyle bu ülkelerle olan ticaret hacmi hızla artmaya başladı. Dış ticaret hacmi iki yıl içerisinde iki kata yakın arttı. Eximbank kredilerinin büyük bir bölümü (1 milyar Amerikan Doları) yeni cumhuriyetler tarafından kullanıldı.¹⁵ SSCB sonrası alandaki belirsizliklerden ürken özel teşebbüsün yatırımlarının artmasında Eximbank garantisinin önemli bir rolü oldu. Dışişleri Bakanlığı istatistiklerine göre, bu ilk girişimlerden sonra 60 banka ve sermaye grubu ya fabrikalara ortak oldu ya da bölgede çeşitli irtibat büroları açtılar. Ayrıca 150 ayrı kuruluşta geleceğe yönelik çeşitli ticari bağlantılar kurdular.¹⁶ Kısa bir süre içinde bu ülkelere yönelik yatırımların özellikle iletişim, enerji ve inşaat sektöründe yoğunlaştığı görüldü.

Ekonomik İşbirliğine yönelik bu adımlar siyasi adımlarda da destekleniyordu. KEİB projesinin gündeme geldiği günlerde dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yeni Orta Asya cumhuriyetlerinin liderlerini Ankara'da bir zirvede topluyordu. Bu zirve-

de Türkiye ile yeni cumhuriyetlerin arasındaki başta ekonomik olmak üzere siyasi ve kültürel düzeydeki ilişkilerin artırılması gerektiği liderler tarafından teyit ediliyordu. Aynı yıl Türkiye yeni cumhuriyetlerde arka arkaya büyükelçilikler açtı. Bu gelişmelere paralel olarak Dışişleri Bakanlığı teşkilat yapısını yeniden düzenledi. Kafkasya, Orta Asya ve Balkan ülkelerinde ki bölgesel işbirlikleriyle ilgilenen yarı resmi bir ajans niteliğindeki TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) ve bölge ülkelerini odağına yerleştiren SAM (Stratejik Araştırmalar Merkezi) kuruldu.

Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yeni cumhuriyetlerde Türkiye, Latin Alfabesine geçilmesi ve bu alfabe ile ilgili gerekli araç gereçlerin sağlanması için yoğun olarak çalışmasının yanı sıra Kültür Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı kanalıyla öğrenci ve öğretmen değişirme projeleri de hazırladı. İlk adımda yeni cumhuriyetlerin üniversiteleri için destek programları uygulanırken, bu cumhuriyetlerden 10 bine yakın öğrenci Türkiye'deki üniversitelere yerleştirildi. Öğrenci değişimi ve ortak eğitim projelerini hayata geçirmek üzere Türki Dünya Üniversiteleri Daimi Rektörler Konferansı Temmuz 1993'de Ankara'da toplandı.¹⁷ Bu girişimlerle Türkiye yeni cumhuriyetlerdeki eğitim programlarının oluşturulmasında hegemonik bir rol üstlenmeye çalıştı.

Ancak, Türkiye'nin bölgesel güç olma çabası en belirgin olarak askeri alanda hissedildi. TSK, 90'lı yılların başından itibaren Türkiye'nin ekonomik ve siyasi ilgi alanlarının genişlemesine paralel olarak askeri açıdan yeni alışkanlıklar ve yetenekler geliştirmeye başladı. Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde bile Batı dünyasındaki genel eğilimin aksine Türkiye silahlanan bir ülke olarak dikkat çekiyordu. Nitekim 90'lı yılların başına gelindiğinde askeri harcamalardaki artış önemli boyutlara ulaşmıştı. Şenesen'in verilerine göre 1982-1991 döneminde NATO'nun Avrupa kanadının toplam askeri harcamaları yılda ortalama %0.6 düzeyinde artarken, Türkiye'nin ortalama artış oranı % 4 olmuştur. İthalat, hibe ve üretimin maliyetlerini göz önünde bulundurarak, toplam silah edinme açısından yapılacak bir karşılaştırma durumu daha da net göstermektedir: NATO Avrupa'sında %0.1'lik bir düşüş görülürken, Türkiye'nin toplam silah edinmesinde %10'luk bir artış vardır.¹⁸

Bölgesel çatışma ve savaşların arttığı Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde ise Türkiye açısından askeri alanda önceliklerin esas belirleyicisi bölgesel krizlere müdahale hazırlığı olmuştur. 1991 yılında ki Körfez

***Bölgesel çatışma ve savaşların arttığı
Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde ise
Türkiye açısından askeri alanda
önceliklerin esas belirleyicisi bölgesel
krizlere müdahale hazırlığı olmuştur.***

Krizi ve Savaşı, Türkiye açısından bir dönemeç noktasıdır. Türkiye, bu kriz ve savaş sürecinde, savaşı yürüten koalisyon kuvvetleri arasında fiilen yer almamakla birlikte 100 bin askerini Irak sınırı boyunca bekletmiş ve savaş sonunda kara kuvvet-

lerinin hareket yeteneğini ve atış gücünü geliştirmek için bir dizi uygulamayı devreye sokmuştur. Bu amaç doğrultusunda hantal bir yapı oluşturduğu düşünülen tümen-alay kuruluşundan tugay-tabur kuruluşuna geçiş başlamış ve 1993 yılında tamamlanarak daha hareketli ve esnek birlikler oluşturulmuştur.

1992 yılından itibaren dikkatlerin Orta Doğu, Balkanlar, Orta Asya/Kafkasya üçgenine çevrilmesi ve Türkiye'nin ekonomik ve siyasi nüfuz alanını genişletme çabalarının artmasına paralel olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nde (TSK) yeniden yapılanma hız kazanmış ve ortaya bölgesel krizlere müdahale edebilen, devlet sınırlarının ötesinde tek başına veya çok uluslu güçler bünyesinde hareket edebilen ve 1984'den beri yürüyen PKK ile mücadele içinde ciddi savaş deneyimi kazanmış bir askeri güç çıkmıştır. Bu askeri gücün ülke dışındaki ilk deneyimi de 1992 yılı sonunda Somali'de gerçekleştirilen UNOSOM-I ve UNOSOM-II çokuluslu hareketlerine katılım oldu. Ancak hareketlara katılımın esas önemi dış politikadaki stratejik bir dönüşümü yansıttıysındaydı. Türkiye BM emrinde ülke dışına 1950 Kore Savaşı'ndan sonra ilk kez asker gönderiyordu ve çok uluslu gücün komutanlığını tam yetkili olarak bir Türk askeri yapıyordu.

Bu tarihten itibaren Türkiye'nin çevresindeki coğrafyada askeri faaliyetlerinin giderek yoğunlaştığı gözlenmektedir. BM komutası altında eski Yugoslavya toprakları üzerinde UNPROFOR'a katılan Türkiye, ayrıca, hava kuvvetleriyle Bosna-Hersek hava sahasının kontrolü görevinde de aktif biçimde yer almıştır. Bosna'daki BM güçlerine 1400 asker gönderen Türkiye, hava sahası kontrolüne de 18 savaş uçağıyla katıldı. Baskın Oran, Türkiye'nin bu askeri girişimlerinin anlık kararlarla değil, bilinçli tercihlerle oluşturulduğunu vurguluyor. Oran'a göre, Türkiye Somali'ye, sırf sonradan Bosna'ya asker gönderebilmenin hukuki alt yapısını hazırlamak için asker göndermişti ve Türki-

ye'nin Bosna'ya müdahalesinin temel nedeni "Osmanlı'nın müslüman tebaasına yardım" değil, "bugün Boşnakları müslüman diye dışlayan Avrupa'nın yarın Türkiye'yi de bu temelde reddedebileceği" endişesiydi.¹⁹

İmparatorluk mirasçısı olmanın verdiği avantajlar; tarihsel yakınlık ve bölgede yaşayan Türk kökenli nüfus askeri alana da yansımaktadır. Türkiye'nin Kosova'ya gönderdiği bine yakın askerin tamamı Balkanlardan göçerek Türkiye'ye yerleşen ailelerin çocuklarıydı ve hemen hepsi Arnavutça ile Sırpça'yı konuşabiliyordu. Bu avantaj Türkiye'nin askeri alanda kurduğu ikili ilişkilere de yansımaktadır. 19 Mart tarihli Star gazetesinde yer alan bir haberde, Türkiye'nin ülke sınırları dışında görev yapan askeri personelinin dökümü kabaca şöyle veriliyordu: İtalya: Bir F-16 filosu Bosna hava sahasını denetliyor, Adriyatik: İki fırkateyn NATO bünyesinde Sırbistan'a yönelik ablukada görev yapıyor, Bosna: Bir mekanize tugay yerleşmiş durumda, Kuveyt: Bir subay Irak'ı gözlemleyen askeri grupta görevli, Filistin: 18 subay Orta Doğu barış sürecini denetleyen askeri heyette yer alıyor, Gambiya: Bir jandarma bölüğü ülkenin Jandarma teşkilatını eğitiyor, Gürcistan: 7 subay iç savaştan sonra görev alan uluslararası gözlemci grubun içinde çalışıyor, Kuzey Irak: Bir mekanize piyade bölüğü ve bir hava keşif filosu güvenliği sağlıyor, Arnavutluk: Bir deniz piyade birliği, Arnavutluk donanmasını eğitiyor ve iç savaşta yıkılan limanların onarımında görev yapıyor, Orta Asya Cumhuriyetleri: Uzman subay ve astsubaylardan oluşan askeri heyetler yeni cumhuriyetlerin ordularının kurulması ve modernizasyonunda görev yapıyor, Mali: Bir askeri heyet ordunun modernizasyonunda görev yapıyor, Kıbrıs: 35 bin kişilik bir kolordu, adada barış gücü olarak görev yapıyor.²⁰ Bu kaba döküm bile TSK personelinin, Türkiye'nin merkezinde yer aldığı coğrafyanın hemen her bölgesine yayılmış olduğunu gösteriyor.

Sonuç Yerine

Bölgesel güç olma yönelimi çerçevesinde Türkiye, ABD'nin de önerilerini dikkate alarak İsrail ve Ürdün ile ilişkilerini geliştirmeye yöneldi. GAP çerçevesinde İsrail'le artan ikili ticari ilişkiler Mart 1996'da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasıyla sonuçlandı. Ancak belirleyici adım aynı yıl imzalanan ortak savunma anlaşmasıyla atıldı. Anlaşma uyarınca belirli aralıklarla yapılan Stratejik Diyalog için Güvenlik Fo-

rumlarında, Türkiye ve İsrail bölgeye ilişkin ortak tehdit algılamalarında siyasal islam ve Suriye'yi ön plana çıkartmışlardır. Bu işbirliğinin temelinde ortak tehdit algılamalarının yanı sıra ortak çıkar algılamaları da önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin bölgesel güç olma stratejisi içinde çok önemli bir yer tutan Bakü-Ceyhan boru hattının, en önemli destekleyicilerinde biri de kendisini Orta Doğu petrol ve gazından bağımsız kılacak bir bağlantı arayan İsrail'dir.

Avrupa Birliği'nin, 1997 yılında toplanan Lüksemburg Zirvesi'nde ortaya konan siyasal ve dış politikaya yönelik başta Kıbrıs sorununun çözümü gibi kriterler Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yeni bir pürüz daha ortaya çıkartarak, Türkiye'nin AB'ye yönelik diplomatik ilgisinin iyice azalmasına ve ABD-İsrail stratejik eksenine daha fazla yönelmesine neden oldu. Aynı dönemde AB'nin tutumu değerlendiren ABD'li siyasal karar alıcılar, Türkiye'nin bölgedeki kilit öneme dikkat çektikten sonra AB'nin olumsuz tutumunu

ABD'nin "daha cesaretli" politikalar ile dengelemesi gerektiğini vurguluyorlardı. 1997'de Türkiye ile İsrail'in ortak olarak Akdeniz'de düzenlediği askeri tatbikata ABD'nin de katılması hem "cesaretli" politika-

nın ilk örneği hem de bu iki ülke arasındaki ilişkinin ABD tarafından desteklendiğinin açık göstergelerinden biri oluyordu. Bu dönemde Türk siyasal karar alıcıları ABD önerilerini dikkate alarak Ürdün'le olan ilişkilerini de geliştirmiş. 1998 yaz aylarında Türkiye ile Ürdün ortak bir askeri tatbikat yapmışlardır. Türk askerinin Ürdün'de çöl koşullarında savaş deneyimi kazanmaya yönelik bir eğitimden geçirilmesi, bölgesel rol oynamaya hazırlanan Türkiye'nin askeri açıdan daha önce ihtiyaç hissetmediği alanlarda yeni yetenek ve deneyim kazanma istemesinin de bir ürünüydü.²¹ 1998 yılının sonunda ABD'ye yaptığı geziden sonra Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye'nin ABD pazarlarına girebilmesi için Ürdün ve İsrail'le yaptığı işbirliğinin yararlarından söz ediyordu.²²

Türkiye'nin bölgesel güç olma yoluyla Avrupa kapısını zorlama siyaseti 90'lı yılların sonunda reel bir seçeneğe dönüşmüş durumda. ABD'nin desteğiyle uzun zaman önemli bir mücadele konusu olan Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı anlaşmasının imzalanması ve ABD Başkanı Clinton'ın gerek AGİT zirvesinde gerekse TBMM'de yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin bölgesel konumunu açık olarak desteklemesi, Aralık

ayında yapılan Helsinki Zirvesi'ne yansımış ve Türkiye, 2000'li yılların başında AB genişleme sürecine dahil edilerek, aday üyeliği onaylanmıştır. Ancak Türkiye açısından bakıldığında zaman süreç henüz yeni başlamaktadır. ABD'nin, Avrasya coğrafyasını ve AB'yi, stratejik işbirliği yaptığı müttefikleriyle denetleme politikası ile Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak AB'nin kapılarını zorlama politikasının çakıştığı bir momentte gerçekleşen bu ittifakın ilk sonucunu verdiğini söylemek mümkün. Türkiye'nin bölgesel bir güç olma stratejisi, uzun bir dönemi kapsama ihtimali yüksek olan, AB'ye giriş sürecini hızlandırmak ve Avrupa'ya karşı bir pazarlık gücü elde edebilmek için, önümüzdeki dönemde de belirleyici olacaktır. Türkiye'nin 2000'li yılların başında dış politikasını belirleyen ana dinamik bu yönelimdir. Ancak Türkiye bir geçiş döneminin yaşandığı uluslararası sistemde tek belirleyici aktör değildir. Orta Doğu'da İran, Suriye, Irak; Orta Asya'da Rusya, Çin, İran hatta Pakistan; küresel ölçekte ABD ve AB arasında yürüyen hegemonya mücadelesi uluslararası sistemdeki belirsizliği artırmaktadır. Yeni bin yılda ortaya çıkacak uluslararası sistem bu mücadelenin sonucuna göre şekillenecektir.

Dipnotlar

¹ Wallerstein, iki kamp arasındaki ideolojik mücadelenin sertliğinin ABD açısından büyük bir siyasi kazanım olduğunu vurguluyor ve SSCB'nin bölgesinde düzen ve istikrarı geliştirirken aslında ABD'nin dünya çapındaki hegemonyasını geliştiren koşulları ortaya çıkardığını söylüyor. Bkz. I. Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, çev.: Erol Öz, İstanbul, Metis, 1998, s.21-22

² I. Wallerstein, age, s.19-20

³ Gülten Kazgan, "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Beklentiler: Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar* içinde, İstanbul, İSO, no: 1992/6, s.114

⁴ Erdoğan Öznal, *Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Geo-Stratejik Önemi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s.7-8

⁵ 1977'de MSP'nin engellemeleriyle sümen altı edilen tam üyelik başvurusu, 12 Eylül darbesi sonrası donduruldu.

⁶ Kemal Kirişçi, "Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri", *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, der.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der, 1994, s.393.

⁷ Bkz. Graham Fuller-Ian Lesser (Ed.), *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*, Boulder, Westview Press, 1993.

⁸ Atila Eralp, "Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu", *Türkiye ve Avrupa İlişkileri* içinde (derl: Canan Balkır-Alan Williams), İstanbul, Sarmal, 1996, s.53

⁹ Atila Eralp, agm, s.58

¹⁰ Bkz. R.W.Cox, *Production Power and World Order*, New York, Columbia University Press, 1987

¹¹ Türkiye'nin bu dönemdeki diplomatik yoğunluğu için bkz. Şule Kut, "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları", *En Uzun On Yıl* içinde, der.: Gencer Özcan-Şule Kut, İstanbul, Boyut, 1998, s.50 v.d.

¹² KEİB için bkz. Şükrü Elekdag, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye içinde*

¹³ Bu konuyla ilgili bkz. D.Akagül-Semih Vaner, "Peut-il Se Constituer Un Sous-Ensemble Régional Autour De La Mer Noire?", *CEMOTİ*, No:15, Ocak-Haziran 1993, s.9-49

¹⁴ Şükrü Elekdag, "KEİB'in Türkiye Açısından Önemi", *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar* içinde, age, s30

¹⁵ Sophie Shibab, "Ambitions et Limites D'une Influence en Asie Centrale", *Le Monde*, 9. Ocak. 1993, s.8

¹⁶ Türkiye'nin bu "Türk dilli" alana yönelik ilk dönemlerde yaptığı ekonomik yatırımların ayrıntılı dökümü için bkz. Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, çev.: Mesut Akın, İstanbul, Sarmal, 1999, s.299 ve devamı.

¹⁷ Jacob M. Landau, age, s.318

¹⁸ Gülay Günlük Şenesen, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programının Bir Değerlendirmesi", (der.: Faruk Sönmezoğlu) *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, İstanbul, Der, 1994, s.191-192

¹⁹ Baskın Oran, "La politique Turque Dans Les Balkans et Le Caucase", *Le Role Géostratégique De La Turquie* içinde, Paris, Ed. Iris, 1995, s.29-37

²⁰ 19 Mart 1999, *Star*, s.3

²¹ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Serhat Güvenç, "TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri", *En Uzun Onyıl* içinde, age, s.142

²² 20 Eylül 1998, *Hürriyet*, s.1

Avrasya

-Türkiye'nin Emperyal Dönüşümü-

Merdan Yanardağ*

Türkiye'nin geçen Aralık ayında Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği (AB) zirvesinde aday üyeliğe kabul edilmesi, siyasal çevrelerden akademik alana, askerlerden stratejistler ve aydınlara kadar geniş bir kesime yayılan yeni bir tartışma başlattı. Bu tartışmada yanıtı aranan soru şu oldu: Neden? Ne değişmişti de Türkiye birden bire AB genişleme sürecine dahil edilmişti? Ve yine ne olmuştu da NATO'nun bir kanat ülkesi olan Türkiye, ABD için Soğuk Savaş dönemine göre daha büyük bir değer kazanmıştı? Sorular böyle çoğaltılabilir.

AB aday üyeliği, ülke eliti tarafından, propagandif bir üslupla, Türkiye'nin 200 yıllık rüyasının gerçekleşmesi şeklinde yorumlanırken, muhalif olanlar ise daha çok ulusal egemenlik ve kazanımlara gönderme yapan bir tutum takındı. Sonuç olarak tartışmanın tarafları, bu soruya, genellikle ideolojik-politik pozisyonlarına göre değişen, ama kolay yanıtlar verme yolunu seçti. Oysa bu soruya verilecek yanıt önemliydi. Çünkü;

- a) yeni küresel düzen kavranamadan;
- b) kapitalizminin yeni yönelimleri çözümlenmeden;
- c) uluslararası ilişkilerdeki yeni eğilimler değerlendirilmeden,
- d) Avrasya'nın küresel hegemonya mücadelesinde kazandığı stratejik ve jeopolitik önem görülmeden;
- e) ve nihayet Türkiye'nin bu tarihsel dönemde konumu ve/veya geçirdiği dönüşüm tam olarak anlaşılmadan bu soruya tatmin edici bir yanıt vermek zordur.

1- Rakipsiz küresel güç: ABD

Sosyalist sistemin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin bitimi iki önemli sonucu ortaya çıkardı; birincisi ABD'nin tarihte benzeri olmayan küresel bir güç haline gelmesi, ikincisi de küresel ölçekteki yeni paylaşım mücadelesinin başlamasıdır. Sovyetler Birli-

ği ve sosyalist sisteminin dağılması ve/veya çözülmesi sorunu, ayrıca değerlendirilmesi gereken başka bir tartışma, inceleme ve yazı konusudur. O nedenle bu çalışmanın bağlamı içinde öncelikle; Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Amerika'nın rakipsiz bir küresel güç haline gelmesinin, tarihsel, siyasal, askeri, teknolojik ve ekonomik nedenleri üzerinde durmak gerekiyor.

Tarihin belli kesitlerinde, bilinen dünyanın en büyük güçleri olan Roma, Moğol, Arap/Emevi, Osmanlı ve Britanya imparatorlukları ile Soğuk Savaş döneminin iki süper gücünden farklı olarak, Amerika'nın bugün ulaştığı küresel gücünün etkinlik alanı ve yayılımı benzersizdir.

ABD bugün dünyanın belli başlı bütün denizlerini, okyanuslarını ve Basra Körfezi gibi önemli bütün kıyılarını kontrol eden, doğrudan ya da stratejik müttefikleri aracılığıyla siyasal gücünü dünyanın her yerinde madde olarak hissettiren askeri bir yetenek geliştirmiştir. Bu askeri ve siyasal gücün arkasında, kuşkusuz, ABD'nin ulaştığı ekonomik büyüklük ve dinamizm bulunmaktadır.

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya GSMH'sinin yüzde 50'den fazlasını üretiyordu. Bu, tarihte örneği olmayan bir durumdu ve bu durum büyük bir ekonomik, askeri ve siyasal atılımın da gerçekleşmesini sağladı. Amerika'nın bir dünya gücü olarak yükselişi, eşitsiz gelişme yasanın bir sonucu olmakla birlikte; İkinci Dünya Savaşı'nın kendi toprakları dışında gelişmesi, dünyanın belli başlı büyük ekonomilerinin bulunduğu Kıta Avrupası ve Japonya'da savaşın yarattığı yıkım gibi özgün tarihsel olayların bu olağandışı büyümede etkili olduğu kuşkusuzdu.

"(...) Esas olarak ekonomik ve teknolojik gelişmelerle harekete geçen bir değişme dinamiği bulunmaktadır ve bu, sonra da toplumsal yapıları, politik sistemleri, askeri gücü ve tek tek devlet ve imparatorlukların konumunu etkilemektedir. Bu global ekonomik değişikliğin hızı hep bir kararda olmamıştır; bunun da sebebi teknolojik yenilik ve ekonomik büyüme hızının (...) girişimcinin durumuna olduğu kadar iklim, hastalık, savaşlar, coğrafya, toplumsal çev-

* Gazeteci

re v.b'ye de bağılı olarak düzensiz olmasından ibaret-
tir."¹

İşte ABD'nin büyük bir ekonomik ve siyasi güç olarak dünya sahnesine çıkışında iki dünya savaşı (özellikle ikincisi) çok önemli bir rol oynadı. Avrupa ve Japon ekonomilerinin Soğuk Savaş döneminde yeniden yapılanarak toparlanması, bu olağanüstü orantısız durumda görece bir düzelme sağlasa da, soğuk savaş sonrasında ABD'nin dünya GSMH'sı içindeki payı yine de yüzde 30 seviyesini koruyordu. Bu oran küresel ölçekte çok büyük ve rakipsiz bir ekonomik güce işaret etmektedir.

Büyük bir ekonomik güce ve ileri teknolojiye sahip olmak, her zaman bir dünya gücü olmaya yetmemektedir. Örneğin, bugün Japonya ve Doğu Almanya ile birleşmesinden sonra Almanya da küresel ölçekte büyük bir ekonomik güçtür. Özellikle Japonya ileri teknolojiye sahip olması nedeniyle rekabet gücü yüksek bir ekonomiye sahiptir. Ancak, bugün her iki ülkenin de, ABD ile karşılaştırıldığında, küresel bir askeri ve dolayısıyla siyasal güç olduğunu söylemek mümkün değildir. Paul Kennedy "Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri" kitabında uzun ve ayrıntılı tarihsel analizlerinden sonra şu sonuca ulaşmaktadır:

ABD'nin büyük bir ekonomik ve siyasi güç olarak dünya sahnesine çıkışında iki dünya savaşı (özellikle ikincisi) çok önemli bir rol oynadı.

" (...) Bu eşitsiz büyüme hızının devletler sistemi üyelerinin askeri güçleri ve stratejik konumları üzerinde uzun vadede çok önemli etkileri olduğu (açıktır). Bu da şaşırtıcı değildir ve farklı biçimlerde vurgulanmış ve savunulmuş olsa da, daha önce pek çok kez söylenmiştir. Dünyanın, "hiçbir şey ordu ve donanma kadar kesinlikle ekonomik koşullara bağlı değildir" dersini alması için, Engels'in ortaya çıkmasını beklemesi gerekmemiştir. (...) Yukarıda anlatılanların gösterdiği gibi, ekonomik zenginlik her zaman ve hermen askeri yeterliliğe dönüşmemektedir..."²

Hegemonik bir küresel güç olmanın ekonomi ve ileri teknolojiye sonrakı ikinci unsuru askeri konudur. İşte ABD, önemli bir bölümünü kendisinin geliştirdiği ve transfer ettiği bilimsel yenilikleri askeri alana aktararak ya da askeri alanda yakaladığı yenilikleri maddi bir güce dönüştürerek, küresel erişimi olan, uzak mesafelere yönelik müdahale ve operasyon yeteneği gelişmiş, hızlı hareket edebilen ve teknolojik bakımdan ileri bir askeri güç yarattı. Soğuk Savaş sonrasında, bu alanda Amerika ile küresel öl-

çekte rekabet edebilecek bir güç şimdilik görünmüyor.

Küresel bir güç olmanın diğer unsurları ise siyasal etki alanı ve kültürel hegemonyadır. Washington'un dış politikasına yön veren, küreselleşmenin teorisyeni olarak nitelenebilecek Zbigniew Brzezinski -ki 1977-1981 yılları arasında ABD Başkanı J. Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanlığını da yaptı- Amerika'nın küresel gücünü dört alanda sağladığı üstünlüğe bağlamaktadır: oluşturduğu uluslararası düzenin temel özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

"Amerika küresel gücün belirleyici dört alanında üstün durumdadır: askeri olarak eşiti olmayan bir küresel erişime sahiptir; ekonomik olarak, Japonya ve Almanya tarafından bazı bakımlardan meydana okunsa da küresel büyümenin ana lokomotifi olmaya devam etmektedir; teknolojik olarak, yenileşmenin bı-

çak sırtı alanlarından genel öncülüğü elinde bulundurmaktadır ve kültürel olarak, bazı kabalıklara karşın, özellikle dünya gençliği arasında rakipsiz bir cazibeye sahip bulunmaktadır. Bütün bunlar ABD'ye başka hiçbir dev-

letin ulaşamadığı bir siyasi etki sağlamaktadır. Bu dördünün bileşimi Amerika'yı yegane kapsamlı süper güç yapmaktadır."³

ABD açısından bir başka ayırdedici yan da, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar geçen sürede stratejik sektörlerdeki liderliği elinde tutmasıdır. Almanya, Japonya, Fransa, Rusya ve Çin gibi ülkelerin sahip oldukları bilimsel ve teknolojik düzey, özellikle uzay ve bilişim gibi sektörlerde ABD ile rekabet edecek güçte değildir. ABD'nin bir ara (1960'ların başlarında) kendisini uzay ve nükleer teknoloji alanlarında geçen Sovyetler Birliği'nden, büyük çözümlüsten sonra, beyin göçünü teşvik etmesi, teknoloji casusluğu ve transferine büyük önem vermesi dikkat çekicidir. İletişim teknolojisindeki rekabette rakiplerinden kopan ABD, ekonomik olarak belirleyici olan bütün alanlarda hakimiyetini korumaktadır. ABD, kültürel alanda da müzikten sinemaya kadar uzanan geniş bir alanda inisiyatif ele geçirmiştir. Amerikan televizyon programları ve filmleri küresel pazarın yaklaşık dörtte üçünü kapsamaktadır. Hazza dayalı Amerikan yaşam tarzı ve kitle kültürü büyük bir hızla yayılmaktadır. İngilizce, hem kültürel hem de teknolojik alanda evrensel bir dil haline gelmiştir. İnternetin dili İngilizcedir. Ve ni-

hayet ABD, dünyanın her yanından beyin göçü almakta, üçüncü ve dördüncü dünya ülkelerinden Amerika'da eğitim gören çok sayıda insan da döndüklerinde kendi ülkelerinde üst düzey yöneticilik yapmaktadır. Bu kişiler genellikle Amerikan kültürünün, siyaset anlayışının ve yaşam tarzının taşıyıcıları olmanın ötesinde, Washington'un yerel temsilcileri gibi davranma potansiyeline de sahip olmaktadır.

Küreselleşmenin teorisyeni Zbigniew Brzezinski, Amerika'nın oluşturduğu uluslararası düzenin temel özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- "Bütünleşmiş kumanda ve güçleri de içeren ortak güvenlik sistemi (NATO, ABD-Japonya Güvenlik Anlaşması vs.);

- "Bölgesel ekonomik işbirliği (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) ve özel küresel işbirliği kuruluşları (Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü);

- "ABD tarafından yönlendirilseler bile ortaklaşa karar vermeyi vurgulayan usûller;

- "Kilit ittifaklarda demokratik üyeliğin tercih edilmesi;

- "Küresel boyutu olan temel bir anayasal ve hukuki yapı (Adalet Divanı ve savaş suçlularını yargılayan özel mahkemelere kadar).

"Bu sistem, büyük ölçüde Amerika'nın küresel rakibi Sovyetler Birliği'ni durdurma çabalarının bir parçası olarak Soğuk Savaş sırasında ortaya çıktı. Rakip sendeleyip Amerika ilk ve tek küresel güç olarak ortaya çıktığı zaman, küresel uygulama için hazır durumdaydı"⁴

2- Dünyanın yeniden paylaşımı / üçüncü paylaşım savaşı

Sosyalist sistemin dağılmasıyla birlikte Batı'nın beklemediği bir anda Rusya, Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar ve Doğu Avrupa pazarlarının dünya kapitalizmine sonuna kadar açılması, küresel ölçekte yeni bir paylaşım, hegemonya ve nüfuz mücadelesine yol açtı. Bu nedenle gezegenin bugün, yeni bir paylaşım savaşının içinden geçtiğini, bu dünya-tarihsel durumun, deyim uygunsa, bir "Üçüncü Paylaşım Savaşı" olarak tanımlanabileceğini söylemek mümkün. Yeni

yüzyılın başında uluslararası ilişkileri belirleyecek ve bu döneme karakterini verecek olgu budur.

Emperyalistler arasındaki bu yeni küresel paylaşım mücadelesinin alanı hiç kuşkusuz Avrasya'dır. Burada söz konusu edilen Avrasya, klasik anlamda Asya ve Avrupa'yı birlikte ifade eden coğrafi bir kavramı değil, daha dar, ancak çok daha önemli bir jeopolitik alanı ifade etmektedir. Bu alan batıda Balkanları, güneyde Ortadoğu ülkelerini, kuzey ve kuzey doğuda ise Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini içine alan geniş bir coğrafya parçasıdır. Dünyadaki toplam enerji kaynaklarının yüzde 70'i bu bölgededir. Özellikle dünyanın en zengin petrol rezervlerinden birine sahip olduğu ortaya çıkan Hazar Havzası'nın

önemi, yeni bin yılın eşiğinde daha da artmıştır. Ortadoğu'yla birlikte değerlendirildiğinde (ele alındığında), bu bölgenin 21. Yüzyılda gezegene hakim olma mücadelesinin alanı haline geldiği görülecektir. Brzezinski bu durumu şöyle saptamaktadır:

"Amerika için ana jeopolitik ödül Avrasya'dır. Dünya olayları, beş yüz yıl boyunca, bölgesel egemenlik için birbiriyle dövüşen, küresel iktidar peşindeki Avrasyalı güçler ve halklar tarafından belirlenmişti. Şimdi Avrasyalı olmayan bir güç, Avrasya'da öncüdür ve Amerika'nın küresel önceliği doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hakimiyetini ne kadar süreyle ve nasıl bir etkiyle sürdüreceğine bağlıdır."⁵

Diğer yandan Avrasya, kapitalist merkezler tarafından henüz tam olarak denetlenemeyen, sistem dışı güçlerin bulunduğu bir bölgedir. Sistem ve bu sistemin süper gücü olan ABD, küresel hegemonyasının tescil edildiği "istikrarlı bir dünya" istemektedir. Böyle bir dünyayı elde etmek için Avrasya'da hâkimiyet kurmaktan başka bir yol yoktur. Durum böyle olunca, bu coğrafya yoğun çelişkilerin, rekabetin, etnik çatışma, emperyalist müdahale ve bölgesel savaşların yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Bu tarihsel dönemeçte yeni uluslararası düzenin Avrasya'da tayin edileceği anlaşılmaktadır.

2.1. Yeni uluslararası düzen

Bugünkü uluslararası durum; başlıca kapitalist güç merkezlerinin Sovyet Devrimi'nden ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yitirdikleri pazar ve egemenlik alanlarını yeniden paylaşma mücadeleleri ve egemen-

lik sistemlerini dünya ölçeğinde yeniden yapılandırma süreçleriyle belirleniyor. İşte "Yeni Dünya Düzeni" bu stratejinin 1990 yılında, dönemin ABD Başkanı C. Bush tarafından konulan adı oluyor. Küresel bir kapitalist restorasyon süreci işliyor. Bu durum küresel kapitalist düzen içinde yeni güç odaklarının ve yeni bir işbölümünün oluşmasına da yol açıyor.

Bugün dünyada belli başlı üç küresel güç odağın-
dan söz edilebilir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi-
nin merkezinde ABD var. ABD, yukarıda da saptandı-
ğı gibi dünyanın "tek süper gücü" haline geldi. İngiltere ise, bir AB ülkesi olmasına karşın, ABD'nin liderliği-
indeki bu odağın önemli bir bileşeni olma yolunda. İkinci güç merkezi ise Batı Avrupa'dır. Bu güç odağı-
nın ekseninde ise Almanya ve bir ölçüde de Fransa bulunmaktadır. İtalya ikinci güç odağının önemli bileşenleri arasındadır. Üçüncü küresel kapitalist güç merkezi ise Asya-Pasifik odaklıdır. Merkezinde Japonya bulunuyor.

Aslında 21. Yüzyılın dünyasında bir "dördüncü odak"dan daha söz edilebilir. Parçalanmış, toplumsal dokusu bozularak dağılan, ekonomisi tahrip olan ve yağmalanan Rusya, kuşkusuz artık bir süper güç değil. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dev mirasını (daha doğrusu bu mirasın en büyük bölümünü) devralan Rusya, her şeye karşın yine de büyük bir nükleer ve ekonomik güç olmaya devam etmektedir. Aynı zamanda görkemli bir kültürel miras üzerinde de oturan Rusya, dünyadaki iddialarını büyük ölçüde geri çekse bile, bölgedeki etkinliğini sürdürmeye, ABD ve Batı ile Avrasya'da rekabet etmeye çalışmaktadır.

Bugün küresel ölçekte devam eden hegemonya mücadelesi, esas olarak eski Sovyetler Birliği'nin nüfuz ve egemenlik alanlarında yaşanıyor. İşte tam da burada Avrasya merkezli bir girişim dikkatleri çekiyor. Rusya, Çin ve Hindistan ile stratejik bir işbirliği oluşturmak istiyor. Bu girişimin, ABD ve Batının gücünü dengelemeyi, tek kutuplu dünyanın hakimiyet ilişkilerini yeniden oluşturmayı ve nihayet küresel ölçekteki hegemonya mücadelesinin dışında kalmamayı amaçladığı anlaşılıyor. İran gibi bölgenin önemli ülkelerinin de bu girişime sıcak baktığı gözleniyor. Yine Rusya'nın öncülüğünde oluşturulan ve Şanghay Beşlisi olarak bilinen Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Hindistan arasındaki ilişkileri dikkatle izlemek gerekiyor.

Sonuçta, kapitalist pazar ekonomisinin yayılmacılığı ve dünya pazarlarının yeniden paylaşılması için süren rekabet; yeni savaşlara, bölgesel çatışmalara ve etnik boğazlaşmalara yol açma potansiyelini sürekli olarak içinde taşıyor. Bu durum, dengeleyici ve etkin bir karşı gücün bulunmadığı koşullarda, küresel felaketlere yol açacak bir potansiyel taşıyor.

3. Küreselleşme; emperyalizmin yeni aşaması

İki kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçişle birlikte bir zafer kazanan kapitalizm insanı, doğayı, tarihi ve kültürel dokuyu tahrip ederek; eşitsizliği derinleştirerek; özgürlükleri sınırlandırarak; acımasız bir rekabeti dayatarak dünyadaki egemenliğini sürdürüyor. Bu egemenliğe sürekli bir kriz durumu eşlik ediyor. Ancak, bu kriz hali kendiliğinden bir çöküşe de yol açmıyor.

Bütün bir modern çağ değerlendirildiğinde, kapitalizmin, endüstriyel ve/veya teknolojik olarak kendisini yenileme gücüne sahip olduğu görüldü. Kapitalist sistemin krizle yaşayabildiği ya da krizle yaşamayı öğrendiği, hatta bu krizin yarattığı ortamdan kendisini yeniden üretmek için yararlandığı da ortaya çıktı. Teknolojik ilerleme, üretim süreçlerinde önemli değişikliklere yol açarak uluslar ötesi tekellerin yayılmasına katkıda bulundu. Ekonominin uluslararasılaşması dünyayı tekellerin kontrol ettiği, uluslarüstü siyasi ve ekonomik odakların gücünün arttığı bir dönemi de başlattı. İşte bu dönemin adı küreselleşme oldu.

Emperyalizm incelemesi ve tahlili ile 20. Yüzyıl-da bu konuya/alana yönelik bütün araştırmacıları, siyasal önderleri ve hareketleri etkileyen ve/veya belirleyen Lenin ünlü "Emperyalizm; Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" isimli kitabında şöyle demektedir:

*"Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir."*⁶

Lenin bu kısa tanımı; temel özellikleri özetledikleri halde, tanımlanacak olguların çok önemli diğer bazı çizgilerini dışarıda bırakmalarından ötürü, yeter-siz olabileceği kaydını düşerek yapıyor. Bu bakımdan,

gelişme sürecindeki bir olgunun çeşitli bağlamlarını içermeyen bütün genel tanımlardaki itibari ve görelî değeri unutmamak gerekiyor.

Lenin'in yukarıdaki kısa tanımında, emperyalizmin bugünkü aşamasını kavramak bakımından dikkati çekmek istediğim yan şudur; Lenin emperyalizmi tanımlarken onun önemli bir özelliğini "dünyanın uluslararası tröstler tarafından paylaşılmasının başlamış olması" diye veriyor. Emperyalizmin bu özelliği, onun bugünkü aşamasını kavramak bakımından önem kazanıyor.

İşte, emperyalizmin (dikkat kapitalizmin değil, emperyalizmin!) yeni aşamasını belirleyen olgu, Lenin'in bu yüzyılın başında bir eğilim olarak işaret ettiği, "dünyanın tröstler tarafından paylaşılmaya başlaması" sürecinin günümüzde belirleyici bir olgu haline gelmesidir. Diğer bir anlatımla, emperyalizmin yeni aşamanın en karakteristik özelliği, dünyanın, artık olağanüstü güç kazanan uluslarüstü tekeller tarafından paylaşılmasının, yani Lenin'in 83 yıl önce başladığını belirttiği sürecin tamamlanması olarak şekilleniyor. Ulus devletlerin gücünü kaybetmeye başlaması, sınırların silikleşmesi, küresel pazarın ulusal sınırlar tarafından bölünmüşlük olgusunun ortadan kaldırılmaya çalışılması, uluslar ötesi tröstlerin ve örgütlenmelerin büyük güç kazanması bu gelişme ve dönüşümün bir sonucudur. Bu yeni aşamaya şimdilik "küreselleşme" adı veriliyor.

Liberal çevreler tarafından ideolojik ve pozitif bir anlam yüklenen bu kavramı (küreselleşmeyi), durumu ifade etmek bakımından çok yeterli ve doğru bulmam da bir kolaylık sağladığı için ben de kullanıyorum.

Küreselleşme, kapitalizm için dünyanın tek bir pazar haline gelme sürecidir. Bu sonuç, kapitalizmin doğasına ve gelişme yasalarına son derece uygun bir durum ve kaçınılmaz bir aşamadır.

Küresel kapitalizmin ulaştığı bütünleşme düzeyi, sermayenin uluslararası çıkarlarını koruyacak örgütlenmelerin de önemini artırdı. Uluslarötesi siyasal ve ekonomik karar merkezleri giderek belirleyici olmaya ve küreselleşmenin hukuku oluşmaya başladı. Örneğin, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) tam da bu dönemde gündeme geldi. IMF, Dünya Bankası, Dün-

ya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, NAFTA vb. gibi örgütlerin önemi artı.

Ancak, kaba bir gözlemlerle, dünyanın bir geçiş sürecini yaşadığı bu dönemde, ulus devletlerin önemini yitirdiğini söylemek henüz mümkün değil. Uluslararası tröstler, giderek azalsa da, bir anayurt ihtiyacını duymaya devam etmektedir. Çünkü, küresel hegemonya mücadelesinin bugün de en önemli aracı hâlâ

ulus ulusal devletlerdir ve bu devletler hegemonya mücadelesinde, askeri ve siyasi gücü elinde tutan en önemli örgütlenmeler olmayı sürdürmektedir.

Örneğin bu dönemde, ABD ve Batı, geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde askeri ve siyasi güç kullandı. Bir müdahale huku-

ku geliştirildi. Birleşmiş Milletler kararları, uluslararası toplumun koyduğu kurallar ve evrensel hukuk açıkça çiğnendi. Ulusal egemenlik, bağımsızlık ve ulus devlet kavramları ilke olarak yıkıldı. ABD'nin geliştirdiği "düşük yoğunluklu demokrasi" projesi ve/veya stratejisi, bu müdahale hukukunun ideolojik politik arka planını oluşturdu. Bunu "düşük yoğunluklu çatışma/savaş" konsepti izledi. Panama ve Haiti müdahaleleri bunun ilk örnekleri, 1 ve 2. Körfez Savaşı, Bosna ve Kosova müdahaleleri ise son örnekleri oldu. Özellikle Kosova müdahalesi, yoğun bir ideolojik kuşatma eşliğinde gerçekleştirildi. Kaba kuvvet hukuku ezdi.

Öte yandan, önemi giderek artan uluslarötesi ekonomik ve siyasal örgütlenmeler dünyanın süper gününün, yani ABD'nin (en hafif deyimle) açık etkisi altındadır. Bu etki ve kontrol, bırakın gerilemeyi, gelişerek sürmektedir. Brzezinski, bu durumu açıkça belirtmektedir:

"IMF ve Dünya Bankası'nın 'küresel' çıkarları temsil ettikleri söylenebilir ve bunlarının seçmenlerinin dünya olduğu yorumu yapılabilir. Ne var ki, gerçekte onlar büyük ölçüde ABD'nin egemenliğindedirler ve kökenleri Amerikan inisiyatifine, özellikle de 1944 yılındaki Bretton-Woods konferansına dayandırılabilir."

4. Avrasya doktrini

ABD, 21. yüzyıla da dünyanın tek süper gücü olarak girmek istiyor. Bu stratejik hedef, küresel haki-

miyet konumunu korumayı gerektiriyor. Küresel hâkimiyet için bugün tek bir yol görünüyor; Avrasya'ya hâkim olmak. Avrasya'nın, daha da daraltılarak belirtilirse Hazar Havzası'nın başka bir gücün denetimine girmesi durumunda, Amerika'nın bu yeni güç karşısında küresel hegemonyasını yitirmesi kaçınılmaz olacak.

Bu nedenle dünyanın büyük güçlerinin Avrasya'ya yönelik ilgilerinin nedenini anlamak zor değil. Ünlü stratejist Z. Brzezinski, önümüzdeki yüzyılda dünyadaki "büyük oyun"un, bir satranç tahtası olarak nitelendirdiği Avrasya'da oynanacağını belirtiyor. Brzezinski, İngiliz coğrafyacı ve jeostrateji uzmanı Harold Mackinder'in 1904 yılında "Avrasya'ya hükmeden dünyaya hükmeder" diye özetlenebilecek sözlerini biraz değiştirerek, "Gelecek yüzyılda Hazar Havzası'na egemen olanlar gezegene de egemen olacaktır" diyor. Bu stratejik planlamaya Avrasya Doktrini deniliyor. Durum böyle olunca, bölgedeki şiddetli rekabet, çatışma, etnik boğazlaşma, bölgesel savaş ve Batılı güçlerin askeri müdahalelerinin nedenini anlamak -ki son 10 yıla damgasını bu olaylar vurdu- daha da kolay oluyor.

Brzezinski'nin geliştirdiği doktrinin esasını; dünyanın geriye kalan bölümü bakımından ABD'nin küresel hegemonyasını kabul etmek ve stratejik çıkarlarına uygun davranmak oluşturuyor. Global zenginlikten pay alabilmenin koşulu böyle belirleniyor. Ancak o zaman, dünyada "barış ve istikrar" ortamının sağlanacağı görüşü savunuluyor. Avrasya Doktrini'ne göre diğer ülkelere ise, ancak, dünyanın tek süper gücü olan ABD'nin hâkimiyetini kabul ettikleri ölçüde hareket alanı tanınıyor. Bu bağlamda Avrasya Doktrini, yeni kapitalist müdahale hukukunun da teorik temelini oluşturuyor. İşte bu nedenle, sistem dışında kalan veya sisteme dahil olmamak için direnen ülkelerde etnik çatışmalar kışkırtılıyor. İnsan hakları ihlalleri ve demokratik ilkeler gerekçe gösterilerek bu ülkelere müdahale ediliyor.

Sonuçta, her büyük altüst oluştan sonra yaşandığı gibi, iki kutuplu dünyanın çökmesinden sonra da haritalar yeniden çiziliyor. Ülkeler parçalanıyor. ABD ve Batı'nın stratejik çıkarlarına aykırı davranan veya bu çıkarları tehdit eden ülkelere haddi bildiriliyor. Yeni hukuk, küreselleşmenin erdemleri pazarlanarak oluşturuluyor. Bu politikaya/hukuka "insani müdahale hakkı" da deniyor. Trajikomik bir şekilde "insan hak-

ları" kavramı, yeni müdahale hukukunun gerekçesi haline geliyor. Her iki Körfez Savaşı'nı ve Kosova'ya yapılan müdahaleyi bu çerçevede yorumlamak gerekiyor. NATO'nun Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni içine alarak doğuya doğru genişlemesi de bu doktrin çerçevesinde gerçekleşiyor.

Brzezinski'ye göre, sorun dünyaya hükmetmek olunca, Avrasya'yı Amerika'nın nasıl yöneteceği de önem kazanıyor. Çünkü, dünyanın en dinamik ve siyasal olarak iddialı ülkeleri ya bu bölgede ya da bu bölgenin çok yakınında bulunuyor. Belli başlı nükleer silah gücüne sahip ülkeler yine bu bölgede yer alıyor.

O nedenle rekabet sert ve riskli bir hal alıyor.

Avrasya'ya egemen olmak yakın tarih boyunca küresel hegemonya mücadelesinde büyük önem taşıdı.

"Jeopolitika, küresel öncelik için merkezi bir dayanak oluşturan tüm Avrasya kıtası üzerinde hâkimiyet kurulmasıyla, bölgesel boyuttan küresel boyuta ulaşmıştır. Avrasyalı bir güç olmayan ABD, Avrasya kıtasının üç çevre bölgesinde doğrudan doğruya konuşlandığı güçlerle ve Avrasya hinterlandındaki devletler üzerindeki güçlü etkisiyle şu anda uluslararası önceliğe sahiptir. Ancak, Amerika'ya potansiyel bir rakip, yerkürenin en önemli oyun alanı Avrasya'dan çıkabilir. Bu yüzden, Amerika'nın Avrasya'daki jeopolitik çıkarlarının uzun vadeli yönetimi için, Amerikan jeostratejisinin formülleştirilmesinde çıkış noktası, kilit oyuncular üzerinde odaklanma ve arazinin doğru değerlendirilmesi olabilir."⁸

Brzezinski, bunun için jeostratejik bakımdan güçlü ve dinamik Avrasya devletlerini saptamak, bu ülkelerin siyasal elitlerinin yönelimlerini çözümlemek ve gerektiğinde yaşamsal ABD çıkarları için bu ülkeleri devre dışı bırakmak için gerekli Amerikan politikalarını oluşturmayı Amerika Birleşik Devletleri'nin "eşsiz" küresel gücünü korumak için zorunlu görüyor.

Aslında, Avrasya'ya egemen olmak yakın tarih boyunca küresel hegemonya mücadelesinde büyük önem taşıdı. Gerek İngiltere, gerekse Almanya kıta Avrupası dışında iki büyük savaşta da bu alanda karşılaştılar. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu da bu mücadelede yerel güçler olarak her zaman önemli bir rol oynadı. Almanların, Birinci Savaş'tan hemen önce geliştirdiği "Drag nach Osten" yani "Doğuya doğru yayılma" politikası Avrasya'nın küresel hegemonya mücadelesindeki öneminin görülmesinin bir ürünüydü.⁹

5. Avrasya'nın merkez ülkesi

İşte Türkiye, bu tarihsel dönemeçte dünyanın "kırmızı bölgesi" Avrasya'da en önemli jeopolitik kimliğe sahip ülkesi durumundadır. Türkiye, geniş bir coğrafyaya yayılan toprakları ve üç kıta arasındaki merkezi konumuyla Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya Türki cumhuriyetleri arasında yegane stratejik bağı oluşturmaktandı. ABD ve Batı için Avrasya'ya açılan kapı olan Türkiye, aynı zamanda NATO'nun yeni güvenlik alanının denetimini ve dolayısıyla ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya uzanmasını sağlıyor. ABD, Hazar Havzası'nın artan önemi nedeniyle, Rusya'nın eski Sovyetler Birliği'nin kapsadığı bütün toprakları yeniden egemenliği altına almak istediğini düşünüyor. Moskova'nın oluşturduğu bu tehdide karşı -ki Rusya'nın Çin ve Hindistan'la stratejik bir işbirliği oluşturma girişimleri bu tehdidi daha da artırıyor- Türkiye'nin önemi artıyor.

*"Türkiye Karadeniz bölgesinde istikrarı sağlamakta, Akdeniz'e geçişi kontrol etmekte, Rusya'yı Kafkasya'da dengelemekte, hâlâ islami köktendinciliğe bir panzehir sunmakta ve güneydeki dayanak noktası olarak NATO'ya hizmet etmektedir. İstikrarsız ve güçsüz bir Türkiye, Güney Balkanlarda daha fazla şiddetin ortaya çıkmasına neden olur; diğer yandan Kafkasya'daki yeni bağımsızlığını kazanmış devletler üzerinde Rus kontrolünün yeniden sağlanmasına yol açar."*¹⁰

Brzezinski, Türkiye'yi Avrasya'nın en önemli jeostratejik aktörleri ve jeopolitik mihverleri arasında

sayıyor. İran'la ve diğer bölge ülkeleriyle yaptığı karşılaştırmada Türkiye'nin önemine vurgu yapıyor. Dolayısıyla, ABD'nin küresel hegemonya mücadelesindeki bölgesel tercihleri hakkında da bir fikir veriyor. Böylece Beyaz Saray'ın, 21. Yüzyılda Türkiye'nin küresel ölçekte oynayacağı yeni role sürekli olarak yaptığı vurgunun nedeni de anlaşılmış oluyor.

Bu arada, Avrasya'daki "büyük oyunu" fark eden İran'daki Muhammet Hatemi yönetiminin, bütün iç muhalefete, gerilim ve çatışmalara karşın Batı ve ABD ile ilişkilerini "normalleştirmeye" çalışması dikkati çekiyor. Küresel kapitalizmle uzlaşmaya çalışan İran sermayesinin desteğiyle yönetime gelen Hatemi'nin, "ılımlı ve yenilikçi" olması da buradan geliyor. İran'ın bu girişimi, bir yanıyla Yeni Dünya Düzeni'ne boyun eğmek ve/veya uyum arayışı anlamına geldiği gibi, daha çok bölgedeki hegemonya mücadelesine -ki esas olarak Türkiye ile rekabet etmektedir- dahil olma çabası olarak yorumlamak doğru görünüyor.

Bölgenin önemli ülkesi İran, Hazar petrollerinden pay almak için ABD blokajını aşmak zorunda olduğunu görüyor. ABD'nin Türkiye ile kurduğu stratejik ittifakın çözülmesinin zor olduğunu da bilen Hatemi, bir yandan da Batı Avrupa ile ilişkilerini geliştirmek istiyor. İran, başta Fransa olmak üzere Batı ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışıyor. Hatemi bu nedenle bir Avrupa ülkesini ziyaret eden (İtalya) ilk molla oluyor. Böylece yeni İran yönetici elitinin, "uygarlıklar savaşı" teorisine karşı, "uygarlıkların uzlaşması" anlayışını/teorisini geliştirme çabasının da nedeni anlaşıyor.

Türkiye Batı ve özellikle Amerika için bölgede vazgeçilemez bir "partner" olarak öne çıkmaktadır. Haritaya bakıldığında ABD için küresel hegemonya mücadelesinde (bölgesel ölçekte) Türkiye'den daha avantajlı bir ortak olmadığı görülecektir. Ankara, yarı bilinçli, yarı sezgisel bir tutumla bu durumu değerlendirmesini bilmiştir. Türkiye, modernleşme ve kapitalizmin gelişkinlik düzeyi, askeri gücü, kültürel dokusu, yetişmiş insan gücü ve tarihsel ve siyasi öncelikleri bakımından diğer bölge ülkeleriyle mesafeyi açmaktadır. Laik, modern, kapitalist, Müslüman ve arkasına imparatorluk mirasını alan bir ülke olarak model oluşturma potansiyeline sahiptir.

"Ulusal gücü oluşturan unsurlar bir arada değerlendirildiğinde Türkiye'nin birçok

açından, yalnız Avrupa'nın değil, dünyanın ön sıralarında gelen devletlerinden biri olduğu görülüyor. Türkiye özellikle son yıllardaki gelişmesiyle, ileri ülkelerle kıyaslanabilecek bir duruma gelmiştir. (...) Stratejik konumu, Kuzey ile Güney, Doğu ile Batı arasında geçiş noktası olması Türkiye'ye önemli avantajlar sağlıyor. Coğrafi konumuyla Türkiye Avrupa ile Asya ve Ortadoğu arasındaki geçiş yolları üzerindedir... Türkiye'nin askeri gücü, bütün NATO ülkeleri içinde ABD'den sonra ikinci sırada gelmektedir... Modern silah sistemlerine ve çok yüksek bir eğitim düzeyine sahip Türk ordusu bugün, şartlar zorunlu kıldığı takdirde, kolordu düzeyindeki bir birliği bütün teçhizatıyla kısa zamanda yurtdışında bir barış operasyonunda görevlendirecek düzeye ulaşmıştır."¹¹

Türkiye coğrafyası, tarihi, ekonomik gelişkinlik düzeyi, kültürel dokusu ve siyasal gelenekleri bakımından hem doğulu hem de batılıdır. Geçmişte bu olgu, toplumsal bir kişilik bölünmesine, iki kültür arasında sıkışmışlığa ve küresel-bölgesel bir atılımın sınırlarına işaret ederken; bugün bir avantaja ve güce dönüşmüştür.

5.1. Türkiye'nin dönüşümü?

Günümüz Türkiye'si artık orta gelişkinlik sınırını aşan kapitalist bir ülkedir. Türk kapitalizmi tekeli bir karaktere sahiptir. Çeşitli yapısal sorunları bulunsa bile, Türkiye bugün büyük ölçüde "Üçüncü Dünya'yı terk etmiştir. Türk ekonomisi, artık dünya kapitalizminin organik bir parçasıdır. Belli bir gelişme momentini yakalayan Türkiye'nin konumunu, dünya kapitalizmiyle tam entegrasyon sürecindeki bir ekonomi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Türk kapitalizmi, yarı bağımlı bir yapıya sahip olsa da, bağımsız hareket etme kapasitesi ve yeteneği giderek genişlemektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin, özerklik alanını giderek genişlettiğini; "ulusal çıkarlarını" korumak adına, gerektiğinde Batılı büyük devletlerle çatışabilen bir güce ulaştığını ve görece bağımsız hareket etme yeteneğine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Çünkü; Türkiye'de kapitalizm ne sadece dış dinamiklere, ne de iç dinamiklere bağlı olarak gelişmiştir. Her iki dinamik de işlemiştir. Ancak, gecikmiş Türk

kapitalizminin önemli ve belki de ayırdedici bir özelliği de, belli bir aşamaya kadar iç dinamiklerine dayalı gelişmesidir. Türkiye'nin bugün ulaştığı güç, bazı tarihsel fırsatların değerlendirilmesi (sosyalist sistemin çöküşü vb.) ve ABD ile kurulan yeni stratejik ittifakın yanı sıra, esas olarak iç dinamiğe dayalı olarak gerçekleştirilen büyümesine de bağlıdır. Ve unutulmamalıdır ki; Türkiye tarihinde hiçbir zaman klasik anlamda sömürge olmamıştır.

Türk kapitalizmi, yarı bağımlı bir yapıya sahip olsa da, bağımsız hareket etme kapasitesi ve yeteneği giderek genişlemektedir.

Dışişleri bakanlığında müsteşarlık dahil her kademe görev yapan, halen Türkiye'nin NATO

Büyükelçiliği görevini yürüten Dr. Onur Öymen, zengin verilere dayalı araştırmasında şu saptamayı yapıyor:

"Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin büyük ekonomik ve mali desteklerden ve dış destekli yabancı yatırımlardan yararlandığı dönemde, Türkiye, esas itibarıyla, sadece kendi gücüne ve olanaklarına dayanarak bütün Avrupa ülkelerinden daha hızlı bir kalkınma sürecini gerçekleştirmiştir. Türkiye satın alma gücü hesabıyla toplam gayri safi milli hasılda Batı Avrupa'nın altıncı büyük ülkesi haline gelmeyi başarmıştır. Dış ticarete dünyanın en hızlı gelişen ülkeleri arasında yer almıştır."¹²

Türkiye'nin sahip olduğu bu özgün durumu kavramak için Türk Devrimi'nin kısa bir analizini yapmak yarar vardır. Türk Devrimi, 20. Yüzyıla özgü koşullarla sınırlanmış ve tarihsel olarak gecikmiş bir burjuva demokratik devrimidir. Cumhuriyet devriminin tarihsel ve kategorik olarak "ilerici/aydınlanmacı" yanı onun burjuva demokratik karakterinden, tutucu yanı ise tarihsel olarak gecikmişliğinden gelmektedir. Ekonomik, toplumsal ve kültürel "geri kalmışlık" bu gecikmişliğin hem nedeni hem de bir sonucudur. Türkiye, bu gecikmişliğin yarattığı sorunlar ile siyasal ve kültürel bölünmenin yol açtığı çatışmayı bugün de yaşamaya devam etmektedir.

Yukarıda yapılan değerlendirme ve saptamaları tamamlamak için, günümüz Türkiye'si'nin ekonomik, dolayısıyla toplumsal ve siyasal yapısının temel özelliklerini ve yönelimlerini çözümlemek gerekirse;

1- Saptanması gereken önemli olgu şudur: Tarihsel bakımdan bütün gecikmişliğine ve bu gecikmişliğin yarattığı bütün sorunlara ve sınırlara karşın, Türkiye bugün -bazı ölçülere göre-dünyanın 16'ncı, Avru-

pa'nın ise 5'inci büyük ekonomisine sahiptir. Türkiye, bütün komşularının yarattığı toplam katma değer bir buçuk katını üretmektedir. Buna bölgenin önemli ülkelerinden İran da dahildir. Dünya Bankası'nın hesaplarına göre, kişi başına düşen reel/gerçek milli gelir ise 6 ila 8 bin dolar arasındadır. Satın alma gücüne göre yapılan hesaplamalarda ise bu rakam daha da yukarıya (8-10 bin dolara) çıkmaktadır. Ekonomisinin yüzde 60'ı kayıt dışı olan Türkiye hakkında Dünya Bankası'nın yaptığı bu tahmin/hesaplama şaşırtıcı değildir. Kayıt dışı ekonomi, Türkiye'ye özgü sermaye birikim yöntemlerinden biri olmuştur. Buna dönemsel olarak kara parayı da eklemek mümkündür.

2- Yukarıdaki veriler ışığında değerlendirildiğinde Türkiye'nin, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, İç Asya ve Kuzey Afrika'yı da içine alan çok geniş bir coğrafyanın en gelişkin ekonomisine sahip olduğu görülmektedir. Ne var ki, sadece gelişmiş bir ekonomiye sahip olmak bölgesel ya da küresel bir güç haline gelmek için yeterli değildir. Güçlü ve dış müdahale/operasyon kapasitesine sahip modern bir orduya, zengin insan kaynaklarına (yetişmiş insan gücüne), tarihsel ve kültürel önceliklere de sahip olmak gereklidir. Bu ölçülerle bakıldığında da Türkiye'nin bölgedeki en güçlü orduya ve yetişmiş insan gücüne sahip olduğu görülmektedir. Türkiye, siyasal gücü oluşturan bu üç unsurun (ekonomi, ordu ve insan kaynakları) yanı sıra, içinde yer aldığı coğrafyadaki rekabette bütün tarihsel ve kültürel önceliklere de sahiptir.

3- Türkiye, PKK ile sürdürülen 15 yıllık iç savaşı ordunun modernizasyonu için değerlendirmiştir. Kuzey Irak'ı bir antrenman sahası olarak kullanan Türkiye, savaş, manevra ve müdahale gücü yüksek silahlı kuvvetlere sahip bir ülke haline gelmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri bugün bölgenin en güçlü ordusu durumundadır.

4- Türkiye'de bütün sınırlarına karşın nicel ve nitel bakımdan gelişmiş bir işçi sınıfı oluşmuştur. Bölge ülkeleriyle karşılaştırıldığında kalifiye işgücünün en fazla yoğunlaştığı ülke Türkiye'dir. Sadece mühendis sayısı yaklaşık olarak 200 bindir. Ülke nüfusunun yaklaşık üçte biri (19 milyon) öğrencidir. Beyaz yakalı çalışanların sayısındaki artış, ileri teknolojinin içirilmesini kolaylaştırmaktadır.

5- Türkiye'de, yakın zamana kadar izlenen dış politika, daha çok içe kapalı, iddiasız ve korumacıydı. Ankara 1980'li yılların sonundan itibaren bu konsepti terk etmiştir. Türkiye artık, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve İç Asya'daki bütün ihtilaflarda taraftır. Türk askeri okullarında 14 ülkenin subayları eğitim gör-

mekte; 8 ülkede askeri danışman bulundurmakta; Azerbaycan, Gürcistan, Makedonya ve Arnavutluk gibi ülkelerin ordularını eğitmektedir. Bu nedenle Türkiye birdenbire bir imparatorluk mirasını devraldığını fark etmeye başlamıştır.

6- Kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası nedeniyle, farklı dünya-tarihsel koşullarda yeni güç odakları ve yeni küresel işbölümü oluşabilmektedir. Ülkeler; içinde bulundukları gruplar, bölgesel gelişkinlikleri ve uyum kapasiteleri oranında bu yeni işbölümünde yer almaktadır. Örneğin Türkiye, 1980'li yılların ortalarından itibaren Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'da giderek daha etkin bir şekilde yeni roller üstlenmeye başlamıştır. Bu gelişmeye koşut olarak Türk kapitalizmi aynı yıllardan itibaren ithal ikameci politikaları terk ederek, "dışa açılma" ve "ihracata dayalı sanayileşme" stratejisini uygulamaya koymuştur. Artık iç pazarında fiziki sınırlarına dayanan Türk sermayesi için bu yönelim, tarihsel ve iktisadi bir zorunluluk haline gelmiş, dünya kapitalizmiyle entegrasyon süreci başlamıştır.

7- Gerek Türkiye'nin ulaştığı ekonomik, askeri, bilimsel, teknolojik ve sosyal büyüklükleri tanımlamak bakımından; gerekse jeopolitik konumunu tanımlamak ve kendi hinterlandını oluşturma kapasitesini ifade etmek için; "emperyal bölge gücü" ya da "bölgesel emperyalist" kavramları kullanılabilir. Bu iki kavram hem kapitalizmin yeni küresel işbölümünü, hem de Türkiye'nin bu işbölümündeki yerini ifade etmek için uygundur. Bu durum ve bu durumu ifade etmek için kullanılan kavramlar ekonomik, siyasal ve askeri olarak bir tam bağımsızlık anlamına gelmemekte, ancak, bağımlılık ilişkisini yeniden tanımlamaktadır.

5.2. Türkiye'nin gücü

Türkiye, (şimdilik) küresel kapitalist hiyerarşinin tepe noktalarına tırmanma olanaklarına sahip olmasa da, bölgesindeki rakip devletlerden iktisadi, askeri, sosyal ve kültürel gelişkinlik düzeyleri bakımından kopmuştur. Ağır sanayiini (belli ölçeklerde) kuran; otomotiv, tekstil, beyaz eşya, makine, elektrik-elektronik, silah sanayii, telekomünikasyon ve inşaat sektörlerinde belli bir gelişkinlik düzeyini yakalayan Türkiye; 1980'li yılların ortasından itibaren yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Türkiye gerçekleştirdiği dönüşümlerle birlikte, artık kapitalist güç merkezlerinin kenarında duran periferik bir ülke olmaktan çıkmış, ancak, henüz merkeze de dahil olmamıştır. Türkiye'nin Eylül 1999'da G-20 içine alındığının açıklan-

ması önemlidir. ABD'nin öncülüğünde yeni oluşturulan bu grup, G-7 diye bilinen sanayileşmiş 7 ülkenin yanı sıra, dünyanın değişik bölgelerindeki "lider/gelişmiş" ülkelerden oluşan yeni bir uluslararası kapitalist forumdur.

"Ekonomik açıdan da Türkiye geçmişle kıyaslanamayacak bir konuma gelmiştir... Türkiye son 14 yıllık dönemde Avrupa'nın en hızlı kalkınan ülkelerinin başında gelmektedir. Demir, çelik, çimento gibi, temel malların üretiminde Türkiye Batı Avrupa ülkelerinin çoğunu geride bırakmıştır. Tekstil ve konfeksiyonda dünyanın beşinci üreticisi haline gelmiştir. Pek çok sanayi malı üretiminde Türkiye dünyanın ilk 20 ülkesi arasında yer almaktadır. Son 15 yıl içinde Türkiye bütün dünya ülkeleri arasında dış ticareti en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur"¹³

Türkiye'nin bir bölge gücü düzeyine sıçraması; Soğuk Savaş döneminin bitişi, iki sistem arasındaki küresel mücadelenin kapitalist sistem lehine sonuçlanması ve sosyalist ülkelerdeki çözülmeyle de yakından ilgilidir. Diğer bir anlatımla, Türkiye'nin gerçekleştirdiği stratejik sıçramada, sosyalist bloğun çöküşü tarihsel bir rol oynamıştır. Bu çöküşle birlikte, emperyalist kapitalist sistemin önüne açılan muazzam pazarların paylaşım yarışı ve bu alandaki rekabet, sadece Batılı büyük devletlerle sınırlı kalmamıştır. Türkiye yeni pazarlara girmeyi ve pay almayı başarmıştır.

Türkiye'nin emperyal dönüşümünü sağlayan diğer dinamikleri ve tarihsel gelişmeleri de şöyle sıralayabiliriz:

1- Beklenmedik bir anda, Rusya, Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar ve Doğu Avrupa pazarlarının dünya kapitalizmine sonuna kadar açılması, küresel ölçekte yeni bir paylaşım mücadelesini başlatmıştır. Yeniden paylaşım kavgasının en şiddetli şekilde yaşandığı Avrasya, küresel kapitalist çelişkilerin düğümlendiği bir alandır. Türkiye bu coğrafyanın tam ortasında ve son derece yüksek bir jeopolitik konumda yer almaktadır. Türkiye'nin jeopolitiği onun bu rekabetteki öncelikleri arasındadır.

2- Türkiye, son yıllarda ekonomisinde gerçekleştirdiği yapısal dönüşümden de aldığı güçle, dünya konjonktüründeki değişikliklerden ve bu değişikliğin yarattığı tarihsel fırsatlardan yararlanmayı başardı. Zaten ulaştığı kapitalist gelişme düzeyi Türkiye'yi em-

peryal bir açılıma zorluyordu. Ancak, bu açılımı gerçekleştirmenin önünde hem iç ve hem de dış engeller/sınırlar bulunuyordu. İşte sosyalist bloğun çöküşüyle oluşan yeni uluslararası durum bu engellerin büyük bir bölümünü kaldırdı. Türkiye oluşan boşluktan yararlandı ve yeni paylaşım kavgasının içine girdi. Hayli mesafe aldığı da ortada. Balkanlar, Kafkasya ve özellikle Orta Asya pazarlarına girmek için önceleri yağmacı, vurguncu, maceracı ve mafyatik sermaye

çevrelerinin açtığı yoldan daha sonra "saygın" Türk sermayesi girdi.

Türkiye'nin gerçekleştirdiği stratejik sıçramada, sosyalist bloğun çöküşü tarihsel bir rol oynamıştır.

3- Bugün Türkiye, bölge ülkelerine yönelen uluslararası sermayeye aracılık yaptığı gibi, kendisi de

ciddi ölçeklerde sermaye ihraç eden bir ülke konumundadır. Diğer bir anlatımla Türk kapitalizmi, tarihin sunduğu fırsatlardan da yararlanarak sermaye ihraç edecek bir aşamaya ulaşmıştır. Niteliksel bir sıçramaya işaret eden bu durum, Türkiye'nin emperyalist dönüşümünün önemli göstergelerinden biridir.

5.3. Doğuda yeni büyük oyun

Türkiye'nin bölgesel bir güç haline gelme sürecini, yeni uluslararası ilişkilerden, küresel ve bölgesel gelişmelerden ve yeni güç dengelerinden bağımsız bir şekilde düşünmek mümkün değildir.

Türkiye, Doğu Bloğunun çöküşünden sonra Balkanlar'da, Kafkasya'da ve Ortadoğu'da yeni yönelimine uygun müdahaleci bir dış siyaset izlemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, gerek sanayileşme düzeyi, gerek askeri gücü, gerek jeopolitik konumu ve gerekse yetişmiş insan gücü gibi diğer potansiyelleri, Türkiye'nin böyle bir siyaset izlemesinin maddi zeminini oluşturmaktadır. Avrasya'da süren küresel ölçekteki hegemonya mücadelesinde etkinliği giderek artan bir ülke haline gelen Türkiye, dünyanın "kırmızı bölge"sinde yeni roller üstlenmeye çalışmaktadır.

Diğer bir olgu da şudur; Türkiye bugün sadece silah satın alan bir ülke değil, aynı zamanda silah ve askeri teknoloji de ihraç eden bir ülkedir. Türk Ordusunun dış müdahale ve operasyon kabiliyeti, dünyanın önde gelen birçok ülkesine göre daha gelişkindir. Bu durum Hazar petrollerinin paylaşılması ve Orta Asya petrollerinin dünya pazarlarına taşınması konusunda sürdürülen küresel rekabetle birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin konumu daha iyi anlaşılmaktadır.

Bölgede süren hegemonya mücadelesinde etnik çatışmalara ve sıcak savaşlara "derin bir diplomasi" eşlik ediyor. Örneğin, Ortadoğu'da yaşanan kriz ile hemen hemen aynı dönemde (İkinci Körfez Savaşı sırasında) Rusya, ABD hamlesine Kafkasya'da cevap verdi. Ermenistan'da Ter Petrosyan yönetiminin devrilmesi ve Koçaryan'ın bir tür "anayasal darbe" ile iktidara gelmesini, Ekim 1999'da Ermenistan Parlamentosu'na (AGİT zirvesinden hemen önce) silahlı baskın düzenlenmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor. Ermenistan'daki bu gelişmenin, bölgedeki dengeleri ve Türkiye'nin bu bölgeye yönelik hesaplarını etkileyecek nitelikte olduğu anlaşılıyor. Gürcistan Devlet Başkanı Şavardnadze'ye yine aynı dönemde düzenlenen suikastın da, Rusya'nın bölgedeki karşı hamlesinin bir parçası olduğu ortaya çıkıyor. Rusya ve Çeçenistan arasındaki ilk savaş -ki bu savaşla Çeçenler büyük ölçüde Moskova'nın kontrolü dışına çıktı- yine bu çerçeveye oturtmak kaçınılmaz oluyor. Son olarak Çeçenistan'ın Dağıstan'a saldırarak (Ağustos 1999) Rusya'nın Hazar Denizi'yle neredeyse bütün ilişkisini kesme girişimi, bu bakımdan ilginç bir atak olarak kaydedilmeli. Bu nedenle ikinci Çeçen-Rus savaşı bölgedeki istikrarsızlık ve belirsizliğin boyutlarını göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek oluşturuyor. Rusya, Çeçenistan'a karşı başlattığı son askeri operasyonla (Ekim 1999'da başladı) kendisinin Kafkasya ve Orta Asya'dan atılma girişimine sert şekilde karşılık veriyor.

Türkiye'nin öncelikli olarak Avrupa Birliği'ne mi yoksa ABD'ye mi daha yakın bir çizgi izleyeceği konusu, rejimin yeniden yapılanma sürecini etkileyecek bir başka uluslararası bağlam olarak öne çıkmaktadır.

Bu arada hemen hatırlatmak gerekiyor ki, Türk diplomatları, misyonerleri ve istihbaratçıları bölgede, deyim yerindeyse, cirit atıyor. Bölgedeki Karayay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti gibi bazı ülkelerde yapılan seçimlerde adaylar birbirini MİT ajanı olmakla suçluyor. Rus basını, Çeçenistan ve Dağıstan'daki son olaylardan dolayı Türkiye'yi sorumlu tutuyor.

6- Avrasya'nın 'merkez ülkesi' nasıl AB aday üyesi oldu

Türkiye'nin öncelikli olarak Avrupa Birliği'ne mi yoksa ABD'ye mi daha yakın bir çizgi izleyeceği konusu, rejimin yeniden yapılanma sürecini etkileyecek bir başka uluslararası bağlam olarak öne çıkmaktadır. Nitekim, 11-12 Aralık 1997 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Avrupa Birliği zirvesinde Türkiye'nin genişle-

me sürecine dahil edilmemesi, bu açıdan önemli bir faktördür. Türkiye'nin AB'nin "11+1" formülünün dışında tutulmasının, Avrasya'da ABD-İsrail-Türkiye ekseninin gelişmesini hızlandıran bir etki yarattığı söylenebilir. Bu gelişme, Avrasya'daki hegemonya mücadelesinde Türkiye'nin ABD politikalarına paralel olarak yeni bir yönelim belirlemesinde tayin edici etkenlerden biri olmuştur.

Örneğin, AB'nin Türkiye'ye karşı aldığı tutum, ABD dış politikasının oluşmasında önemli rol oynayan merkezlerin hemen tepkisini/ilgisini çekmiştir. ABD dış politikasını oluşturan ve Ortadoğu konusunda uzman kuruluşlardan biri olduğu kabul edilen Washington Enstitüsü'nün hazırladığı bir raporda, Batının Türkiye'yi kaybetmesinin vahim sonuçlar doğuracağı belirtilerek, AB'nin tutumunu ABD'nin "daha cesaretli politikalar" ile dengelemesi gerektiği belirtilmektedir. Alan Makovsky imzasıyla 19 Aralık 1997 tarihinde yayımlanan raporda, dünyanın önemli bir dönemeçten geçtiğine işaret edilerek, "Batının stratejik olarak kritik olan Türkiye'yi kaybetme olasılığı gerçektir. ABD, stratejik bir faciayı önlemek için mümkün olanı yapmalıdır" denilmektedir. Raporda, ABD'nin açık desteğini göstermek için Türkiye'nin silah taleplerinin karşılanması; ABD ve Türkiye arasında, üst düzeyli ve sürekli bir komisyonun oluşturulması; Hazar Havzası petrol yolları için Türkiye'nin stratejik rolünün teyit edilmesi; Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gelişmenin desteklenmesi; kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi; serbest ticaretin geliştirilmesi kapsamında tekstil kotalarının kaldırılması da önerilmektedir.¹⁴ Daha sonraki bütün gelişmeler raporda işaret edilen plana uygun olmuştur.

Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Anlaşması'nın imzalanması ve AGİT zirvesinde Türkiye'nin 21. Yüzyılda oynayacağı küresel rolün (dolayısıyla) teyit edilmesi bu bağlamda ele alınmalıdır. Nitekim, Türkiye'nin 21. Yüzyıl dünyasında oynayacağı yeni rol, Türkiye ziyareti sırasında, ABD Başkanı B. Clinton tarafından da, olağandışı bir yaklaşımla ilan edildi. Clinton, 16 Kasım 1999'da TBMM'de yaptığı konuşmada, "Türkiye, 21. Yüzyıl dünyasına şekil verecek ülkelerden biridir" dedi. Biraz abartılı gelse de bu tespit akılda tutulmalıdır.

Burada açıklanması gereken ve ilk değerlendirmede çelişki gibi görünen bir durum vardır; ABD ne-

den rakip bir emperyalist merkezileşme/odak ve entegrasyon olan AB' ye Türkiye'nin üye olmasını desteklemektedir? Hemen buna bir soru daha ilave edilebilir; Türkiye, ABD ile kurduğu stratejik ittifaka rağmen neden AB'ye üye olmakta ısrar etmektedir? Bu soruları şöyle cevaplandırmak ve dolayısıyla Türkiye-AB ilişkilerini aşağıdaki saptamalar ışığında değerlendirmek mümkündür:

1- Küresel kapitalizm bugün Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, IMF, AGİT gibi uluslar ötesi ekonomik-siyasal kurumlar ile AB ve NAFTA gibi alt sistemler üzerinden yürümektedir. AB, benzerleriyle karşılaştırıldığında en gelişmiş, ulus devlet olgusunu aşmaya en elverişli, ve dolayısıyla ABD'nin gücünü dengeleme olasılığı en yüksek kapitalist bloktur. Başka bir anlatımla AB, küresel ölçekte ABD'nin tek gerçek rakibi ve güç merkezidir. Ancak, diğer yandan AB henüz ABD'yi dengeleyecek bir askeri ve siyasal güce sahip değildir. Almanya, Fransa ve İtalya gibi AB üyeleri ayrı hareket etme, kendilerine ait egemenlik ve nüfuz alanı oluşturma tutumunu sürdürmektedir. Başka bir önemli AB ülkesi İngiltere ise, gerileyen bir güç olarak küreselleşme sürecinde etkili olabilmek için, ABD yörüngesinde bir politika izlemektedir. AB'nin söz konusu yapısal zaafı, onun küresel ölçekte etkili ve büyük bir askeri-siyasal güç olmasını engellemektedir. İşte bu durumun devamını isteyen ABD, stratejik müttefiki Türkiye'nin üyeliğini de desteklemektedir.

2- Amerikan'ın stratejik ortağı Türkiye'nin AB'ye üye olması, ABD'nin Avrupa üzerindeki etkisini arttıracaktır. İngiltere'nin yanı sıra Türkiye'nin üyeliği, ABD'nin AB karar alma süreçleri üzerinde büyük güç kazanmasına yol açacaktır. Çünkü tam üyelik halinde mevzuata göre Türkiye AB karar alma süreçlerinde Almanya'dan sonra ikinci güç olacaktır. Türkiye'nin AB'ye üyeliği, ABD'nin rakibini değil kendisini güçlendiren bir gelişme olacaktır. ABD bu nedenle Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemektedir.

3- AB'nin, Lüksemburg genişleme sürecinin dışında tutulması üzerine Türkiye'yi kaybetme riski artmıştır. Türkiye, yukarıda izah edilen nedenlerle sadece ABD için değil, AB için de önemli ve vazgeçilmez nitelikteki bir ülkedir. Diğer yandan, Türkiye AB bakımından, büyük ve üzerine yıkılma ihtimali yüksek ekonomik sorunları olan, kalabalık, serbest dola-

şım hakkı nedeniyle işsiz ihraç edecek, kültürel yapısı farklı, siyasal olarak istikrarsız, demokrasisi gelişmemiş, Kıbrıs ve Yunanistan'la sorunlu olan bir ülkedir. Bu nedenle AB bugüne kadar Türkiye'ye ne tam üyelik kapısını aralamış ne de ilişkilerini tamamen koparmıştır. Diğer yandan Almanya, Fransa ve İtalya gibi tek tek üye ülkeler Türkiye ile ikili ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir.

4- Türkiye ise yapısal sorunlarını Avrupa ülkelere ihale etmek, serbest dolaşım hakkıyla işsizlik sorununu hafifletmek, yabancı sermaye akışını artırmak, Batı pazarlarına girmek ve Batı'nın zenginliğinden pay almak ve kapitalist dünyanın merkezine dahil olmanın küresel avantajlarından yararlanmak gibi nedenlerle, ABD ile sürdürdüğü stratejik ittifakın yanı sıra, AB'ye de tam üye olmak istemektedir.

5- Türkiye genişleme sürecinin dışında tutulduktan sonra, beklenmedik bir manevra yaparak AB ile ilişkilerini dondurdu ve iki yıl boyunca askıya aldı. Ankara, ulaştığı bölgesel güç konumu ve önüne çıkan yeni küresel olanaklar nedeniyle AB'ye üyelikte ısrarlı olmayacağını ilan etti. Bölgede sahip olduğu öncelikler nedeniyle pazarlık yolunu seçti ve Doğunun, Avrasya'nın kapılarının Batı için kapanabileceği mesajını verdi. Bu politika etkili de oldu. Örneğin, Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye'nin Avrupa'nın kenarında yer alan periferik bir ülke olmak yerine, "Avrasya'nın merkez ülkesi" olacağı tezini sürekli olarak işledi. Bu yaklaşımın, bir iddia olmanın ötesinde gerçekleşme olasılığının da bulunması AB' de Türkiye'yi kaybetme korkusunu arttırdı.¹⁵

6- İşte bu nedenle AB, 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan Marmara depremini Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için bir fırsat olarak değerlendirdi. Depremin ardından gerek Türkiye-Avrupa Birliği, gerekse Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bir yumuşama yaşandı. Salt doğal bir felaket böyle bir sonuç doğurmayacağına göre; AB'nin daha önce izlediği Türkiye politikasının kendilerine zarar vermeye başladığını söylemek mümkün. Sonuçta, Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar uzanan dev stratejik denklem ve Avrasya'nın küresel ölçekte kazandığı önem AB'yi bölgenin kilit ülkesi haline gelen Türkiye'nin adaylığını kabule zorladığını söylemek mümkün.

7- Yukarıda belirtilen nedenlerle 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye Batılı ülkeler tara-

Küreselleşmenin en çok yıkım yarattığı Avrasya, aynı zamanda bu "Büyük Oyun"un da bozulacağı yegâne alandır.

findan adeta zorla AB genişleme sürecine dahil edilmiş ve aday üyeliği onaylanmıştır. ABD ve AB'nin 14 üyesi Kıbrıs ve Ege kıta sahanlığı sorunları nedeniyle Yunanistan'ın söz konusu kararı veto etmesini önlemek için bu ülkeye zirve boyunca yoğun bir baskı uygulanmıştır. Açıklanan sonuca ve son derece ortalama ve yumuşatılmış koşullara karşın Türkiye yine de aday üyelik davetini reddetmenin eşliğinden dönmüştür.

Yukarıda bütün anlatılanlardan çıkarılacak sonuç şudur: Türkiye'nin AB'ye aday üyeliği sanıldığı ve propaganda edildiği gibi öyle "demokrasi" ve "insan hakları" gibi yüce ideallerle pek ilgili değildir.

8- Sonuç

Küreselleşmenin yarattığı yıkım ve çelişkiler önümüzdeki dönemin en önemli mücadele eksenlerinden birini oluşturacaktır. Küreselleşme karşıtı mücadele sadece ulusal kazanımlara ve değerlere yaslanarak yürütülemez. Bu mücadele anlayışı eski döneme, küreselleşme öncesine ait bir siyasetin ürünüdür. Küresel kapitalizme karşı, yine küresel ölçekte yanıtlar üretilmek ve uluslararası örgütlenmenin yeni biçimleri geliştirilmek zorundadır.

Küreselleşmenin en çok yıkım yarattığı **Avrasya**, aynı zamanda bu "Büyük Oyun"un da bozulacağı yegane alandır. Avrasya, küresel kapitalizmin bütün çelişkilerinin yoğunlaştığı bir düğüm noktasıdır. Dünyanın en istikrarsız alanı, küresel hegemonya mücadelesinin ve yeni paylaşım savaşının gerçekleştiği coğrafyadır. Yeni dünya düzeni ya bu coğrafyada zafer kazanacak ya da burada yenilecektir. Avrasya, küreselleşmenin **Aşıl topuğudur**.

Dipnotlar

¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Çeviren: Birtane Karanakçı, 1998 Ankara, s. 515

² P. Kennedy, a.g.e, s. 516

³ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası / Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekliliği*, Sabah Kitapları, Çeviren: Ertuğrul Dikbaş-Ergun Kocabıyık, İstanbul, Aralık 1998, 2. Baskı, s. 26

⁴ Z. Brzezinski, a.g.e, s.30

⁵ Z. Brzezinski, a.g.e, s. 31

⁶ V. I. Lenin, *Emperyalizm; Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Çeviren: Cemal Süreya, 7. Baskı, Haziran 1979, Ankara, s. 108

⁷ Z. Brzezinski, a.g.e, say: 29

⁸ Z. Brzezinski, a.g.e, say: 39

⁹ Bkz. Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1995.

¹⁰ Z. Brzezinski, a.g.e, say: 46

¹¹ Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, Aralık 1998, İstanbul, s. 356

¹² Onur Öymen, a.g.e, say: 224

¹³ Onur Öymen, a.g.e, say: 357

¹⁴ Alan Makovsky, 19 Aralık 1997, Washington, AA

¹⁵ İsmail Cem ile Merdan Yanardağ'ın yaptığı ve 29.7.1998 tarihinde Kanal E televizyonunda 2 kez yayınlanan söyleşide Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin bölgeselin ötesinde bir güç olacağını belirterek; uluslararası planda gücün ilk önemli unsurunun ekonomi, ikincisinin askeri güç ve üçüncüsünün de tarih, kültür, siyaset ve bilinç olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin bunların hepsine birden sahip olduğunu vurguluyor. İsmail Cem şöyle devam ediyor: "Avrupa'nın çevresinde yer alan 'periferik' bir ülke olma konumuyla yetinemeyiz. Biz yeni dış siyaset yaklaşımımızla Avrasya'nın 'merkez ülkesi' olma tercihini yaptık." (Bu uzun söyleşinin tamamı - 45 dakika- bant çözümü, Serdar Şen'in Bireşim Yayınları'ndan yeni çıkan **28 Şubat Yazıları** kitabında yayımlandı.)

Cem, başka bir yerde de şunları yazıyor: "Türkiye, yeni bir küresel işlevin iddiasıyla, amacıyla, imkanlarıyla bir 'Dünya Devleti' olarak 2000'li yıllara giriyor. Türkiye önümüzdeki yılları doğru değerlendirirse, hedef belirleyip, felsefi derinliği de olan temel yaklaşımlarla, cesur tercihlerle, akılcı yöntemlerle yoluna devam ederse, aşılacak mesafe sanılandan daha kısadır." (İsmail Cem, *Son Bir Yıllardan Önümüzdeki Yüzyıla*, Yazı Dizisi, 7. Bölüm, 6 Eylül 1998, Sabah gazetesi.)

Rusya Seçimleri ve Değişen Uluslararası Dengeler Açısından Olası Sonuçları

Yaşar Onay*

Doğu Bloku'nun çökmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bugüne yaklaşık dokuz sene geçmiştir. Sürekli gerilim dolu bu dönemin sona ermesi, her ne kadar büyük memnuniyetle karşılandıysa da, dünyanın birçok yerinde bölgesel çatışmaların çıkmasını önleyememiştir. Özellikle eski Sovyet topraklarında, Doğu Avrupa ve Balkanlarda, komünizmin baskısı altında çözüme ulaşamamış ve adeta kış uykusuna dalmış etnik sorunlar yeniden gündeme gelmiş, bu bölgelerin demokrasiyle yeni tanışmış ülkelerinde serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu arada Ortadoğu'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan süreç, Balkanlarda etnik temizliğe dönüşmüş, Kafkaslarda devam etmiş ve bölgesel çatışmalar giderek tırmanma eğilimine girmiştir. Aslında, bu gelişmeler tarihte ilk kez ortaya çıkmış değildir. Bilindiği gibi insanlık tarihinin en kanlı savaşlarından birisi Birinci Dünya Savaşı'dır. Bu savaşın neden olduğu yıkım o denli kuvvetli olmuştur ki, savaştan sonra insanlar artık savaşların olmayacağı bir dünya yaratma çabası içine girmişlerdir. Bu çabalar gerçekte idealizm ve ütopya peşinde koşma şeklinde de değerlendirilebilir. Ancak, 1930'lu yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nden başlayarak tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz, uluslararası ekonomik sistemin çökmesine, Almanya ve Japonya gibi Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden devletlerin milliyetçilik duygularıyla uluslararası statükoyu değiştirme çabaları içine girmelerine neden olmuştur. Böylece Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulmaya çalışılan düzen çözülmeye başlamıştır.

Bütün bu gelişmelerin daha iyi anlaşılabilmesi ve bugüne yönelik sağlıklı projeksiyonların yapılabilmesi, ancak teorik düzeyde mümkün olabilir. Bilindiği gibi, uluslararası ilişkiler disiplini, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında İdealizm eksenini etrafında doğmuş ve İkinci Dünya savaşı sonrası Realizm eksenini etrafında ivme kazanmıştır.¹ Birinci Dünya Sa-

vaşı'ndan kısa bir süre sonra, insanlığın yeniden aynı tehditlerle karşı karşıya kalması ve idealist çözümlerin başarılı olamaması, savaştan sonra yeniden "güç" ilişkilerini ön plana çıkartmış ve Realizmin gelişmesine uygun bir ortam hazırlamıştır.² Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünya düzeni ve Soğuk Savaş'ın neden olduğu gelişmeler, uluslararası ortamda kendisini göstermiş ve güç ilişkilerinde askeri boyut giderek önem kazanmaya başlamıştır. Böylece, Realizm, Soğuk Savaş döneminde altın çağını yaşamıştır.³ Bununla birlikte, Realizm'in 1989 sonrası dönemde ortaya çıkan gelişmeleri yorumlamakta yetersiz kaldığı söylenebilir. Bunun en önemli nedeni, Realistlerin uluslararası ortamın yapısını değişmez olarak kabul etmeleridir. Onlara göre, uluslararası ortamda güç dengesi ancak savaşlar yoluyla değişebilir. Savaşlar sonucu bir güç düşerken bir başka güç yükselir.⁴ Oysa Sovyetler Birliği vakası realistler tarafından ileri sürülen tezlerin dışında bir seyir izlemiştir. Sovyetler Birliği savaş olmaksızın parçalanmış ve tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Ayrıca Realizm, güç dengelerindeki değişimleri incelerken, devletlerin iç yapılarının, uluslararası politikalar üzerinde etkisi olmayacağını ileri sürmüştür.⁵ Oysa bugün birçok uluslararası sorunun temelinde devletlerin iç yapılarından kaynaklanan etnik ve kimlik sorunları yatmaktadır.

1970'lerden başlayarak dünyada siyasal ve ideolojik nitelikli kutuplaşmalar yerini ekonomik bloklaşmalara bırakmaya başlamıştır. Sistem ABD ve SSCB merkezli rekabet ortamından çıkmış, Batının yeni unsurları ve Uzak Doğu güçlerinin devreye girmesiyle çok kutuplu bir görünüm arz etmeye başlamıştır.⁶ Görünüşte ABD'nin üstünlüğü devam etmektedir, ancak Avrupa Birliği yükselen bir güç haline gelmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan gelişmeleri inceleyen Kenneth Waltz, çokuluslu şirketlerin uluslararası alanda giderek artan önemini vurgulamış, ancak son sözün gene de ulus-devletler tarafından söyleneceğini ileri sürmüştür.⁷ Böylece, yeni dönemde, devlet dışı aktörlerin

* Yrd. Doç. Dr., Işık Üniversitesi, İİBF, Öğretim Üyesi

dünya politikalarında söz sahibi olabilecek ve olayları etkileyebilecek yeterli kaynaklara sahip bulundukları anlaşılmıştır. Oysa Realistler devlet dışı aktörlerin uluslararası politikada etkili olabileceklerini kabul etmemektedir. Böylece uluslararası ekonomi, uluslararası ilişkilerin bir alt disiplini olarak görülmeye başlanmıştır.⁸ Bu görüşlerin önde gelen savunucuları arasında olan Joseph Nya, modern dünyayı şekillendiren dört ana başlıktan bahsetmektedir. Bunlar:

1. Ekonomik karşılıklı bağımlılık olgusunun artması,
2. Gelişmekte olan ülkelerdeki modernleşme ve kentleşme sonucu artan iletişim sürecinin, güçlü hükümetlerden özel aktörlere doğru dağıtılması,
3. Zayıf devletlerin güçlenmeye başlaması,
4. Uluslararası politika alanında konuların değişen doğasıdır.⁹

Gerçekten de dünyamız özellikle son on yılda büyük bir değişim içine girmiştir. Yüzyılın başında sayıları oldukça az olan hükümetler arası örgütler 1990'da 400'e, hükümetler dışı örgütler ise yaklaşık 5000'e yükselmiştir.¹⁰ Diğer yandan hızla ilerleyen teknoloji, artık devletlerin egemenliklerini açıkça tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle de ulus devletler kendi toprakları üzerindeki egemenliklerinin mutlak olup olmadığını sorgulamaya başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler uluslararası ortamı sadece tek bir perspektifle açıklanabilir olmaktan çıkarmıştır.

Buraya kadar anahatları çizilmeye çalışılan uluslararası ortamın, Westfelya'dan başlayarak ulus-devlet olma sürecine giren ve bunu çok uzun yıllar önce tamamlayan batılı devletlerin, kendi aralarındaki ilişkilerde geçerli olduğunu söylemek hatalı bir yaklaşım sayılmamalıdır. Çünkü bugün dünyanın bir çok bölgesinde ulus-devlet olma sürecine yeni başlayan ulus-devlet adayları mevcuttur. Rusya'da bu adaylardan birisidir ve bugün karşı karşıya bulunduğu sorunların hemen hepsi, gerçek anlamıyla ulus-devlet olma sürecine yeni başlamasından kaynaklanmaktadır. Unutulmamalıdır ki, Çarlık Rusyası çok uluslu bir imparatorluktu. Bu ulusların tek bir kimlik altına alınma çabaları başarısız olmuş ve Çarlık Rusyası bütün sorunlarını

Bolşevik Rusya'ya devrederek tarihteki yerini almıştı. Bilindiği gibi Stalin'in en büyük düşü Homo-Sovyeti-cus'u yani "Yeni Sovyet Adamı"nı yaratmaktı. Ama o ve ardıl Sovyet liderleri bunu başaramadılar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına etki eden faktörlerin başında ekonomik krizin aşılabilmesi başta gelmektedir, ancak ekonomik zaafiyetin temelinde etnik sorunların yeri ve

önemi nedir? Bu konu çok az uzmanın üzerinde bulunduğu bir konudur ve çok az uzman Sovyetler Birliği'nin dağılmasında etnik soruna yeteri kadar önem vermiştir. Oysa bu sorun belki de bütün diğer sorunların kaynağıdır.

Rusya, tarihinde ilk kez gerçek anlamıyla bir ulus devlet olma şansını yakalamıştır ve gene Rusya, tarihinde ilk kez nüfusunun yüzde sekseninden fazlasının Rus olduğu, homojen bir yapıya sahip olmuştur.¹¹ Bütün bu ilkler, doğal olarak Rusya'nın iç ve dış politikalarına da yansımaktadır, zaten bugün Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinde de bu ilklerin izdüşümleri görülmektedir. Rusya, bu cumhuriyetlerle olan ilişkilerinde, imparatorluk geleneği ve Westfelya arasında kalmış, kendi menfaatlarını belirleme, dış politika ve güvenlik alanında önceliklerini tespit etme gibi konularda da, miras olarak Sovyetler Birliği'nden çok fazla şey almıştır. Sovyetler Birliği çatısı altında iken, birliğin genel politikalarından ayrılmayarak kendine özgü politikalar üretmeyen Rusya Federasyonu için bugün izlenilen yol, yeni bir devletin zorunlu olarak izlemek zorunda olduğu politikalar gibidir. Öncelik kendi sınırları içinde mutlak egemenliğin tesisine verilmiştir. Uluslararası sisteme entegrasyon, bu sistemin ortağı ve katılımcısı olmaktan çok, bu ortamda nasıl ayakta kalabilir, kendi güvenliğini hangi temeller üzerinde oluşturabilirim gibi kaygılardan kaynaklanmaktadır. Yeni Savunma Doktrini bu konuda atılmış en önemli adımdır. Bu doktrin ile Rusya, Brejnev zamanından beri "nükleer silahları ilk kullanan ülke olmama", ilkesini bir tarafa bırakmıştır. Parçalanma sonrası, Rus ordusunun içinde bulunduğu zayıflıktan kaynaklanan savunma zafiyeti böylece kapatılmak istenmiştir. Rusya korkmakta ve çevresindeki devletlere güvenmemektedir. NATO'nun genişlemesine karşı gösterdiği tepki de bu güvensizlik ve korkudan kaynaklanmaktadır. Kuvvetler Dengesi gibi realist paradigmanın bir çok kavramı bugün Rusya

için vazgeçilmeyecek kadar önemli kavramlardır. Kısacası Rusya, karşılıklı bağımlılığın giderek önem kazandığı bir dönemde hala realizmi yaşamaktadır. Bu durumda ister istemez bu ülke ile aynı coğrafyayı paylaşan diğer ülkeler de realizmden vazgeçememektedirler.

Ekim 1993'de yaşanan ve "Beyaz Ev" krizi olarak tanımlanan bunalım ile birlikte, Rus silahlı kuvvetlerinin misyonunda da bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bunalım sırasında, genelkurmay uzun süre gelişmelere müdahale etmemiş, ancak 4 Ekim 1993'te parlamento'ya yönelik saldırı üzerine müdahale etmek durumunda kalmıştır. Gerçekte, ordunun müdahalesinde; ideolojik, toplumsal ve siyasal nedenler bulunmaktadır. Ordu savaşmaksızın bir imparatorluğun dağılışına tanık olmayı içine sindirememiştir. Nihayet, Rusya dışındaki Rus azınlıkları sorunu, Rusya'yı güç temelinde oluşturulmuş realist politikalar izlemeye zorunlu kılmaktadır. 24 Şubat 1994 tarihinde başkan Yeltsin'in ulusa mesajında bu gerçeğin altı şu sözlerle çizilmektedir : " Yalnızca "güçlü" bir Rusya eski Sovyetler Birliği'nin istikrarını garanti edebilir. Ve dünya da "güçlü" bir Rusya'ya gereksinim duymaktadır."¹² Nitekim, Rusya kendi arka bahçesi olarak kabul ettiği bölgelerdeki çok sayıda çatışmaya, özellikle de Kafkasya'daki çatışmalara, doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etmiş ve yaklaşık 150.000 bin askerini eski Sovyet Cumhuriyetlerinde konuşlandırmıştır. 1994'ten başlayarak giderek sertleşen Rus diplomasisi, Rusya'yı yeniden, hesaba katılması gereken bir güç haline getirmiştir.

Rusya Neden Realist Politikalar İzlemek Zorunda

Rusya'nın güvenlik ve dış politikalarının halen gelişme sürecinde olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, bu politikaların uzun vadeli hedefleriyle ilgili kesin hükümlere varmak, Rusya'daki farklı sosyal güçlerin iç ve dış politika konuları ve Rusya'nın uzun vadeli menfaatleri üzerinde henüz bir anlaşmaya varamadıkları gerçeği göz önüne alındığında, oldukça zordur. Herşeyden önce Rusya'daki değişim, Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi barışçı bir süreç izlemiştir. Ağustos 1991'deki başarısız darbe sonucu kurulan siyasi rejim, demokrasiden çok sıkıyönetim bürokrasisine benzemektedir. Soğuk Savaş zamanında Sovyetler Birliği'nin kilit noktalarında bulunan ve hayatları boyunca Batı dünyası ile savaşacakları günün gelmesini bekleyen eski siyasetçiler ve askerler, yeni dönemde önemli görevler üstlenmişlerdir. Öyleki, Rus Halk Temsilcileri Kongresi ve Yüksek Sovyet gibi

Sovyetler Birliği dönemlerinden kalan organların üyelerinin tamamı yerlerinde kalmıştır. Bu ise daha sonraki dönemlerde pek çok siyasi karışıklıkların doğmasına neden olmuş, Perestroika ve Glasnost dönemlerinde temelleri atılan kişisel haklar, insan hakları, basın hakları, siyasi çoğulculuğun sağlanması yönünde hiçbir ciddi ilerleme sağlanamamıştır. Daha da kötüsü Rusya'nın kendisi yeniden parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Devlet Başkanı ve Parlamento arasında giderek şiddetlenen güç kavgası, devlet örgütü ve karar verme organlarını olumsuz yönde etkilemiş, böylece ekonomik kriz ve örgütlü suç odakları giderek artan bir şekilde kontrolden çıkmaya başlamış ve ülke iç savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Parlamento binasının askerler tarafından kuşatılması, şehir konseyi ve TV binalarına saldırı, direnenlere karşı şiddet uygulanması ve bütün bu gelişmelerin sonucunda yüzlerce insanın hayatını kaybetmesi, Rus toplumunu hızla bölünmeye doğru sürüklemişti. Bu gelişmeler sonucu yapılan Anayasa değişikliğinin, Rusya'nın içinde bulunduğu güç paylaşımı savaşını çözmesi beklene mezdi ve nitekim öyle de oldu. Aralık 1995'de yapılan Duma seçimlerinde komünistler, Haziran 1996 başkanlık seçimlerinde de Yeltsin kazandı. Fakat, bu seçimlerin sonunda reformların sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi, ekonominin düzeltilmesi ve devletin güvenilirliğinin yeniden sağlanması başarısız oldu. Mart 1998'de başkan Yeltsin'in beklenmedik bir şekilde Başbakan Çernomirdin'i görevden alarak, yerine Kirienco'yu ataması, Duma ile Yeltsin'i birkez daha karşı karşıya getirdi. Ama asıl siyasi kriz Başkan Yeltsin'in, Kirienkoyu da görevden alarak Çernomirdin'i yeniden başbakanlık görevine atamasıyla başladı. İlk iki turda Çernomirdin'e güven oyu vermeyen muhalefet partileri, Başkan Yeltsin'in başkanlık yetkilerini kullanarak Duma'yı dağıtma kararı alma olasılığına karşı halkı sokağa dökme hazırlıklarına girişti. Beyaz Ev krizinden sonra ülke bir kez daha iç savaşın eşiğine gelmişti. Ancak bu sefer dengeler Başkan Yeltsin'den yana değildi ve Yeltsin bu yetkisini kullanamadı. Başbakanlığa aşırı fikirleri ile tanınan Primakov getirildi. Bütün bu iç gelişmelerden sonra Rusların çoğu, karşı karşıya kaldıkları siyasi ve ekonomik krizlerin aşılması için devletin gücünün yeniden ve ne pahasına olursa olsun sağlanması gerektiğini düşünmektedir.

1999'da yapılan Duma seçimleri birçok açıdan sürprizlerle doluydu. Hayal kırıklığına uğramış ve yorulmuş Rus halkının bu seçimlerde başka bir yönetimi tercih edeceği ve Rusya'nın yeniden bir kaosu içine girebileceği düşünülüyordu, ancak beklenen olmadı.

Diğer yandan Rusya, henüz, halen içinde bulunduğu ve oldukça ciddi boyutlara tırmanmış ekonomik krizden çıkabilecek bir durumda da değildi. Makroekonomik istikrara yönelik hükümet politikalarına rağmen, durum sürekli kötüye doğru gitmekteydi. Nüfusun %90'u fakirlik sınırının altındaydı ve üretim düşmeye devam ediyordu. Fiyatların serbest bırakılmasına bağlı olarak tarım ve gıda endüstrilerinde çok büyük kayıplar ortaya çıkmış ve bütün bu gelişmelere bağlı olarak bazı bölgelerdeki ayrılıkçı akımları güçlenmiş ve bu bölgeler merkeze vergi vermeyi reddetme eğilimi içine girmişti.

Bugün Rusya ekonomisinin yarından fazlası; Vladimir Potanin (Unexim Bank), Boris Berezovski (Logo Vaz), Vladimir Gusinski (MOST Grup), Mihail Hodorovski (Bank Menatep), Alesandr Simolenski (SBS-ARGO), Mihail Freedman (Alfa BANK) ve Vladimir Vinogradov (Inkombank) ve yedi finans grubunun kontrolü altındadır. Rusya'nın G-7 leri olarak tanımlanan bu yedi finans grubu bir anlamda Rusya'da ekonomik bir diktatörlük kurmuşlardır. Böylece sermaye mülkiyeti yeni bir kapitalist sınıfa devredilmiş oluyordu. Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in bu sınıfa verdiği büyük tavizler ise Yeltsin'in gücünü kısıtlamaktaydı. Tüm bu gelişmelerin ışığı altında Rusya şu şekilde tanımlanabilir; "tekelleşmiş ve militarize olmuş bir ekonomi, kökleşmiş bir idare, kırsal alanda kollektivist ideolojinin hala ağır basan mirası, tüm ülkeye yayılmış eşitlikçi psikoloji."¹³ Amerikan Business Week dergisi ise Rusya ile ilgili tanımlamasını şu üç sözle yapmaktadır; "Hiper enflasyon, gıda maddesi yokuşu, dışarı sermaye kaçıışı."¹⁴

Rusya bu denli ciddi iç sorunlarla karşılaşmışken, uluslararası alanda birbiri ardı sıra gelen bir takım ciddi sayılabilecek sorunlarla da uğraşmak zorunda kaldı. Rusya'nın güvenliği ile doğrudan ilişkili olan bu sorunlardan bazıları; Rusya ve Ukrayna arasındaki ve ayrıca Rusya ile diğer varis devletler arasındaki çeşitli çekişmeler ve güven noksanlığı, Çin'in Rusya'ya yönelik stratejisi, Tacikistan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Moldavya, Osetya'daki savaşlar, Batı'nın Polonya, Çek Cumhuriyeti, ve Macaristan'ı NATO'ya dahil etme konusundaki kararlı tutumu, Avrupa Birliği'nin Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Hırvatistan ve Baltık Cumhuriyetlerini üyeliğe alma konusunda harekete geçmesiydi. Özellikle NATO'nun doğuya doğru genişleme planları ve nükleer silahların azaltılması gibi konular, Rusya'nın uluslararası planda çözümüne öncelik verdiği sorunların başında gelmekteydi. Konuyla ilgili resmi Rus politikası eski Doğu bloku ülkelerinin NATO'ya alınmaması yönündeydi.

Bizzat başkan Yeltsin, bu ülkelerin NATO'ya alınması durumunda yeni bir dünya savaşı da dahil olmak üzere çok sayıda olumsuz ve istenmeyen gelişmelerin ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştü. Rus askeri ve sivil yetkilileri, NATO'nun Polonya ve Macaristan gibi ülkeleri de içine alarak doğuya doğru genişlemesinin, Rusya'yı yalnızlığa iteceğini ve her türlü tehdide açık hale getireceğini düşünüyorlardı. Bununla birlikte bir süre sonra Rusya'nın bu konudaki fikirlerinde bazı değişiklikler ortaya çıktı ve Rusya Mayıs 97'de ittifakın genişlemesine izin vererek, "Rusya-NATO Güvenlik Anlaşması"nı imzaladı. Anlaşmaya göre Rusya'ya NATO'nun faaliyetlerinde söz hakkı verilmiş, ancak veto hakkı verilmemişti.

Nisan 1997'de Rusya devlet başkanı Yeltsin ile Beyaz Rusya devlet başkanı Aleksandr Lukaşenko arasında birlik anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre, enerji, ulaştırma ve iletişim sistemlerinin birlikte yürütülmesi, ikili ticaretin geliştirilmesi, ortak gümrük politikası, tek para birimi, ekonomik, askeri ve dış politikaların sıkı koordinasyonunu öngermekte, fakat bayrak, egemenlik, toprak bütünlüğü gibi öğeleri saklı tutmaktaydı. Yeltsin'i Beyaz Rusya ile böyle bir anlaşmaya iten en önemli neden, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını bir türlü içlerine sindiremeyen ve eski günlerin nostaljisiyle yaşayan Rusları belli ölçülerde de olsa tatmin etmekte.¹⁵

Ekim 1996'da Boris Yeltsin ile Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuchma, 1991'den beri iki ülke arasında sorun yaratan 600 parça savaş gemisinden oluşmuş Karadeniz Filosu'nun bölünmesi sorununu çözmek amacıyla biraraya geldiler. İki liderin buluşmasından kısa bir süre önce Rus parlamentosunun alt kanadı, Duma, Rusya'nın Sivastopol Limanı üzerindeki kontrol hakkından asla vazgeçmeyeceğini bildirmişti. Gerçekte hukuki bir yaptırımı olmayan bu uyarının nedeni, Rusya'nın Sivastopol'u, Ukrayna'nın bir parçası olduğuna aldırmadan, kendi yetki alanı içinde saymasıydı. Duma, Sivastopol'un Karadeniz donanmasının ana üssü saydığını ve donanmanın parçalanması durumunda filonun çökeceğini de belirtmişti. Bu kararları almasında Duma'nın dayandığı yasal dayanak, Sivastopol'u doğrudan Moskova'nın hakimiyeti altına sokan, 1948 tarihli Sovyet notasının halen geçerli olduğu düşüncesiydi. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra, Karadeniz donanmasının paylaşımı konusunda başlayan mücadele, iki ülke arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmişti. Bu nedenle 31 Mayıs 1997, iki ülke arasında yeni dönemin başladığı bir tarih oldu. İki liderin uzun süredir beklemede olan karşılıklı dostluk ve işbirliği anlaşmasını imzalamalarıyla

Karadeniz donanmasının statüsü açıklığa kavuşmuştu. Anlaşmaya göre, Sivastopol'un kontrolü senede 100 milyon dolar karşılığında tekrar Rusya'ya geri dönmüştü. Böylece Rusya yeniden Karadeniz'e dönmüş oluyordu.

Parçalanma sonrası Rus dış politikasına egemen olan güdüler çeşitlidir, ancak çoğu kez ortaya çıkan üç temel kategori saptamak mümkündür. Bunlar;

- Saygınlık: Burada söz konusu olan Rusya'nın yeniden uluslararası arenada sözü geçen ve saygı duyulan hatta kendisinden korkulan temel aktörlerden birisi olma arzusudur.

- Askeri ve Stratejik çıkar: Muhtemel saldırganları caydırmak ve aynı zamanda da, bir çatışma durumunda, kazanmak için gereken olanaklara sahip olma arzusu.

- Batıların bir kenara bırakılması: Daha çok siyasi ağırlıklı bir gerekçedir. Özellikle 1993 sonrası dönemde Rus dış politikasına hakim olmaya başlamıştır. Özellikle batıdan istediği maddi yardımın gelmemesi, buna karşılık Macaristan, Polonya ve Baltık ülkelerine sağlanan maddi yardım, Rus halkının büyük çoğunluğunda, batıların özellikle Rusya'nın güçlenmesini istemedikleri şeklinde algılanmıştır.

Oysa bölgesel istikrar ancak Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin karşılıklı olarak birbirlerinin egemenliklerine, toprak bütünlüklerine saygı duymaları koşulu ile gerçekleşebilir.

Bütün bu gelişmelerin gölgesi altında yapılan Duma seçimlerinde, Komünistler birinci parti olmalarına karşın, beklenen oy artışını sağlayamamışlardı. Seçimlerde en büyük sürprizi sadece üç aylık bir maziye sahip olan Yedinstvo Hareketi yapmıştı. Bu hareketin en önemli özelliği, Afet İşleri Bakanı Serge Soygu tarafından, Vladimir Putin'i 2000 yılında başkanlığa taşıyacak siyasi grup olarak kurulmuş olmasıydı. Seçimlerin diğer bir sürprizi de eski başbakanlardan Sergei Kiriyenko'nun başkanlığındaki "Sağ Güçler Birliği"nin %5'lik barajı aşarak 30 milletvekili ile Duma'ya girmesiydi. Bu arada ülkemizde yakından tanınan Jirinovski'nin de barajı aşacağı bile tahmin edilmez iken 17 milletvekili ile Duma'ya girmesi bir çok uzman için çok şaşırtıcı bir gelişme olmuştu.

Bütün bu gelişmelerden çıkarılabilecek en önemli sonuç, Rusya'daki mevcut yönetimin en az beş yıl daha devam edebileceğidir. Başkanlık seçimlerinden de Putin'in başarılı çıkacağını düşünecek olursak, gelecek beş yıllık dönem içinde, Putin siyasi anlamda daha

güçlü bir Rusya arayışı içine girecek, ekonomik alanda liberal reformlara devam ederek küresel boyutlarda olmasa bile bölgesel aktör olarak çok daha ciddiye alınacak bir Rusya yaratmak için çalışacaktır.

Dipnotlar

¹ Atilla Eralp, **Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.59.

² H.J. Morgenthau, **Politics Among Nations**, 6.ncı baskı, New York, 1985, ss.3-4.

³ A.k., s.72-75.

⁴ Scott Burchill, "Realism and Neo-Realism", **Theories of International Relations**, New York, St. Martin Press, 1996, s.73.

⁵ H. Morgenthau, A.g.e., s. 3.

⁶ K. Waltz, "Realist Thought and Neo Realist Theory" **Journal of International Affairs**, Vol.44, No.1, 1990, s.33.

⁷ Kenneth Waltz, **Theory of International Politics**, New York, 1979, ss.1-17.

⁸ Atilla Eralp, A.g.e., s.75.

⁹ Burada değişen doğa ile kast edilen değişimler AIDS, Çevre gibi konulardır, Bkz. Josep Nya, "The Transformation of the World Power", **Dialogue**, Vol.4, No.30, 1990, ss.3-5.

¹⁰ David N. Farnsworth, **International Relations**. Chicago: Nelson Hall Inc., 1988, s.33.

¹¹ Bugün Rusya'nın nüfusu 1998 tahminlerine göre, 150 milyondur. Ülkenin etnik kompozisyonu şu şekildedir. Ruslar: %81.5, Tatar: %3.8, Ukraynalılar: %3, Çuvaşlar: %1.2, Başkırlar: %0.9, Beyaz Ruslar: %0.8, Moldovyalılar: %0.7, Diğerleri %8.1.

¹² Marisol Touraine, **Altüst Olan Dünya, 21.Yüzyılın Jeopolitiği**, Ankara: 1997 Ümit Yayıncılık, Çev.Turhan Ilgaz, s.63.

¹³ Oleg Bogomoov, "Güvenlik, Siyasi ve Ekonomik Boyutlarıyla Yeni Uluslararası Ortamda Yeni Rusya", İstanbul: Askeri Bilimler Araştırma Merkezi Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Ekim 1995, s.40.

¹⁴ Hasan Cemal, "Rusya'nın Kaderi" **Sabah Gazetesi**, 4 Eylül 1998.

¹⁵ Beyaz Rusya ile yakınlaşmaya Başbakan yardımcılar Anatoli Çubays ve Boris Nemtsov karşı çıkmaktaydı. Bunun en önemli nedeni, liberallerin, ekonomik reformların güçlüğüle yürütüldüğü bir dönemde zaten kıt olan kaynakların Beyaz Rusya'ya aktarılmasıydı.

Eskinin SSCB'sinden Yeninin Avrasyasına: Üçüncü Dünya'ya Eklemlenmeler

Mehmet Hasgüler*
Mehmet B. Uludağ

1- Giriş: "Avrasya" Kavramındaki Belirsizlikler ve Yetersizlikler

Avrasya kavramı, SSCB'nin dağılması sonrasında üzerinde en çok konuşulan uluslararası politika konularından biri olmuştur. Çoğu kez bu kavramla, bağımsızlaşan eski Sovyet Cumhuriyetlerinin toplamı kastedilmektedir. Lakin Rusya'nın konumu belirginlik kazanmadan Avrasya diye bir alt sistem kurmak ve politikalar üretmek aceleci bir tutum olmaktadır.¹ Zaman zaman bundan da bir ileri aşama olarak Kafkasya, Rusya ve Orta Asya'nın bütünü Avrasya kavramının içinde ele alınmaktadır. Avrasya diye yeni bir kavrama gereksinim duyulması, ABD merkezli uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının temel direği olan "dünya siyasal sistemi" hipotezinin kaçınılmaz bir sonucudur. Buna göre böyle bir bölgenin tanımlanması, isimlendirilmesi, öğrenilmesi, yönlendirilmesi ve yönetilmesi, kısaca alt sistemin oluşturulması Sovyet sonrası dönemde acilen gerekmekte idi. Bu sayede yeni bir "av alanı" oluşacak ve güzel bir "safarî klüp" macerası da başlayacaktır. Böyle bir yaklaşım global bakış geliştirmek durumundaki ABD karar merkezleri için olağan ve gerekli sayılabilir. Ama her ülkenin de, ABD'de geliştirilen algılamalar ve modellerle hareket edemeyeceği gerçeğiyle de karşılaşmaktadır.

Ayrıca yukarda belirtildiği üzere, bu kavramın bizzati kendi içinde yetersizlikleri ve aldaticılıkları vardır. Bölge halklarının hemen hemen hiçbir zaman kullanmadıkları bir kavram dışardan imal edilerek, herkes bir çuvala konmak istenmektedir. Aynen "Orta

Doğu" kavramının icat edilmesinde görüldüğü gibi, "Avrasya" tanımlanmasında da dış etkiler ve emperyalist güdüler belirleyici olmaktadır. Bunun sonucunda oldukça tuhaf durumlarla da karşılaşmaktadır. Sözelimi, bir Çinli, bir Rus, bir Kazak ya da bir Gürcü hiçbir zaman kendilerini "Avrasyalı" olarak tanımlamazlar ve tanımlamayacaklardır. Fakat Batı merkezci düşünce onları tek pota içinde algılamakta ve onlara öyle yaklaşmaktadır. Arap, Fars, Türk, Hint farketmez Avrupalılar için hepsi "Doğulu" veya "Ortadoğulu"dur. Bu çarpık yaklaşımın yeni tiplmesi de Avrasya tanımlanmasında olmaktadır. Çinli, Koreli, Moğol, Kazak hiç farketmez, hepsi çekik gözlüdür, bozkırlıdır, yozdur, despottur ve Avrasyalıdır.

Orta Doğu kavramının icat edilmesinde görüldüğü gibi, "Avrasya" tanımlanmasında da dış etkiler ve emperyalist güdüler belirleyici olmaktadır.

Tüm bu sakıncalarından ötürü, sistem analizi yaklaşımının esiri olmamak amacıyla, anılan bu bölgenin sanıldığı kadar bütün-

sel olmadığı temel alınarak yeni modeller ve olasılıklar üzerinde durulması gerekmektedir. Avrasya adı bile bu çerçevede sakıncalıdır ve bu inceleme boyunca az kullanılmasına gayret edilecektir. Bu kavramın yerine bölgesel isimler müstakil olarak kullanılacaktır: Türkistan, Orta Asya, Kafkasya, Slav dünyası, Baltık gibi. Avrasya kavramı Batı merkezli olmakla birlikte Türkiye'deki bazı akademik çevrelerde de popüler bir hale gelmiştir. Avrasya veri olarak kabul edildiğinde topyekün Avrupa'nın bir uzantısı haline dönüşmektedir. Oysa coğrafi anlamda Avrupa Asya'dan uzanan bir yarım adadan ibarettir.

Soğuk Savaş döneminde Avrasya diye bir kavram hemen hemen hiç kullanılmıyordu. Onun yerine "Communist World", "Soviet Union and Other Communist States", "The Soviet Bloc" gibi yakıştırmalar vardı. Batılı akademik merkezlerde özellikle 1950'ler sonrasında "Sovyetoloji" diye bir disiplin uydurul-

* Dr.

muştı. Daha sonraki dönemlerde Sovyetoloji de kendi içinde bölümlere ayrılmıştı. Sovyet milliyetler politikası ve Sovyet İslamı bu alt bölümlerden birisiydi. Yani bugün her yanı saran Avrasya yaklaşımları Soğuk Savaş döneminde Sovyetolojinin kapsama alanının bir alt bölümü olan SSCB'nin Rus olmayan Müslüman -Türkî halklarıyla sınırlıydı. Bu halklarla en çok "Fransız anti komünist anti Sovyet okulu" diye tanımlanabilecek bir akademisyenler grubu ilgileniyordu. Bu grubun babası *Alexandre Benningsen*, anası *Hélène Carerre D'Encausse* idiler. Grubun geri kalan üyeleri de büyük ölçüde onların "yetiştirmesi" olan *Chantal Lemerrier*, *Catherine Qualquejay* gibi isimlerdi. Fransız anti komünist ekolü *Chaiers du Monde Russe et Soviétique* dergisinde toplanmıştı. Bu ekolün bir benzeri ve daha objektif olmaya çalışan İngiltere'de yayınlanan *Soviet Studies* etrafında gruplaşmıştı. Bu dergide Robert Conquest ve Alec Nove gibi isimler dikkat çekiyordu. Almanya'da yayınlanan *Osteuropa*, *Ausenpolitik*, *Europa Archive* gibi dergiler özellikle 1980'li yıllarda Doğu Avrupa, Balkanlar ve Sovyet coğrafyasına ilişkin olarak çok kapsamlı ve aydınlatıcı bilgiler sunmaktaydılar. Bu Alman ekolünü yukarda anılan anti Sovyet ve anti komünist ekollerinden ayrı değerlendirmek gerekir. Fakat SSCB'nin dağılması Sovyetolojinin de sonunu getirince, bu ekollerin hepsi bir anda "sudan çıkmış balığa" döndüler. Bu açığı kapatmak için Avrasya kavramına adeta "kurtarıcı" bir misyonla "dört elle" sarıldılar. *Soviet Studes* dergisinin adı *Europe-Asia Studies* olarak değiştirildi. Fakat bu isim de derginin ilgi alanını tam olarak tanımlayamıyordu. Sonuç olarak bir çarpıklık başka bir çarpıklığı doğuruyor, eskinin Sovyetoloji yaklaşımlarıyla yeni dönemin ele alınmak istenmesi Avrasya tanımlanmasındaki yetersizlikleri de ortaya çıkarıyordu.

2- Asya'da Rus Etkisi

Asya, asırlar süren büyük bir zenginlik ve kudret döneminden sonra, çok kısa bir süre içinde büyük bir çöküş yaşamış ve tamamına yakını Avrupalı güçlerin sömürgesi ve yarı sömürgesi olmuştur. Ondokuzuncu yüzyıl tarihinin Asya'ya getirdikleri bunlardır. Rusya'nın 17-19. yüzyıllar arasındaki başarıları, onu dünyanın en büyük kara gücü haline getirirken, aynı zamanda Asya kıtasının yarısını ele geçirmesine olanak vermiştir. Fakat bu başarısına rağmen Rusya, tarihi boyunca hiç bir zaman "başat güç" olamamıştır. Osmanlı ya da Kutsal Roma-Germen İmparatorlukları, "cihan devleti" konumlarını asırlarca devam ettirmişlerdir. Rusya ise jeostratejik olarak avantajlı konumu-

na rağmen, böyle bir noktaya gelememiştir. Bunun nedeni Rusya'nın sadece bir toplu sömürge imparatorluğu olarak kalması, özgün bir kültürel, medeni, iktisadi ve siyasi sistem geliştirememesi, buna karşılık "doğu despotizmini" kurumsallaştırmasıdır.² Bununla birlikte emperyalizmin "uygarlaştırıcı rolü" savının Rusya'nın Asya'daki egemenliği için de geçerli olduğu ileri sürülebilir mi? Asya'daki Ortaçağ hatta göçebe kültürüne ait ilkel yapıların modern dünyayla tanışmalarını Rus etkisi sağlamıştır. Bu anlamda uygarlaştırıcı bir rolden söz etmek olanaklıdır. Fakat Rusya'daki aydın çevreler ister komünist, ister liberal-faşist olsunlar Rus genişlemesinin doğal sonucu olan bu etkiyi "Rusyanın tarihi misyonu" olarak görme eğilimindedirler.³ Sovyet sisteminin Rus merkezli fanatik bir ideolojik dönüşüme uğramasında ve mistik bir yapıya bürünmesinde bu yaklaşımların büyük etkisi olmuştur.

Rusya yukarda anılan eksikliklerini Sovyet devrimiyle gidermeyi denemiş ve dünyaya özgün bir model sunmuştur. Fakat bu noktada yanılgıya düşmemek gerekir. Rus ihtilali, Rusya'yı bir dünya devleti haline getirmek için girişilmiş bir eylem değildi. Bir ölüm kalım savaşının içindeki Rusya halklarının baskı rejimine karşı can havliyle verdikleri bir tepkiydi. Nitekim Amerikan ve Fransız ihtilalleri de adaletsiz vergi düzeni ve siyasal temsil biçimine karşı ortaya çıkan kendiliğinden ve anlık tepkilerle ateşlenmişlerdi. Fransız ya da Rus devrimlerinin kurumlaşmasıyla oluşan devlet ve ideoloji modelleri, bu hareketlere evrensel boyutlar ve anlamlar katarak, global hegemonya mücadelesinde onları alternatif birer sistem haline getirmiştir. Sonuç olarak Sovyet Devrimi dünya halklarına bir sistem önerme misyonunu sonradan kazanmıştır. Bu da Lenin ve öteki önde gelen bazı Bolşevik liderlerin yönlendirmesi ve teşvikleriyle olmuştur.⁴ Şayet Rus Devrimine bu global anlam yüklenmemiş olsaydı, hareket Meksika ya da Çin'de o dönemlerde periyodik olarak sık sık karşılaşılan ideolojik içerikten yoksun köylü ayaklanmalarına benzer bir olaylar zinciri gibi sonuçlanabilirdi. Ondan ötürüdür ki, Leninizmin bu katkısının Asya halkları için büyük bir uyanışı ateşlediğini ve tartışılmaz bir biçimde uygarlaştırıcı bir katkı olduğunu söylemek mümkündür. Bu katkının önemi Batı uygarlığı içindeki bir gücün kendi çabasıyla dönüşüme uğraması ve geleceğin Üçüncü Dünyasını oluşturacak olan Asya-Afrika halklarına uzanan bir köprü kurmasıdır. Örneğin Fransız İhtilalinin böyle bir özelliği yoktu, olamazdı da.⁵

Leninizmin sömürge halklarına yaklaşımının temelleri ve etkileri öylesine derindir ki günümüzde Sovyet sonrası dönemde Yeltsin gibi bazı politikacıla-

rın ve Batılı güçlerin çabalarına rağmen, bu derin koşullar fazla değiştirilememiştir. Rusya'nın tepesindeki bir avuç adamın geminin yönünü Batı'ya doğru çevirdikleri doğrudur, fakat dalgalar ve rüzgar Rusya'yı Üçüncü Dünya'ya doğru itmektedir. Rusya'nın "kapitanları" yüzleri Batı'ya dönük olduğu halde Batı'dan uzaklaştıklarını görmektedirler. Lenin ve Stalin bir yana konulacak olursa Rus İhtilalci önderlerinin tamamına yakını, günümüzdeki Rusya liderlerine benzeyen

türden Batı merkezci bir yaklaşım ve bilinç içinde bulunuyorlardı. Herşey Büyük Savaş'ın sonunda yükselcek Avrupa Devrimine göre düşünülmektedir. Komintern, böylesi bir devrimin ön hazırlığı ve örgütleyicisi olarak kurulmuştu. Rus devrimcilerinin büyük çoğunluğu için kendi ülkelerindeki devrim "tali", yani ikincil önemde bir olaydı ve esas beklenen ve amaçlanan Avrupa devrimiydi. Doğu halklarını pek az kişi hatırlıyordu. Fakat bu beklentiler gerçekleşmeyip Avrupa devrimi bastırılınca, Rusya'daki devrimi korumak düşüncesi ön plana çıktı ve gözler Doğu'ya çevrildi. Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesinden dört ay sonra Bakü'de toplanan "Doğu Halkları Kurultayı" bu dönüşümü simgelemektedir. Bu kurultayı "I. Sömürgeci Enternasyonal" olarak tanımlamak mümkündür. Böylece Rus devriminin ve Leninizmin Doğu Halklarına yönelik politikası tüm sömürge halklarına doğru genişlemiş oluyordu. Ekim Devriminden hemen sonraki dönemde Lenin ve Stalin'in çabaları ve "Sovyet Milliyetler Politikası"nın başlangıç dönemi devrimin yaşatılması amacıyla Çarlık İmparatorluğunun Rus olmayan ve büyük çoğunluğu Müslüman ve Türki olan halklarının kitlesel desteğini kazanmayı amaçlıyordu. Bakü Kongresiyle bu amaç Çarlık sınırlarının ötesine geçerek tüm sömürge halklarına yönelik bir mesaja dönüşüyordu.

Rus Devriminin bütün bir Asya'yı sarması durumunda dünya sisteminin temelinden sarsılacağı düşüncesi bir abartma değildi. Böylesine büyük bir potansiyel, Rus komünistleri tarafından devrimci bir "bencillikle" feda edilmiştir. Rus devrimi bütün Asya'yı sarabilir ve büyük bir yaygınlık kazanmış bir devrimci güç tam da Lenin'in başından beri önemsendiği Asya-Afrika halklarını federasyon altında birleştirebilir ve Batı emperyalizmine nihai hamleyi yapmak çok kolaylaşabilirdi. Fakat Rusya'nın komünist yöneticileri böylesine önemli bir fırsatı kullanamamışlar-

dır. Stalin'in Sultan Galiyev'i tasfiye etmesinin simgesel anlamı, Rus devriminin enternasyonalizmini yitirerek ulusçu bir bencillığe saplanması olarak görülebilir.⁶ SBKP yöneticileri büyük Rus ulusçuluğu batağı-

na daha o çağda saplanmışlardır. Kruşçevle birlikte Rus-Slav ulusçuluğu zirveye çıkmıştır.

SSCB'nin dağılmasını bu "Rus bencil" ulusçu sosyalizminin de sonu olarak görmek olanaklı ise, ilk bakışta Asya-Afrika halk-

ları için bu gelişmenin yeni fırsatlar sunacağı düşüncesine kapılmak kolay olmaktadır. Fakat dünya politikasındaki değerlerin ve ilişkilerin Sovyet devriminden bu yana büyük değişime uğradığı göz önüne alınırsa bu kolaycılığa saplanmak da zor olacaktır.

3- Asya Politikasındaki Geleneksel Güçlerin Yükselişi ve "Üçüncü Dünya"ya Etkileri: Çin, Hindistan ve İslam Dünyası

a- Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan

Çin'in ve Hindistan'ın, salt Asya politikasında değil, dünya politikasında da önemli birer güç olarak ortaya çıkmaları, yaklaşık aynı tarihlerde olmuştur. Hindistan 1947'de İngiltere'den bağımsız olurken, Çin 1911-12 Cumhuriyetçi İhtilalinden sonra uzun bir süre karmaşa içinde kalmış ve ancak 1945-1949 arasında süren nihai iç savaştan sonra komünistlerin iktidara gelmesiyle birleşik ve tam bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Çin'in komünist liderlik altında birleşmesi uzunca bir süredir devam eden sancıları azaltıp bitirirken, Hindistan'ın bağımsızlaşma süreci son derece sancılı olmuştur ve günümüzde de bu sancıların etkileri sürmektedir. Hindistan'ın bölünerek bağımsızlaşmasının ana nedenlerinin başında din gelir. Oysa Çin'in dinsel bölünme sorununu hemen hemen hiç yaşamadığı görülmektedir. Asya'nın bu iki ana uygarlık merkezindeki tarihsel süreçlere bakıldığında, Hindistan için parçalanmanın esas, birleşmenin istisna olduğu gözlemlenirken, Çin için birleşmenin esas, parçalanmanın istisna olduğu söylenebilir. Çin tarihinin büyük bir bölümü feodal güçleri denetim altına alan ve Yang-Çe nehrinin kuzeyi ve güneyinde egemenlik alanı olan iki devlet ya da bu ikisinin birleştirildiği tek bir devlet olarak geçmiştir. Buna karşılık Hindistan tarihinde sınırları ve sayıları sürekli değişen pek çok küçük devlet ile karşılaşmaktadır. Çin'in ve

Hindistan'ın Asya'daki etkilerinin nitelikleri de birbirlerinden farklıdır. Hindistan siyasi olarak parçalanmış olmanın getirdiği zayıflık sonucunda çevre bölgelerde salt manevi anlamda etkisini yaymıştır. Budizm Hind kökenli bir öğreti olmasına karşın, zamanla Hindistan'ın büyük kısmından silinmiş fakat Hindistan'ın kuzey, güney ve doğusundaki komşu ülkelerin ana kültürü olmuştur. Buna karşılık, Çin özellikle batısı ve kuzeyindeki bölgelerde kültürel ve siyasi etkisini sürekli olarak yaymış ve Orta Asya kültürüne damgasını vurmuştur. Bu tarihsel ritim ve kültürel-dinsel yapılar göz ardı edilerek, Çin ile Hindistan'ın uluslararası politikadaki olası rolleri hakkında kestirimlerde bulunmak çok yüzeysel kalacaktır.

1947-1949 dönemi her iki devletin de kuruluş dönemidir ve bu dönemde pek çok toprak sorunu ve komşularla sürtüşmeler yaşanmıştır. Hintli yöneticiler İngiliz emperyalizmine karşı kazandıkları başarıyla övünürken, Çinli yöneticiler de Japon, Amerikan ve İngiliz emperyalist saldırılarına karşı kazandıkları zafere verdiği özgüvenin etkisindeydiler. Çin'in desteklediği Vietnamlı güçler de Fransız emperyalizmine karşı çetin bir mücadele içindeydiler. Bu anlatılanlardan ortaya çıkan görüntü öyleydi ki anılan bu kuruluş döneminde Çin ve Hindistan sanki iki anti-emperyalist merkez olarak dünya politikasına girmişlerdi. 1955 Bandung Asya-Afrika Halkları zirvesinde yine Çin ve Hind liderleri Çu En Lai ve Nehru en ön safta yer almışlardı. Bandung sonrasında bu iki güç önderliğinde Asya-Afrika halklarının emperyalizme karşı bütünleştikleri gibi bir görüntü oluşmuştu. Sanki Lenin'in yıllar önce öne sürdüğü kehanet gerçekleşiyor ve doğu halkları emperyalizme karşı sosyalist ilerici güçlerle ortak bir cephe oluşturuyor gibiydiler. Belki de bu görünümünden ötürü SSCB de Bandung'a destek

vermişti ve Kruşçev'in çok içten bir başarı mesajı bu zirveye gönderilmişti. ABD önderliğindeki Batılı güçler ise Bandung Zirvesini şaşkınlık ve kızgınlıkla karşılamışlar ve bu ülkelerin Sovyet güdümüne girdiklerini iddia etmişlerdi.⁷ İlk bakışta tüm bunlar, Bandung'un Marksist diyalektik ve kehanete uygun bir gelişme olduğu ve kapitalist emperyalist güçlere karşı eski sömürge ülkelerinin SSCB ile aynı çizgide buluştukları kanısını güçlendiriyordu. Fakat bu görüntünün bir "serap"tan ibaret olduğu kısa bir süre sonra anlaşılmıştır.

Çin-Hint ilişkileri başlangıç döneminde oldukça olumlu bir çizgide gelişti. Bandung'un hemen öncesinde Hindistan'ı ziyaret eden Çin

Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Çu En Lai Çin ve Hindistan'ın "Asya'nın esası devletleri" olduklarını belirtmişti. Bu ifadede öteki bölge ülkelerine karşı bir küçümseme çağrışımı bulunmakla birlikte, aslında Çu'nun kastettiği şey, bu iki ülkenin Asya'nın iki ana kültür ve uygarlık merkezi oldukları gerçeğiydi. İki devlet arasında varılan anlaşmayla Pança Şila ilkeleri ortaya konmuştu. Fakat Bandung'dan üç sene sonra Çin-Hint ve Çin-Sovyet ilişkileri bambaşka boyut kazanmaya başlamıştı. Bunun ana nedeninin ulusçuluğun kamçılacağı toprak ve prestij sorunları olduğu açıkça görülmektedir. Çin-Hint ilişkilerini gerginleştiren hadiseler, Çin'in 1950'lerde Tibet'i ve Doğu Türkistan'ı işgaliyle başladı. Keşmir ve Tibet arasındaki Ladakh (Aksai Chin) sorunu 1962'de çatışmaya dönüştü ve Çin o bölgeyi işgal etti.⁸ Bu olay Çin'in sınır sorunlarının çözümünde güce başvurmadan çekinmeyeceğini gösteren belirgin bir örnektir. Aynı zamanda Marksist diyalektiğin uluslararası politikaya uygulanamayacağını, ulusçuluğun ve prestijin uluslararası politikada Marksist diyalektikten çok daha açıklayıcı yönleri olduğunu gösteren bir örnektir.

Çin-Sovyet ilişkilerinde de toprak sorunlarına ilişkin benzer saptamaları yapmak mümkündür. Çin devriminin zafere ulaşmasından hemen sonra 1950 başlarında Mao ve arkadaşları Moskova'yı ziyaret ettiklerinde, sınır ve toprak sorunları üzerine ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Bunlar daha sonraki dönemlerde Çin-Sovyet ilişkilerini gerginleştiren ana unsurlardan biri oldular. Günümüzde Avrasya'daki en geniş toprağa sahip devletlerden biri olan Moğolistan aslında iki büyük güç arasındaki denge arayışlarının ürünü olan tampon bir devlettir. Mao Moskova'da Dış Moğolistan'ın Çin sınırlarına dahil edilmesi gerektiği-

ni, bu bölgenin de tıpkı Mançurya, Tibet ya da Doğu Türkistan gibi tarihsel ve kültürel olarak Çin'in bir parçası olduğunu ayrıca Moğol nüfusun büyük kısmının Çin sınırları içerisindeki İç Moğolistan'da yaşadığını, bu nedenle Moğol halkını ikiye ayırmanın doğru olmayacağını ileri sürerek taleplerini güçlendirmeye çalışmıştı. Buna rağmen Stalin'in baskısı sonucu Moğolistan'ın bağımsızlığı korundu. Stalin, Çin ile Rusya arasında böyle bir tampon devletin varlığını gerekli görmüştü ve aslında Stalin tıpkı Almanya'da olduğu gibi iki ayrı Çin istiyordu. 1948'de Çin Komünist orduları Yang Çe nehrine ulaştıklarında Stalin nehri geçmemelerini ve güneyi Çang Kay Şek'e bırakmalarını istemişti. Fakat Mao onun isteğini hısırlatmıştı. Her iki komünist lider de ulusçu güdülerle hareket ediyorlardı. Tüm bu örnekler ulusçuluk ve ulusal çıkarın ideolojisinin ve sınıf dayanışmasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Çin'in kendisiyle sınırdış bağımsız eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerinin ulusal çıkar temelinde olağanüstü bir hızla gelişmesi beklenmelidir. Çünkü artık politik ve ekonomik ilişkileri karmaşıklaştıran ve bulandıran ideolojik etmenler ortadan kalkmıştır.

Hindistan'ın Bandung sonrası dış politikasının ana eksenini, sömürgeci kurtulan Asya-Afrika ülkelerini bağılantısızlık ekseninde buluşturmaya yönünde olmuştur. Öteki ülkelerin arasında liderlerinden ötürü en çok sivrilen Yugoslavya ve Mısır ise Bağılantısızlığı farklı kaygılarla destekliyorlardı. Mısır, İsrail ve ABD'ye karşı uluslararası destek arıyor ve Nasır'ın yapay olarak büyütülmüş otoritesine bir balon daha eklemeyi amaçlıyordu. Yugoslavya ise Mısır'ın tam tersine, SSCB'ye karşı Üçüncü Dünya'dan destek arıyordu. Bağılantısızlığı bir eylem platformu ve dış etkilerden ayrı olarak kendi dinamiklerine sahip bir hareket olarak algılayan belirleyici aktör Hindistan'dı. Fakat Hindistan'ın kendisi de aslında, istikrarsızlık, yapaylık, çatışma, sefalet içinde boğuşan ülkeler topluluğu görünümündeki Bağılantısızlık hareketi ve Üçüncü Dünya'nın bir minyatürüydü. Din ayrımı yüzünden daha bağımsızlaşma aşamasında alt kıtada Hindistan en sorunlu ülkeldi. Hintli yöneticiler Bağılantısızlık zirvelerini Üçüncü Dünya ülkelerinin genel sorunlarıyla neredeyse çakışan Hindistan'ın özel sorunlarını sergileyip kitleleri yatıştırma yönünde bir araç olarak kullanıyorlardı. Bağılantısızlık konusunda en samimi

ve gayretli ülkenin Hindistan olması bu yüzdendi. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Bağılantısızlığın anlaşılabilirliğe ve anlamsızlığa sürüklenmesi Hindistan'ı yeni politikalara itti.

Hindistan'ın Batı dünyasıyla yakınlaşma çabaları pek çok koşula paralel olarak gelişmiştir. Sovyet bloğunun ekonomik ve teknolojik yetersizlikleri Hindistan yöneticilerini yeni dostlar aramaya öteden beri zorlamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra bu süreç daha da hızlanmıştır. Fakat SSCB'nin yanı sıra, kendisi Batılı güçlerin çıkarlarını doğrudan tehdit etmediği halde, Hindistan gibi bağımsız bir ülke olan

Yugoslavya'nın darmadağın olmasını Hintli karar vericileri çok daha fazla endişelendirdiği söylenebilir. Bundan ötürü Batılı ülkelerin tepkilerini azaltıp desteklerini ve sempatilerini artırmak Hindistan için acil bir konu haline gelmiştir. Hindistan'ın yeni dönemdeki politikaları Batılı merkezlere iletmek için 1990-91 Kuveyt bunalımı ve savaşı uygun bir fırsat olmuştur. Bağılantısız bir ülke olan Irak'ın vurulmasında Hindistan ABD'ye üs kolaylığı sağlamıştır ve bunu Hindistan'ın eski Hindistan olmadığını göstermek için özellikle yapmıştır. Yoksa müttefiklerin Hindistan'daki üslere olmazsa olmaz türünden bir ihtiyaçları yoktu.¹⁰

Hindistan'da 1990'ların ilk yarısından itibaren Hindu fanatizminin tırmanışa geçmesi ile birlikte Hindistan'ın sağa kayması Hint dış politikasında yeni dönemdeki değişikliklerin ana nedenlerinden biri olmuştur. Bu trend devam ederse parçalanma psikozu içindeki Hindistan, Yugoslavya'daki Sırp milliyetçiliğine benzer bir rolü kendi içine oynayan Hindu milliyetçileri yüzünden, Yugoslavya'dakiyle karşılaştırılamayacak ölçüde ağır koşulları olacak iç savaşlara ve bölgesel çatışmalara sürüklenebilir. Oysa Hindistan'ın ekonomik gerçekleri bölge güçleri ve İslam dünyasıyla uzlaşmasını gerektirmektedir. ABD ya da SSCB gibi bölge dışı aktörleri tavlayarak bölgesel bir güç olma peşindeki bir Hindistan, bölgede her zaman dışlanan ve tehdit olarak algılanan bir aktör olmaya devam edecektir. Hindistan'ın Ortadoğu ve Orta Asya ile işbirliği girişimleri Pakistan ve İran'la yakınlaşmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu olgulara rağmen, Marksist ekonomik determinizmi kenara iten bir akıldışılıkla Hindu fanatik milliyetçiliği yükselmektedir. Hindistan'a hiçbir yarar ge-

tirmeyeceği ortada iken, bu süreç devam etmektedir. Hintli karar vericilerin Hindistan'ı, SSCB ve Yugoslavya ile benzer bir sona gitmekten alıkoymak amacıyla pek çok manevralara girdikleri görülüyor. Hızlı bir bölgesel silahlanma ve nükleer güç olma çabaları, dış kışkırtıcılık boyutunu en aza indirgeyeceğine inanan Batı Dünyası ve ABD'yle yakınlaşma çabaları, Keşmir Sorununa ve Sikh ayrılıkçısına karşı taviz vermez tutumlar ve her zaman gündem de olan Pakistan'a karşı savaş tehditleri bunlar arasında sayılabilir. Fakat bu noktada bir yanlışlığın altını çizmek gerekir.

Hindistan'ı SSCB ya da Yugoslavya ile karşılaştırmak doğru değildir. Hindistan daha 1947'de parçanarak bugünkü Rusya Federasyonu ya da Sırbistan'ın durumuna düşmüş bir ülkedir. Keşmir sorunu, Çeçenistan ya da Kosova sorununa benzer biçimde kangren haline gelmiş problem olarak 50 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Hindistan'ın sınırları bir kaç istisna dışında doğal dengeleri göstermekle birlikte, Hint devleti için yapay ve zoraki olan durum, ortada bütünleşmiş bir ulusun olmamasına karşın birleşik devlette ısrar etme çabalarıdır. Türkistan'daki halklar arasında olduğu denli kültürel, dinsel, ekonomik yakınlıklar Hindistan'da olmadığı halde, Hindistan birleşmiş, Türkistan parçalanmıştır.

b- İslâmi Hareketlerin Yükselişinin Asya ve Üçüncü Dünya'ya Etkileri

Globalleşme döneminin aktörleri arasında İslâm giderek ön plana çıkmaktadır. Globalleşmenin kendi koşullarını dayatamadığı, özümleyemediği, tasfiye edemediği, hatta tam aksine diriltip keskinleştirdiği bir olgu olarak İslâm yükselişe geçmiştir. İslâmî radikalizmin yükselişi esas itibarıyla "modernleşmeci" ve "ulusal kalkınmacı" stratejilerin başarısızlığının bir sonucu olarak anlaşılabilir. Bu yüzden varolan haliyle bir "tepkidir" ve hiçbir çözüm üretebilecek durumda değildir. Bu manada Müslüman ülkelerindeki laiklik uygulamaları globalleşmenin görünen yüzleri olan çağdaşlaşma ve modernleşme ismi altında İslâmı "uy-sallaştırarak", bu dini globalleşmenin koşullarına uyma yönünde zorlamaktadırlar. Buna rağmen Üçüncü Dünya'da İslâm, globalleşmenin özümleyemediği tek politik varlık olarak bu sürecin dışında kalmaya devam etmektedir. Globalleşme sürecinde İslâm dünyanın pek çok farklı bölgesinde çatışmaların taraflarından birinin belirleyici özelliğidir: Filistin, Lübnan,

Eritre, Ogaden, Bosna, Güney Sudan, Karabağ, Çeçenistan, Kosova, Abhazya, Keşmir, Sinkiang Uygur, Kırım, Kıbrıs, Batı Trakya, Bulgaristan Türkleri, ABD'deki Siyahlar ve Avrupa'daki yabancı düşmanlığı. Bu sorunların büyük bir kısmı Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. İslâmın dünyanın pek çok

bölgesindeki çatışmaların tarafı olması "Yeni Dünya Düzeninin" medeniyetler temelinde yükseleceğini ya da "medeniyetler çatışması" ile bozulacağını öne süren görüşleri ortaya çıkardı. Bu görüşler globalleşmeyi medeniyetler üstü bir gelişme olarak değil,

Batı değerler sisteminin dünyayı sarması olarak görmektedirler.

Günümüzdeki İslâmî uyanış 1970'lerde biçimlendi. Bu akımın kişisel boyutu, dinsel vecibelerin (camiye gitme, Ramazan'da oruç tutma, alkol ve kumar yasakları) eskisinden daha fazla vurgulanmasıyla, dinsel yayınların artışıyla ve halkı "Müslümanlaştırmayı" amaçlayan yeni hareketlerin (dernek, vakıf) ortaya çıkmasıyla kendini gösterdi. Bunlarla birlikte İslâm kamusal yaşamda da yeniden yaygınlık ve etki kazandı. Bütün Müslüman dünyasında İslâmî simgeler ve sloganlar, İslâmî politikanın ayrılmaz parçaları haline geldi. Din, hem hükümetler hem de muhalif hareketler tarafından meşruiyet sağlama ve halk desteği kazanma aracına dönüştü. Libya Devlet Başkanı Kaddafi'nin İslâm sosyalizmini anlatan "Yeşil Kitap"ı ve İslâmî uluslararası düzeyde kullanması, Pakistan'da Ziya ü-Hak'ın 1977 darbesi ve İslâmî bir yönetim sistemi kurması, Humeyni'nin 1979 İran Devrimini başarması, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın ülke politikasında İslâm ögesinin desteğine başvurması, 1973'te İsrail ile girişilen savaşı cihad olarak gerekçelendirmesi ve 1981'de radikal İslâmcılar tarafından öldürülmesi ve 1980'ler boyunca Sovyet işgaline karşı direnişi İslâmın siyaset sahnesine yeniden ağırlığını koyduğuna dair önemli örneklerdir.¹¹

Globalleşme döneminde de süregiden ya da bizzat bu dönemin ürünü olan silahlı çatışmalara paralel biçimde İslâmın siyasî coğrafyası genişledi. Uzun müddet boyunca İslâm ülkeleri içinde Arap ağırlıklı yapının sonucu olarak İslâmın Araplıkla özdeşleştirilmesi Batılı oryantalistlerin bir alışkanlığıydı. Ama Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Kara Afrika ve Hint Alt kıtasındaki gelişmelerle birlikte globalleşme döneminde pek çok Arap olmayan İslâm ülkesinin bağım-

sızlaşmasına ya da mevcut bağımsız devletlerinin rengini İslâm lehine değiştirmesine tanık olundu. Buna ek olarak pek çok azınlık durumundaki müslüman halkın varlığı ortaya çıktı. Görüldüğü üzere İslâm, globalleşmenin sarstığı yapıların içinden yükselişe geçti. "Yeni Dünya Düzeni"nin prestijini sarsacak şekilde pek çok silahlı çatışmanın doğrudan ya da dolaylı olarak müdahil olan İslâm, Batı'daki ve özellikle Avrupa'daki strateji merkezlerinin algılamalarında Komünizmden daha çok uzlaşmaz ve global bir tehdit olarak, görünürde haklı gerekçelerle, kabul edilmeye başlandı.¹² Bu gidişle de söz konusu merkezler, Üçüncü Dünya halklarının gevşek bir yapı ve etkisiz bir söylemle Batı'ya karşı seferber etme çabasından ibaret olan Bağlantısızlık hareketinin "mülayim yapısını" mumla arayacakları bir duruma düşme endişesinde görünüyorlar.¹³ Başka bir deyişle, Batılı merkezlerin inisiyatifleriyle oluşan globalleşme dalgalarının Sosyalist bloku ve Bağlantısızlık hareketini çökertmesiyle doğan boşluktan, söz konusu Batılı merkezlerden ziyade, yine globalleşme sayesinde zincirlerinden kurtulmuş İslâm yararlanmış gözüküyor.¹⁴

Lâkin İslâmın kazandığı bu yeni ivme ile dünyanın farklı bölgelerinde oynamaya başladığı yeni roller, birbirinden bağımsız hatta habersiz liderliklerin yönetiminde büyük ölçüde rastlantısal koşulların sonucunda ortaya çıkmaktadır. İslâmî yönelimlerin Batılı merkezlerin algıladığı ölçüde Batı ülkelerinin global çıkarlarına zarar verme gücünde veya arzusunda olup olmadığı tartışmaya açıktır. Diğer bir deyişle İslâmî hareketler arasında ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda Sosyalist hareketin enternasyonallerine benzeyen eşgüdüm, merkezî bir yapı ve mutlak uzlaşmaya varılmış bir ideolojik yönelim yoktur. Günümüz İslâm dünyasındaki hareketler tam manasıyla birbirinden kopuk, ilgisiz ve bağımsızdır. Ama tüm bu hareketlerin İslâm coğrafyasında yaşanması Bernard Lewis ya da Samuel Huntington gibi bazı "uzmanlarda" sanki İslâm dünyasında ortak bir kitlesel bilinç varmış gibi bir fikir uyandırmaktadır. Kaldı ki İslâm dünyasındaki bu hareketlerin biraraya gelip ortak bir forum oluşturduğu Bağlantısızlık hareketi benzeri bir örgütlenme oluşmamıştır. İslâm Konferansı Örgütü ise büyük ölçüde Filistin sorununu merkez alarak Arap davalarını İslâm dünyasına mal etme projesi çerçevesinde oluşturulmuş bir yapılanma olarak kalmıştır. İslâm Konferansı Örgütü, ne İslâm ülkelerine ne de dünyaya enternasyonal mesajlar ve çözümler sunamamıştır. Hatta Nisan 1998'deki Tahran Zirvesinde tarafların birbirlerine çıkışmaya başladıkları ve cephe aldıkları bir gö-

rününe bürünmüştür. Bu haliyle de Tahran Zirvesi, 1979 Havana altıncı Bağlantısızlık hareketi konferansındaki bağlantısızlararası cepheleşmeyi andıran görüntüler oluşturmıştır.

Soğuk Savaşın sonucunda tasfiye edilen Komünizmden farklı olarak İslâm, dünya politikasında yeni bir olgu değildir. Özellikle Avrupalılar, Hindular ve Ruslar açısından bir kaç asır öncesine kadar ana tehdit İslâm coğrafyasından gelmişti. Lâkin iki asır içerisinde İslâm dünyasında her alanda ve her ülkede yaşanan ve nedenlerine burada girilmeyecek olan büyük çöküş, dünya politikasına yeni ve dinamik aktörleri sürdü. Bu aktörler sadece devlet olarak değil, kısa süre içinde düşünsel düzeyde de hegemonya kuran güçler olarak belirdiler. Fransız İhtilali sonrası Fransa'nın, Sanayi Devrimi sonrası İngiltere'nin, 1871'den 1945'e kadar verdiği mücadeleyle Almanya'nın ya da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD ve SSCB'nin giriştikleri hegemonya çabaları bu dönemlerin dünya tarihini oluşturdu. İki asırdır devam eden bu hareketli tarihsel dönemin tozu dumanı İslâmın üzerini örtmekle birlikte varlığına son vermedi. Globalleşme olgusu önceden planlanmadığı halde İslâmın üzerini örten geçmiş dönemin kalıntılarını süpürerek onu ortaya çıkardı.

İslâm günümüzde hem kendi kültürel coğrafyasında hem de Üçüncü Dünyanın diğer bölgelerinde kendi belirlediği rolü oynamaya doğru gitmektedir ve üstelik bunu da bilinçsiz ve örgütsüz bir şekilde yapmaktadır.¹⁵ Bu haliyle de dünya ölçeğinde hegemonya mücadelesi veren güçlerin bilinçli olarak saptadıkları politikaların ve manipülasyonların aracı olabilmektedir. İslâm kendi coğrafyasında özgür inisiyatifleri ve politikaları olan iç bütünlüğünü sağlamış bağımsız bir güç olabilir mi? Batılı akademik çevrelerde İslâmın Üçüncü Dünyanın başkaldırı ideolojisi olabileceği üzerindeki spekülasyonlar, özellikle Filistin, Cezayir ve İran gelişmelerinden sonra artmıştır. Buna rağmen Marksizm- Leninizmin SSCB'nin dünya oluşumunda ve dünya politikasına ağırlığını koyan bir süper güç olarak yükselişinden çok farklı biçimde İslâm ideolojisinin yaşama geçirileceği sağlam siyasal ekonomik temeller yoktur. Ayrıca bir ideoloji olarak İslâmın ekonomi politikası olmadığı gibi, hükümet ve devlet sistemleri konusunda bir teze de sahip değildir.¹⁶ Bundan ötürü Batılı merkezlerin İslâmdan Lenin'in 1900'lerin başında ortaya attığı "emperyalizmin ve kapitalizmin sonunu getirecek olan ezilen halkların kurtuluşu" mücadelesinin önderliğini yapabilecek bir potansiyel güç olarak korkmaları yersiz ve anakroniktir. İslâm ideolojisinin öngördüğü yaşam biçimi sermaye ve özel

mülkiyet karşıtı değildir. Bundan ötürü de kapitalizmin doğasıyla uzlaşmaz çelişkilere sahip değildir. Batılı güçlerin İslâmdan çekinmelerinin esas sebebi onun fanatik, mistik ve anlaşılmaz görünümünden ileri gelmektedir. Ama asıl neden SSCB'nin çöktüğü bir ortamda "yeni bir düşmana duyulan gereksinmedir." Zaten bu görünümü oluşturan da Batılı merkezlerin oryantalist bakış açısı değil midir?

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Soğuk Savaş ertesinde İslâm yalnızca "tarihsel bir gerçeklik" olarak belirdi. Ayrıca yeni uluslararası ortamda İslâm toplumlarının tarihsel benliklerine dönmesi mümkün ve arzulanır bir şey olduğu "bilinci" hakimdi. Fakat bu noktada ülkesel ve global gerçekleri sezen ve değiştirmeye yönelik bazı merkezler, İslâma yeni misyonlar yüklemeye giriştiler. Batılıların çekinmeleri gereken şey, İslâmın kendisi değil, bu karşı merkezler olmalıydı. Bu merkezleri bizzat İslâm tarafından değil sermaye egemenliğinin globalleşmesiyle oluşan koşullarla türetilmektedir. İslâmın sermaye egemenliğini sarsma gücü sosyalizme göre çok zayıf, belki de hiç yoktur. Bununla birlikte, olağanüstü kitlesel bir potansiyeli olan İslâm Batılı değerlere karşı iyiniyetli olmayan bir kadronun elinde korkunç bir güç haline gelebilir.

İslâmın "kötü niyetli güçlerin" eline düşmemesi için bazı önlemler üzerinde durulmaktadır. Bunlardan en önemli ikisi, İslâmın demokratikleştirilmesi ve laikleştirilmesidir. Demokrasi ile laiklik arasındaki mutlak ilişkiyi anlamakta İslâmcı fikir adamları çok zorlanmaktadır. Laiklik sağlıklı, tutarlı ve eleştirel düşünebilmenin ve özgür düşünceye ulaşmanın tek yoludur. Özgür düşünce varolmadığı takdirde de özgür tercih yapılamaz. Özgür tercihin bulunmadığı durumlarda demokrasi anlamsızlaşır. Bu basit ve olmazsa olmaz ilişkisinin işlemlerini İslâm, insanın vicdanına, mantığına ve davranışlarına ipotek ve çekince koyarak engellemektedir. Bu yönüyle İslâmın engelleyici bir özelliği vardır. İslâmın bunu yapmasının nedenlerini öteki bazı totaliter ideolojilere benzeyen taraflarında aramak gerekir. Nasıl Marksizm için sadece ve sadece proleteryanın çıkarları önemliyse, İslâm için de sadece Tanrının ve ona inanların istedikleri önemlidir. Bu benzerliği Mao'nun şu sözünde görmek de mümkündür: "Bizim tanrımız halktır, onun dediğini

yapalım". Bazı İslâmcı çevrelerin demokrasinin bir amaç değil, yetersiz de olsa bir araç olduğundan dem vurarak, İslâmın çok üstün olduğunu söyleyebilmelerinin ardında bu mantık vardır.¹⁷ Dolayısıyla İslâmî bir sistemin Marksizm-Leninizme benzer bir şekilde

belli bir inanç grubunun diktatörlüğü temelinde şekilleneceği varsayılmaktadır.

Ama bu noktada İslâmın Marksizm - Leninizmden çok farklı özelliklerinin gösterilmesinde yarar vardır. İslâm toplumda doğal olarak varolan, kitlelere kültürel mizacını kazandıran ve adeta kalıtsal olarak

bulaşan değerler bütünüdür.¹⁸ Başka bir deyişle kağıda değil, insana ve topluma yazıldığı için nesilden nesile aktararak canlılığını korumakta ya da "eskimemektedir". İkinci olarak böylesi geniş çaplı toplumsal olgunun bir tek parti ya da benzeri bir örgütte özdeşleşmeyeceği de ortadadır. Üçüncü olarak İslâm ırkçı değildir. Ama seçkincidir ve insanlar arasında eşitliğe inanmaz, insanları inançlarına göre sınırlandırır. Bu tez ise inanların Tanrı adına mutlak hakimiyetine götürür.¹⁹

Tüm bunlardan hareketle İslâmın Marksizmden çok farklı bir boyutuna ulaşılır ve bu yönüyle de İslâm kaygı uyandıran bir fikir olmaktan çıkar. Bir Müslümanın Müslümanlığını gösterebilmek ve yaşayabilmek için mutlaka bir İslâm devletine ihtiyacı yoktur.²⁰ Sistemden bağımsız olarak inancını sürdürebilir. Oysa bir Marksistin Marksist olmayan bir rejimde kendini göstermesi ve inancını sürdürmesi oldukça güçtür. İslâmiyetin sistemden bağımsız olarak birey ve toplum içinde varlığını sürdürebilme imkanının olması kendi düşüncesinde olmayan rejimleri yıkmaya ihtiyacı ve isteğini zayıflatır. Oysa Marksizm ancak proleteryanın aleyhine işleyen bütün rejimleri yıkarak hayata geçirilebilir. İslâmın bu anlatılan yanı sıra pasif bir özellik kazandırmasına rağmen aynı zamanda stratejik olarak büyük bir güç de sağlamaktadır. İslâmcı güçlerin bir şekilde iktidarı ele geçirdiği durumlarda ise bambaşka şartlar oluşmaktadır. Bu şartlar global güçler açısından da, iç siyasal etkiye elverişli olmayan yapılar oluşturmaktadır. İslâmcı bir rejime karşı muhalefeti örgütlemek son derece güç olmaktadır. Çünkü muhalefet kitlesel düzeyde kolaylıkla "ajan" "dinsiz" durumuna düşebilmektedir. Halkın büyük kısmı veya tamamı müslüman olduğu için İslâmcı iktidarı destek-

lemeyi ya da en azından karşı çıkmamayı dini bir görev olarak zannetmektedir. ABD açısından İran, Sudan gibi ülkelerde yaşanan durum bunu ispatlamaktadır.

Önceki kısımlarda anlatıldığı üzere İslâmın globalleşmenin yıktığı yapıların küllerinin arasından dirildiği bir gerçektir. Bu anlamda da "hazıra konmuştur". Geleceğin dünyasında da globalleşmenin sonucu kaçınılmaz krizler dünya sistemini sarstığı vakit, her durumda hayatîyetini ve güncelliğini koruma yeteneğine sahip İslâmın yine hazıra konacağı durumlar oluşabilir. Globalleşmenin getireceği denetlenmesi güç kriz durumlarında İslâmiyet öncelikle İslâm ülkelerinin gündemine girecektir. Globalleşmenin patronlarının İslâm dünyasındaki gerici despotik rejimlere (Suudi Arabistan ve öbür petrol emirlikleri, Mısır, Cezayir v.b.) verdikleri destek böylesi olasılıklardan duydukları kaygıyı da göstermektedir. Batılı güçler İslâm ülkelerinde, sonuçta İslâmın kazançlı çıkacağı demokratik süreci haklı olarak desteklemek istememektedirler. Ama İslâmcı dalgalar, globalleşmenin getirdiği koşulların ürünü olarak şiddetlendikçe sözkonusu rejimler halk nazarında meşruiyetlerini kaybetmektedirler. Arap dünyasında 1952 Mısır ihtilalinden sonra başlayan ulusçu hareketlerin kısa bir süre içerisinde öbür Arap rejimlerine de sirayet ettiği tarihsel bir gerçekliktir: 1958 Irak-Lübnan gelişmeleri, 1962 Yemen İmamlığında iç savaşın başlaması, 1963 Güney Yemen'de (Aden) İngilizlere karşı bağımsızlık savaşının başlaması, 1963 Irak ve Suriye'de Baas rejimlerinin kurulması, 1962 Cezayir'in bağımsızlığı, 1965 FKÖ'nün kurulması, 1969 Libya Devrimi, 1967 Güney Yemen'in bağımsızlığı, 1971 Körfez Emirliklerinin bağımsızlıklarını kazanması ve 1970-1975 Oman Sultanlığına karşı Dôfar'da isyanın başlaması. Özellikle 1973 sonrasında Arap dünyasının kalbi Mısır'da İslâmcı güçler rejimi etkileme potansiyelini ele geçirdiler. Aslında İslam Arap milliyetçiliğini sınırlayan değil, genişleten bir etmendir. İslam tarihiyle Arap tarihi Albert Hourani'nin çok iyi tespit ettiği gibi, iç içe geçmiş olgulardır.²¹ Bu durumu Rus Bolşevik liderlerinin zamanı geldiğinde (İkinci Dünya Savaşı'nda yaptığı gibi) kolayca Rus milliyetçisine dönüşebilmelelerinde görmek mümkündür. Yani İslâm Arap milliyetçiliğinin zaten olmazsa olmaz bir parçasıdır. Nitekim Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in Kuveyt hareketinden sonra Orta Doğu'da İslamcı potansiyeli iyi

sezerek anti Amerikan bir çizgide cihat söylemleri tutturması laik Arap milliyetçisi görünen bir liderin nasıl kolaylıkla İslam çizgisine de girebildiğine iyi bir örnek teşkil eder. Aynı durum Enver Sedat için de geçerlidir.²²

Mısır'da dinsel hareketin yükselişiyle hız kazanan bu süreç İslâmcıların iktidarı ele geçirmeleriyle sonuçlanırsa tüm Arap dünyasındaki domino etkisinin

ne olacağı, Mısır merkezli bir başka siyasal akım olan Nasırizmin temsil ettiği laik Arap milliyetçiliğinin önceki dönemlerde çevre Arap ülkelerine sirayet etmesiyle ortaya çıkan tarihsel gelişmelerin öğrettiklerinden hareketle

Sovyet sonrası dönemde Orta Asya ve Kafkasya'nın müslüman halkları yeni bir kimlik tasarımı ile karşı karşıya kaldılar.

öngörülebilir.²³ Nasır'ın önderliğindeki Arap milliyetçiliğinin sürüklediği Arap dünyasının Bağlantısızlık hareketinde de en etkili grubu oluşturduğu bir gerçektir. Filistin konusunda BM Genel Kurulunda alınan kararlardaki ezici oy çoğunluğu buna delildir. Ayrıca 1988'de ilan edilen Filistin devletinin de bağlantısız ülkelerin tamamı tarafından çok kısa bir sürede tanındığı bilinmektedir. Arap ülkelerindeki olası İslâmcı iktidarlar arkalarına sade Arap dünyasını değil, tüm İslâm halklarını çekebilmelerini sağlayacak ideolojik bir söylemle hareket edebilirlerse Bağlantısızlık hareketinin içinde lokomotif rolü oynayacak bir İslâm bloku kurabilirler. Böyle bir ihtimalden söz etmek, elbette ki tüm Üçüncü Dünya ülkelerinin "İslâmlaşacağını" söylemek değildir. Lenin önderliğindeki Bolşevikler sömürge halklarının ulusal kurtuluş hareketlerini sosyalist olmadıkları halde nasıl içten desteklemişlerse, Bağlantısızlık hareketindeki olası İslâmcı blok da geriye kalan ve İslâm ülkesi olmayan Üçüncü Dünya ülkelerine destek sağlayarak hatta onlar için bir çekim merkezi olarak Bağlantısızlığa veya Üçüncü Dünya ülkelerine o ana kadar sahip olmadıkları politik ve ideolojik bir renk kazandırabilir. Din ve Marksizmin politik söylemlerinin örtüşmesi ve çakışmasına ilişkin olarak sinyaller şimdiden alınmaktadır: İsrail'e karşı Hamas ve Filistinli Marksist gruplar aynı çizgide buluştular. Latin Amerika'daki Katolik din adamları yoksul halkın tepkisini dile getirmede Marksist partilerle birlikte ya da onların yerini alarak ön plana çıkmaktadırlar. Fidel Castro, Papa'nın Nisan 1998'deki Küba ziyaretinde "orijinal Hristiyanlığın Komünizmin öncülü, günümüz Komünizminin Hristiyanlığın modern hali" olduğu manasına gelebilecek düşünceler ifade etmiştir.

Sovyet sonrası dönemde Orta Asya ve Kafkasya'nın müslüman halkları yeni bir kimlik tasarımı ile karşı karşıya kaldılar. Bu halkların yaşadıkları Sovyet devlerinin bürokratik yapıları aynı kalmakla birlikte ideolojik bir içerik ortada kalmamıştı. bu boşlukta ulusçuluk ve din bazen ayrı ayrı, bazen de birlikte bu halkları sardı. Bununla birlikte sosyalist rejimlerin yaşamış olduğu müslüman cumhuriyetlerde sadece üç örnekte İslamcı güçlerin iktidara yükselebildiklerine ya da iktidarı mutlak bir alternatif oluşturacak biçimde baskı altına aldıkları

tanık olundu. Bu devletler Afganistan, Tacikistan ve Çeçenistan'dır. Orta Asya ve Kafkasya'da İslam'ın etkisi, Rusya, Çin ya da Hindistan'a göre çok daha büyük avantajlar sunacak biçimde, doğal bir yayılma alanına sahiptir. Bu bölgeler binyılı aşkın bir süredir müslümanlaşmış durumdaydılar. Son iki yüz yıllık dönemde Rus-Sovyet etkisi, tıpkı Hindistan, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İngiliz-Fransız etkisini andırır biçimde, siyasal kurumları tasfiye etmekle birlikte kültürel kurumları ve halkları sanıldığı kadar değiştiremedi. İslam, Orta Asya ve Kafkasya toplumlarında derinlik kazanarak varlığını sürdürdü. Bu toplumların Sovyet sosyalizmi mekanizmalarıyla laikleştirilmeleri İslamın etkisini sona erdirmeyi. Benzer bir süreç Türkiye Cumhuriyeti, Yugoslavya ve Arap Dünyasındaki bazı "ilerici rejimlerde" yaşandı. Türk modeli kültürel-etnik-dinsel-ulusal yakınlıklar nedeniyle 1992'yi izleyen dönemde bağımsızlaşan Türkiye Cumhuriyetlerinde ciddiye alındı.²⁴ Fakat buralardaki idarecilerin çoğunun "Kemalist" olmaları olanaklı değildi. Kemalist Türkiye'ye en çok benzeyebilecek toplum Azerbaycan gibi görünüyorsa da, tarihinde ve kültüründe ağırlıklı İran ve Şii etkisi Türkiye'den farklı koşullar doğurmaktadır. Bu koşullar, Doğu'ya doğru gidildikçe öteki Türkiye Cumhuriyetleri içinde yoğunlaşarak farklılaşmaktadır. Örneğin Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan Bağlantısızlık hareketine katılarak, tercihlerini ve konumlarını Üçüncü Dünya içinde yer alacak tarzda belirlemişlerdir. Bu ülkelerin yanı sıra Ermenistan ve Tacikistan'da Bağlantısızlık hareketine katılmışlardır. Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerini ECO bünyesine alarak, yeni bir gruplaşma oluşturmak istemişse de, Türkiye'nin İran'la olan bu örgütün gelişmesini önlemektedir. Üstelik Kazakistan da , ülkesinde ki yoğun Slav nüfus ve Rusya ile olan çok özel ilişkilerinden

ötürü bu örgüte girmemiştir. Fakat bu olumsuzluklara rağmen Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri AGİT sistemi içinde yer almışlar ve NATO'nun "barış için ortaklık" projesine katılmışlardır. Kafkasya'nın bağımsız devletleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Avrupa

pa Konseyine üye olmuşlar ve UEFA başta olmak üzere pek çok sportif ve kültürel Avrupa kurumuna katılmışlardır. Bu verilerden hareket edilerek, Kafkasya ve Orta Asya'nın geleceğine ilişkin şöyle bir kestirmede bulunmak olanaklıdır. Kafkasya'nın Avrupa sisteminin bir parçası

olacağı, yakın gelecekte Kafkas ülkelerinin aralarındaki sorunların çözüme ulaşması(Karabağ, Abhazya, Güney Osetya gibi)durumunda Türkiye'nin Avrupa'yla tam entegrasyonuna koşut olarak NATO ve AB'ye girmeleri beklenebilir. Buna karşın Orta Asya'nın geleceği daha farklı yönde oluşabilir. Bu bölge Rusya ve Çin arasındaki stratejik yakınlaşmaya koşut olarak Asya ve Üçüncü Dünya sistemine entegre olabilir. Bu iki kehanetin gerçekleşmesi durumunda ise Avrasya tasarımları çok kısa sürede unutulur gider.

4- Sonuç: Eski Sovyet Ülkelerinde İstikrar Modelleri ve İstikrarsızlık Senaryoları

SSCB'nin sınırlarının çok büyük bir kısmını Asya ülkeleri oluşturuyordu. Ayrıca Slav olmayan Sovyet halklarının tamamına yakını Asya bölgesinde yer alıyordu ve komşularla sıkı etnik ve dinsel bağlara sahiptiler. Fakat Sovyet sınırlarının kapalılığı yapay bir durum oluşturuyordu. Soğuk Savaş döneminin heyecan verici casusluk filmlerindeki imajın aksine, SSCB'nin Batı dünyasıyla ilişkileri çok daha istekli ve kolay yürürken, Doğu'daki durum bunun tam tersiydi. Sovyet doğal kaynaklar ekonomisi'nde Batı pazarlarına göre alt yapılandırılmıştı. Sibirya'dan Doğu Avrupa'ya uzanan binlerce kilometrelik boru hatları ve enerji sevk koridorları Sovyet ekonomisinin bu durumunu gösterir. Türkmenistan ve Azerbaycan yanı başlarındaki pazarlarla ilişkileri yasaklanmış ülkeler olarak dev enerji stoklarını merkezi yönetiminin sömürüsüne açmak durumunda bırakılmışlardır. Dünya fiyatlarıyla hiçbir alakası olmayan komik rakamlarla yürütülen, garip bir sosyalist "ticaret mantığının" dayattığı şartlar sonucunda altlarındaki petrol ve doğalgaz servetlerinin üstünde sefalet içinde ve yoğun çevre sorunlarıyla yaşıyorlardı. Tüm bunlar gözönüne alındığında, Sov-

yet sisteminin bölge kaynaklarının istismarı konusunda Çarlık döneminden çok büyük farkı olmadığı ve bölge halklarının kaderini değiştirme hususunda çok yetersiz kaldığı söylenebilir.²⁵ Yukarıda anlatıldığı biçimde rastlantısal olarak gelişen olaylarla Sovyet sistemi tarihe karıştığında, Sovyet mirasçısı ülkelerin Asya'yla ilişkilerinin eskisi gibi olması artık mümkün değildi.

Sovyet mirasçısı ülkelerin en büyüğü ve güçlüsü olan Rusya Federasyonu, gerek toplum yapısı gerek sınırları gerekse siyasal sistemi olarak kalıcılaşabilir bir görüntü sunmamaktadır. Son derece keyfi yapay iç ve dış sınırlar söz konusudur. Siyasal karar verme süreçlerinde keyfilik Sovyet döneminin en kötü yıllarını bile aratacak düzeydedir. Bu istikrarsız temellerden hareketle, Boris Yeltsin öncülüğünde bir Rus ulusal devleti kurulmasına girişilmiştir. Bu incelemede öne sürülen önemli varsayımlardan biri de, Rusya'da Fransız, Alman, İngiliz örneklerinde yaşanan ve Avrupa-İç dengelerin oluşumuna katkı sağlayan türden ulusçuluk ve ulus devlet modellerinin uygulamasının çok zor ve belki de imkansız olduğudur. Rusya için istikrarlı sınırlar nasıl olmalıydı? SSCB'nin sınırları doğal ve istikrarlıydı. Fakat o durumda da siyasal sistem farklı halkların ulusçu taleplerini karşılayamıyor ve istikrarlı devlet oluşamıyordu. Halkın, sınırların ve sonuçta devletin istikrar kazanacağı bir yapıya ulaşmak için Rus karar vericilerinin zaman zaman arayışları olmaktadır. Örneğin Yeltsin Kazakistan ve Ukrayna'dan toprak taleplerinin olabileceğini ima etmiştir. Soljenitsin ise, Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna arasında bir Slav birliğinin oluşturulmasının ve "Slavlaşmış" Kazakistan'ın da buna dahil edilmesi görüşünü ortaya atmıştır. Fakat tüm bunlar bir yana ABD ve IMF merkezli politikalar eski Sovyet ülkelerinin farklı renklerdeki santranç kareleri gibi ayrı ayrı sıvrılmelelerini arzulamaktadır. Bu yapı istikrar getirmeyecektir. Ama arzulanan da zaten budur. İstikrarsızlık ve düzensizlik Yeni Dünya Düzeni için ağır bir sorun oluşturmamaktadır. Hovardalık, rastlantı ve kumar zaten kapitalizmin doğasında olan şeylerdir. Fakat Batılı merkezlerin düştüğü temel yanlış, bu şeyleri bir sistem sanmaları ve eski Sovyet halklarına sunmalarıdır. Ne yazık ki bundan başka sunacak birşeyleri de yoktur.

İşte bu noktada Rusya ve öteki Sovyet halkları için yeni arayışlar ve seçenekler oluşabilir. Orta Doğu ya da Afrika'da emperyalist güçlerce tasarlanmış yurdur devlet şablonları, Orta Asya ve Rusya'da işe yaramayabilir. Bölge halklarının yeni işbirliği konusundaki model arayışları yeni türden birleşmeleri de gün-

deme getirebilir. Örneğin Orta Asya devletleri arasında kültürel, ekonomik ve belki de siyasi gruplaşmalar başlayabilir. Bu süreç Sovyet döneminde oluşan sınırları aşarak bir "Türkistan Cumhuriyetleri Birliği"ne dönüşebilir. Orta Asya'daki devletlerin ulus devlet olarak varlıkları uluslararası sistemde tanınmıştır. Fakat bu dağınık görünümleriyle, örneğin Arap dünyasından daha olumlu bir noktaya gidebilmeleri mümkün değildir. Türkistan örneğine benzer bir süreç, Slavik devletler arasında da yaşanabilir. Sovyet sonrası coğrafyada günümüzde oluşan tabloyu esas kabul etmek ve bunu istikrarın temeli saymak çok büyük bir yanılığ olur.

Rusya'nın yanı sıra Asya'nın öteki büyük gücü Çin'in de zaman içinde Batı dünyasından farklılaşan yönde politikalar oluşturma olasılığı yüksektir. Çin Halk Cumhuriyeti dış politikası ulusal çıkarlara bağlı olarak çok keskin dönüşler yapabilmektedir. Çinli yöneticilerin Asya'da ve Pasifik'te girebilecekleri mücadele kuşkusuz en çok eski Sovyet Cumhuriyetlerini etkileyecektir.

Dipnotlar

¹ Global çıkarları olan bazı merkezlerin materyalist, pragmatist, egoist, etik dışı prensiplerle hareket etmeleri dünyadaki öbür aktörlerinden böyle olmalarını gerektirmemelidir. O takdirde Maximillienne de Robespierre'in devrilirken söylediği olur ve "ihtilal sona erer haydutlar kazanır".

² Karl Wittfogel, **Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power**, New York, Yale University Press, 1981, s. 300-352.

³ Aynı yaklaşım bazı Amerikan politikacı ve düşünürlerinde de görülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için: Türkkaya Ataöv, **Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu**, Ankara, Doğan Yayınevi, 1968, s. 3-15. Bir ideal ya da ideoloji merkez alınarak oluşturulan devletlerin kendilerine evrensel misyonlar biçmelerinin tarihte pek çok örneği vardır. Bu noktada devrim sonrasındaki uygulamaları yönünden Napoleon ile Stalin arasında benzerlikler dikkat çekmektedir. Emil Ludwig, **Napoleon**, İki Cilt, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1998, *passim*

⁴ Vladimir İlyich Lenin, **Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, Üçüncü Baskı, çev. Tektaş Ağaoğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1995, s. 21-27, 40-52.

⁵ Bu konuda ilginç bir örneğe Fransız İhtilali tarihinde rastlamak mümkündür. 1794 Martında Danton'un yargılanması başlarken, ona yönelik olarak yapılan suçlamalardan birisi de, "Fransanın sömürgelerini düşmanların eline geçmesini sağlamak için ajanlık yaparak vatana ihanet etmek" biçimindeydi. Bkz. Pierre Gaxotte, **Fransız İhtilali Tarihi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1967. Mahkemenin arkasındaki irade hiç kuşku yok ki Robespierre'in iradesiydi. Devrimin en ileri noktalardaki jakoben savunucuları için bile sömürgeci-

lik olağan bir durum olarak algılanıyordu. Antik çağda eski Yunan Roma filozoflarının köleliği olağanlaştırmalarına, köleleri at, eşek, koyun gibi insanların hizmetindeki hayvanlar olarak tanımlamalarına, fakat ötekilerden daha akıllı olup konuşabildiklerini sıradan bir bilgi olarak aktarmalarına benzer bir durum Fransız İhtilalcileri için de geçerliydi. Her iki örnekte Marx'ın "çevre, bilinci belirler; madde, düşünceyi belirler" hipotezini doğrular niteliktedirler.

⁶ Isaac Deutscher, **Stalin: Bir devrimcinin hayatı I**, (Çev. Selahattin Hilav), İkinci Baskı, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1990, s.341-472.

⁷ O günlerin ABD dışişleri Bakanı John Fuster Dulles, bu ülkeleri "ahlaksızlıkla" suçladı ve ABD'nin Asya-Afrika ülkelerine karşı tutumunu ifade etmekteydi.

⁸ Ladakh Asya haritasına bakıldığında ufaklık toprak parçası gibi görülür. Ama Trakya'dan daha büyük bir bölgedir. Bunun yanı sıra stratejik önemi vardır. Tibet ile Doğu Türkistan'ın bağlantısını sağlamaktadır.

⁹ Çin Devrimi ve Çin-Sovyet ilişkileri konusunda iki ciltlik bu çalışması önemli bir kaynak: Han Suyin, **Mao Zedung ve Çin Devrimi**, Cilt I, Sabah Tufanı, 1978, s. 76-98. İstanbul, Hürriyet Yayınları, Cilt II, "Kuledeki Rüzgar", İstanbul, Berfin Yayıncılık, 1994, s.175-203.

¹⁰ Örneğin Türkiye'deki Amerikan üsleri veya Kıbrıs'taki İngiliz üsleri tüm Irak hareketi boyunca çok hayatli öneme sahiptiler.

¹¹ John L. Esposito, "İslam Köktendinciliği", **Ana Britanica: Ülkeler Özel Raporu**, 1994, s. 424-426.

¹² Fred Halliday, **İslam ve Çatışma Miti**, (çev. Umud Özkırmı-Gülberk Koç), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1998, s. 178-182.

¹³ Mehmet Haşgüler, **Bağılantısızlık Hareketi: Yükselişi ve Düşüşü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

¹⁴ Mustafa Aydın, **Central Asia and The Caucasus: Conflict and Security in The Post-Soviet Space**, Lancaster, The Richardson Institute Papers, 1999, p. 10-13.

¹⁵ Jacques Austruy, **Kapitalizm Marksizm ve İslam**, Dördüncü Baskı, (çev. Agah Oktay Güner), İstanbul, 1980, s. 89.

¹⁶ Samir Amin, "İslam Radikalizminde Bir Ekonomi Politik Var mı?", (çev. Fikret Başkaya), **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı. 86, Nisan 1987, s. 71-78; Faik Bulut, **İslamcı Örgütler**, İkinci Baskı, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1994, s. 845-846.

¹⁷ Halliday, **op. cit.**, s. 124-135. Ayrıca Abdurrahman Dilipak'ın hemen tüm yazılarında bu görüş öne sürülmektedir.

¹⁸ Austruy, **op. cit.**, s. 81-87.

¹⁹ Albert Hourani, "Osmanlı Islahatı ve Seçkinlerin Politikaları", Albert Hourani, Feroz Ahmed, Roger Owen ve Diğerleri, **İslam Dünyası ve Batılaşma: Değişim ve Sorunlar**, (çeviren yazılmadı), İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997, s. 87-123.

²⁰ Rasim Özdenören, **Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1987, s. 40-62.

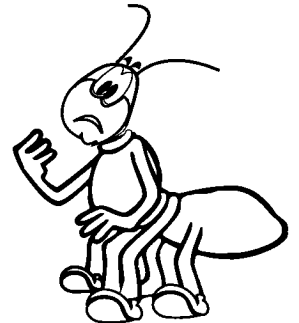
²¹ Albert Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, (çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz), İstanbul, İnsan Yayınları, 1994, s. 318-344.

²² Ibrahim A. Karawan, "The Islamist Impasse", **Adelphi Papers**, S. 314, November 1997, s. 40-41.

²³ Leonard Binder, **Liberal İslâm**, (çev. Yusuf Kaplan), Kayseri, Rey Yayıncılık, 1996, s. 448-469.

²⁴ Mustafa Aydın, **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Dış Politika**, İstanbul, Türkiye Genç İşadamları Derneği (TUGİAD Yayını), Mart 1998, s. 68-75.

²⁵ Fakat bu gerçeğin tesbiti, Orta Asya ve Kafkasya Halkları için Sovyetologlarca yapılan "Russian Third World" (Rusya'nın Üçüncü Dünyası) yakıştırmasının doğru olduğu anlamına gelmez. Bu yakıştırma SSCB'yi İngiltere, Fransa gibi sömürgeci güçlerle aynı çerçeveye sokmak amacıyla yapılmaktadır ve art niyetlidir. Orta Asya ve Kafkasya Halkları alt yapı sorunlarını çözmüş, kültürel gelişmelerini büyük ölçüde tamamlamış, bir takım yetersizliklerle de olsa, siyasal sistemlerini ve ulus devletlerini kurmuşlardır. Rus olmayan Sovyet Halklarının Rus Slav halklarıyla ilişkileri, Dahomey ya da Cezayir'in Fransız halkıyla olan ilişkisine göre, çok daha eşitlikçi olmuş ve derin tarihsel ve kültürel boyutlarla desteklenmiştir. Rusya'nın ağabeylik rolünün, devrimi gerçekleştiren ana unsur olarak kaçınılmaz ve doğal olduğunu görebilmek gerekir. Kafkasya ve Orta Asya Sovyetologların dediği gibi, Rusya'nın av ve yağma alanı olsaydı, Rus ulusunun ekonomik olarak, sömürge kaynaklarını metropelde toplayan Avrupa ulusları gibi, Orta Asya ve Kafkasya halklarına göre çok daha zengin durumda olması gerekirdi.

Orta Asya ve Milliyetçi-Sovyetçilik*

Olivier Roy

Bugün geçmişteki sovyetik Orta Asya Cumhuriyetleri'nin hepsi hâlâ eski komünist seçkinler tarafından yönetiliyor. Elbette, eski aparatçıklar Ukrayna, Litvanya, Beyaz Rusya ve Moskova'da da hâlâ iktidardalar. Ama bunlar, söylemlerini değiştirip demokrasiyi kabul ettiler, sözcüklerle de olsa en azından sosyalizm, planlama ve kollektivizasyonu mahkum ettiler. Orta Asya'da bu biçimde bir özleştirilme bulunmaz. Orta Asya'nın dört cumhuriyeti, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan için genel olarak «sovyetçi», hatta komünist dönemden daha sovyetçi kaldılar denilebilir. Söz konusu olan gerçekte ideolojik değil ama, kurumlar, yönetim teknikleri, sosyo-ekonomik çerçeve ve düşünce biçimlerinde bir sürekliliktir. Her şeyden önce, diğer bütün cumhuriyetlerin aksine Orta Asya ülkeleri varlıklarını sovyet sistemine borçluydular: 1924'ten önce ne Özbekistan ne de Kırgızistan vardı; aynı şekilde dilleri de, yazı dili olarak aynı dönemde icat edilmiş ya da en azından kesinleştirilmişti. Geçmişe duyulan özlemin nedeni marksizm de değildi, çünkü müslüman cumhuriyetlerde marksizm Rusya'da olduğu gibi; bir ideoloji ve bilgi olarak hiçbir zaman önemli olmadı. Kariyer yapmak için iyi bir marksist formasyona sahip olmak değil, resmi söylemi kullanmak yeterliydi, çünkü yükselmek ve işe alınmak için iktidarın klientelist ilişkiler ağı içinde olmak gerekirdi. Buna karşılık, Orta Asya'daki aparatçıklar, sovyetik dönemden itibaren, içte iktidar uygulamalarının geleneksel yöntemlerinde bir dönüşümün nedeni olan ve benim «sovyetçilik» dediğim şeye, politik, sosyal ve ekonomik bir çerçevede, görünürde SSCB'nin bütününde olandan daha çok bağlandılar. Orta Asya'daki aparatçıklar, özellikle kolhoz kadroları, iş hayatına atılmak yerine Sovyet döneminden miras kalan kurumlarda kendi çıkarlarına yeni siyasal biçimler oluşturma eğilimine girdiler ve birer yeni eşrafa dönüştüler. İktidarın uygulamalarıyla klientelizm ve cemaatçilik «yeniden gelenekselleştirildi» ve bu muhafazakârlık, Sovyet kurumlarının sağladıkları sosyal korumayı, muhafaza etmeye çalışan toplumun büyük bir kısmının istekleri ile de birleşti. Hiç kuşkusuz cumhuriyetler arasında çeşitli farklar

var: Türkmenistan ve Tacikistan içlerinde en muhafazakâr olanlarıdır. Bunları Özbekistan takip ediyor, ama örneğin, Kırgızistan kendi başkanının sesinden daha önce hiç bilmediği bir alanda, liberal özlemlerini duyuruyor. Önemli bir Rus nüfus barındıran Kazakistan'ı ise bu özel durumundan dolayı bir tarafa bırakıyoruz.

Meşrulaştırmanın Yeni Söylemi:

Bağımsızlık kararı bu devletler tarafından hazır olunmadan alınmıştır: Orta Asya'da kitleleri harekete geçiren bir tek bağımsızlık yanlısı hareket yoktur. Muhafız olarak sadece, özellikle kırsal alanlarda etkili olan ama demokrasi yanlısı şehirli entelektüelleri de içeren islamcı hareketlerden söz edilebilir. İktidardaki yöneticilerin hepsi 1991 Ağustos darbesinin başarısızlığına üzölmüşlerdir: eğer bağımsızlığı ilan etmekte aceleci davrandıysalar, bu büyük ölçüde kendilerini de etkileyecek olan Rus demokratikleşme hareketinden sakınmak içindi. Bağımsızlık, öncelikle iktidarı korumak için bir araçtı. Ama aynı zamanda meşruluğun söyleminin kullanılmasında tehlikeli bir dönüş de içeriyordu: «sosyalist» ve «enternasyonalist» bir söylemden, milliyetçi bir söyleme geçildi. Sovyetçi geçmiş inkar edilmeden, bağımsızlığın yeni kurucu sözleşmesi nasıl ortaya çıkabilirdi? Tüm güncel politikalar, birinin diğerini geçersizleştiremediği, «sovyetçilik» ve milliyetçilik arasındaki ikili söylemle damgalanmıştı. Sovyetik sistemin bir ürünü olan seçkinlerin paradoksu, iktidarlarını koruyabilmek için milliyetçiliğe dört elle sarılmalarındaydı.

Bu ikircikliğin en iyi örneği siyasal dil ve terminolojidedir. Bir taraftan sovyetçilik tek parti, iktidarın kişiselleştirilmesi, güvenlik organlarının sürekliliği (KGB ve milis) gibi örgütsel kadrolar ve siyaset düzeyinde korunuyordu: Ama esas korunan SSCB'den miras kalan idari yapıyla birlikte, «merkez komite» eliyle, vilayetlerde ve otonom bölgelerde çizilen sınırlardı. Yurttaşlık ve «uyruklu» ayırımı, yani etnik aidiyet üzerine kurulan milliyetler teorisi her zaman geçerli ve yerindeydi.

* *Cahiers Internationaux de Sociologie*, Vol. XCVI, 1994'ten, Seda Yavuz ve İlker Aktükün tarafından çevrildi.

Ancak diğer taraftan, milli bir dil ve terminoloji kabul edildi. İdari terimler yerel dillere çevrildi: Tacikistan ve Özbekistan'da *oblast* "vilayet'e, *rayon* "nahiye"ye, *sovyet* "şura"ya dönüştü, yöneticilere ise "hakim" denildi. Yerel dillere giren bir çok rusça kelime, yeni sözcüklerle yer değiştirdi (örneğin havaalanı, Taşkent'te "tayyaregâh" oldu). Terimlerdeki millileşme kimi yerde daha hızlı kimi yerde daha yavaş ilerlemektedir. *Respublica* kelimesi Tacikistan'da "cumhuriyet" olmuş, Özbekistan'da ise var olan resmi kullanılışı "respublika" korunmuştur.

Dili Rusça'dan arındırma çabası sovyetçiliği sürdürmenin bir unsurudur. Bugün Moskova'dan her şeyden önce kötü düşünceler geldiğine göre ve bunları basın yoluyla herkes okuyabilip, televizyon yoluyla herkes görebiliyorsa, yerel dillerdeki batı yayımlıcılığı devam edemezdi. Dil üzerindeki yasa, mesela Taşkent'te Riga'dan daha katıdır, bu olmadan Moskova'nın etkisi kırılamazdı: Taşkent Üniversitesi'nde Latince dersi vermek için bile bir Özbek dili sınavından geçmek gerekir. Özbekçe idari olan tek dildir. Oysa paradoksal olarak, iktidardaki seçkinlerin, milli dilden daha iyi Rusça konuşması istenmektedir. Bugünkü yöneticilerin hepsi, 1959-1983 yılları arasının değişmez genel sekreteri Raşidov'un öğrencileridir. Raşidov kadroların işe alınmasında ruslaşma kriterini kullanmış, yakın çevresindeki çalışma arkadaşlarına akıcı biçimde rusça konuşma şartı getirmişti. Bir rusla evli olmak fazladan bir üstünlük sağlıyordu. Bugünkü ruslaştırmadan arınma çabası, aynı zamanda ihanet eden «büyük kardeş»e tutulan bir yas anlamını da taşıyor. Sovyetçi dönem resmi olarak olumlu değerlendirildi (üstelik toplumun büyük çoğunluğunun geçmişe özlem duyması sağlanarak), ama bağımsızlık kurucu sözleşmelerin değiştirilmesini de zorladı. "Büyük Ekim Devrimi" üzerine uzun, can sıkıcı konuşmalar bitmişti, bugün "bağımsızlıktan beri" denmeye başladı. Taşkent'in merkezindeki meydana Bağımsızlık Meydanı (Müstakillik) denmeye başladı. Ama bu yeni meşrulaştırma icadı, Rus veya Sovyetçi isimlerin geride bıraktıkları "çukurları" doldurmaya yetmedi. Eğer ne sovyetçi dönemdeki muhalefetten ne de eski rejimin emirlikleri olan Buhara, Hive ve Hokand'dan alınmazsa, sokaklara ve kolhozlara vermek üzere nereden isim bulunacaktı. Sovyet öncesi dönemdeki siyasal kimliklere geri dönmek, bugünkü ulus-devletlerin varoluş nedenlerinin yeniden sorgulanmasını işin içine katacaktı, çünkü bu emirlikler, çok uluslu, çok dilli ve bir hanedanlığa duyulan sadakat ile islam temeli üzerinde kurulmuşlardı. Özbekistan, yerel dili acemce olan Buhara Emirliği'ni kendisine referans

olarak nasıl gösterecekti? Bugün ümmet adına hareket eden ve varolan toprak bölünmesini eleştiren bir islami muhalefet varken kendisine islami bir geçmişi nasıl referans olarak gösterecektir? Bu nedenle hâlâ «Lenin» ve «Ekim» ismini taşıyan sokaklar ve kolhozlar var. Orta Asya'daki modern ulus-devletin tanımı, sovyet döneminden kalmıştır: Bu tanım, milliyeti etnik gruplarla farklı kimlikler arasındaki bölünmeyi dikkate almadan bir etnik oluşum olarak yeniden inşa eden ve ulus-devleti bir dil ile bir toprak alanından oluşan milliyetin (yani bir etnik grubun) tamamlanmış ifade biçimi olarak gören stalinist milliyetler teorisine dayanmaktadır.

Günümüz cumhuriyetlerinin entelijansiyası (milliyetçiler gibi aparatçikler de) bu tanımlamayı benimsemiştir. Öyle ki, tarihin yeniden yazımı sırasında bile bugünkü rejimin değerlerine ters düşen sovyet öncesi bir geçmiş aranmıyor, tam tersine sovyet döneminin -sonradan Moskova'nın hismine uğrasa da- milliyetçiliğin gelişmesine nasıl zemin hazırladığı gösterilmeye çalışılıyor. Günümüz cumhuriyetleri, sınırlarıyla, isimleriyle, dilleriyle, kısacası temelleri ve varoluşlarıyla, tamamen sovyet rejiminin 1924'deki toprak düzenlemesinin ürünüdür. Rusya, Ukrayna ve Ermenistan'ın aksine stalinist dönemden önce varolmamışlardır. Bugünkü meşrulaştırma söylemleri bu durumu inkâr edemez. Bugün iktidarda olan seçkinlerin hepsi, sosyal yükselişlerini sovyet döneminde bu cumhuriyetlerin kurulmasına borçludur. Stalin'in niyeti, yerini sağlamlaştırmak için, komünist aygıtı yerileştirmek, geleneksel seçkinleri yıkmaktı. Özellikle, yeni dillerin ortaya çıkışıyla birlikte başlayan okullaşma, tamamen yeni bir seçkin tabakasını, cumhuriyet aygıtlarında, bu el değmemiş kurumsal alanda çalıştırma olanağını sağlıyordu. Sovyet rejiminin okullarına 20'li yılların sonunda giren bu seçkinler, 50'lerin sonunda idari makamlara geldiler ve kurulu düzene bağlılıkları karşılığında yerel iktidarı onlara devreden Brejnev'le birlikte zafere ulaştılar. Dönemin önde gelenleri, bugünkü tüm yöneticilerin isim babasıydılar. Her şeylerini sovyetçiliğe ve milliyetçi çerçeveye borçlu olan seçkinlerin yükselmesiyle milliyetçi sovyetçilik sosyolojik bağlamda yerini sağlamlaştırdı. Elbette Stalin'in ve Brejnev'in düşüncesinde, sosyalizmdeki bu milliyetçi sapış, *homo sovieticus*'un ortaya çıkmasının ardından aşılacaktı: Bu safhanın, sadece Moskova'da kariyer yapmak isteyen bazı aparatçikler için geçerli olmasının dışında anlamı yoktu. Güneydeki aparatçiklerin sosyal yükselme stratejilerinde sovyetçiliğin ve milliyetçiliğin birbirlerine nasıl sıkı sıkıya bağlı oldukları anlaşılıyor: Bu aparatçiklerin çoğu, kendi alanlarında

çok da önemli olmayan, milli dillerini kötü konuşuyor ve yazamıyorlar. Aparatçıklar için Rusça, sömürgeciliğin "milli" dili değil tam tersine sosyal ve siyasal terfi için gerekli, devlet aygıtının dili, evrensel bir dildi.

Güneyde, Moskova'nın SSCB'nin sonunu getiriş biçimi, Ruslar tarafından yapılan şovence ve milliyetçi bir ihanet olarak sunuldu. Milliyetçi-sovyetçi geçmişin yeniden inşasına iyi bir örnek, Andrapov ve Gorbachov'un brejnevci kadroları tasfiye etmek için kullandığı «özbek mafyası» olayına yapılan yorumdur: Özbekistan Komünist Partisi'nin Birinci Sekreteri Raşidov, ölümünden sonra (1983), Brejnev'in yakın çevresine kadar uzanan ve pamuk üretimi hakkında uydurma bilgiler vererek vurgun yapan geniş bir şebeke kurmakla suçlanmıştı. Gorbacov döneminde, 1986 ve 1987 yıllarında, Moskova basını, güneyin aparatçıklarını mafia olmakla suçlayan sert bir saldırı başlatmıştı. Bugün Rachidov'un itibarı, eski yardımcısı ve şimdiki Özbekistan başkanı İslam Kerimov tarafından, iade edilmiştir. Özbek mafyasına karşı yapılan kampanya, yerel seçkinlere boyun eğdirmeyi ve Rusya'nın cumhuriyetler üzerindeki kontrolünü arttırmayı amaçlayan sömürgeci bir politika olarak sunulmuştur. Bugün, ruslaştırmanın en önde savunuculuğunu yapan Raşidov, Özbek vatanseverliğinin kahramanı olarak anılıyor. Aynı şekilde Rus milliyetçilerinin Brejnev'in, Sibirya ırmaklarını güneye doğru çevrilmesi projesine karşı başlatılan kampanya da, ekonomik gelişmeyi engellemeyi amaçlayan bir sömürgecilik uygulaması olarak sunuldu. Milliyetçi meşrulaştırma söylemi, bugün, cumhuriyetlerin SSCB sayesinde ve Rusya'ya karşı, doğudunu söyleme noktasına gelmiştir. Sovyet dönemine duyulan bu bağlılık, seçkinlerin iktidarı korumalarında gösterdikleri «hünlerden» ziyade, bu cumhuriyetlerin varlığının nesnelliklerinden biridir.

Burada gerçekten bağımsızlığın ortaya çıkardığı sorunlar hissediliyor. Şüphesiz, dışsal simgeler çabucak yerlerine konuldu: Bayraklar, armalar, milli marşlar, anayasa, posta pulları... Fakat ruble ve üniformalar korundu; tarih yazımı ertelendi (haklı olarak, sovyet tarih yazımının ön kabulleri için içine katılamadığı için), üzerinde hâlâ SSCB yazılı olan aynı pasaportlar saklandı. Milliyetçi olumlamanın «boşlukları» karşısında, bir gerçeklik olan, finansal araçların eksikliği, bahane edildi. Ama, aynı derecede fakir olan ülkelere, bağımsızlık sırasında borca girmeyi de göze ala-

rak, sembolik değişiklikleri yapmakta acele ettikleri biliniyor. Egemenliğin simgelerinin tamamlanamayışı, cumhuriyetlerin varoluşunun bulanıklığının bir simgesidir.

Sovyetçi Sistemin Yeniden Gelenekselleştirilmesi

Sovyetçilik yalnızca siyasal iktidarın ve meşrulaştırmanın bir biçimi değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir çerçevedir de. Sovyet döneminin, sosyo-ekonomik yapıları Orta Asya'da aynı kaldılar: Kolhozlar, kombinalar, kooperatifler, alışveriş merkezleri vs. Özel ticaret, genelde devlet tarafından konulan kotaları aşan tarım ürünlerinin ve devlet mağazalarında dağıtılmayan ithal ürünlerin ticaretinin dışına taşmayan marjinal bir sektördür. Eğer köylüler topraklarını kiralama konusunda kolhozlarla anlaşılırsa, kolhoz kadroları içinde kalmaya devam edebiliyorlardı. Bu onlar için kollektifleştirme değil, kendilerini devlete ve diğer dayanışma gruplarına karşı koruyacak, geleneksel bir dayanışma grubunun rahatlığı anlamına geliyordu. Tacikçe'de *khwajagi* ve Özbekçe'de *khawajalik* adı verilen bu

Sovyetçilik yalnızca siyasal iktidarın ve meşrulaştırmanın bir biçimi değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir çerçevedir.

kollektifleri (üretim, nakliyat, ticaret, vs.) bir tanımın içine sığdırmak kolay değildir. Ama, sovyetçi yapıların sürekliliğini, devletçi mutlak merkezîyetçiliğin bir işareti gibi yorumlanması şüphesiz hatalı olacaktır. Oysa, tam tersine toplumsal ve ekonomik alanda bir ayrışmaya tanık olunmaktadır. Ekonomik planda, bu kuruluşlar, özelleştirilmeden, özerkleştirildiler: Birçok kolhoz, devlet tarafından ilan edilen kotaları doldurduktan sonra, üretimlerini istedikleri gibi yönettiler ve ürünlerini çeşitlendirmeye çalıştılar. Ama toplumsal planda, üretim kollektifleri (fabrikalar ve kolhozlar) ve yönetim birimleri sosyal güvenliğin ve cemaatçi varoluşun tek çerçevesidir. Bir işyerinden ücret almayan için sosyal güvenlik yoktur. Her şey işyerinden geçiyor: Lojman, sağlık, sosyal güvenlik... Zaten, enflasyonu ve hayat pahalılığını körükleyen, bugünkü «liberalleşme», *business* yoluyla zengileşmeyenlerin dışındakileri, bir kollektife dahil olmaya zorunlu kılıyor. Şüphesiz lojmanların genel olarak özelleştirilmesinden söz edebiliriz ama taşrada evler ve araziler hala kolhoz üyelerinden başka kimseye verilmiyor. Hiper-enflasyon, üretimin devlet tarafından desteklendiği yerlere katılmadan veya sadece işyerleri bünyesinde dağıtılan malları almayı sağlayan kupon-

lar olmadan, ücretlilerin yaşamlarını sürdürmesine izin vermiyor.

Sosyal korunmanın bu boyutu dışında, bir kollektife dahil olma «cemaatleşmeyi», yeni bir «aşiret» gibi işlev gören dayanışma grubunun içinde kendini tarif etmeyi sağlıyor. Bu dayanışma grubunun toplumsal işlevinin yanısıra siyasal bir boyutu da vardır. Kolhoz gibi, yöneticileri iktidar ilişkileri ağı içinde dal budak sarmış, toprağa bağlı bir kollektife dahil olmak, belli bir oranda devletin keyfi yönetiminden korur. Kolhozun, devlet aygıtında yükselmiş eski üyelerinin vasıtasıyla şehirde yayılan etkili ilişki ağları da vardır ve bu sayede kolhoz, kendinden olanları korur. Çalışılsa da çalışılmasa da kolhozun üyesi olarak kalınır; evlenmek için kolhoza dönülür. Sovyetçi sistem, geleneksel cemaatçilik biçimlerine uygun olarak ve cemaatçi koruma ve dayanışma anlamında yeniden yorumlandığı ölçüde devam ediyor.

Burada halen açıklığa kavuşmamış, bir soru sorulabilir; Sovyetçilik hangi ölçülerde şekillenmiştir, "sivil" toplumun yokluğu üzerinden mi? Çok açıktır ki, toplumu siyasete indirgeyen totalitarizmi de içeren yeni bir okuma yapmamız zorunludur. Sovyetçilik kaba bir biçimde, salt üretimin yapısı olarak tarif edilemez. Sovyetçilik ikinci kuşak olarak ortaya çıkan sovyetçilerin, açık ve belirli bir biçimde siyasal iktidar uygulamalarında ve ideolojik gerçekleri formüle ederken kullandıkları gibi, bir toplumsal yaşam çerçevesi ve insan ilişkileridir de aynı zamanda. Ama bu çerçeve, siyasal iktidardan neredeyse özerkleşen, toplumsal uygulamaların yeniden sahiplenilmesine yol açmıyor mu? Burada Rusya ve müslüman cumhuriyetler arasındaki ayrımı ortaya koymak gerekiyor.

Orta Asya'da iki faktörden bahsedilebilir: Bir tarafta geleneksel kültür korunurken, diğer tarafta sovyetleştirmenin toplumun sosyolojik yapısını derinden değiştirdiği açıktır. Geleneksel toplumsal pratiklerin yerleşmişliği ve kuşatması altındaki sovyetçi çerçeve, bu pratikleri hemen ve doğrudan yeniden gelenekselleştirirdi. Toplum ve siyasal iktidar arasındaki kopukluk Rusya'dakiyle aynı düzeyde değildir: Orta Asya'da iktidar, yeni seçkinlerin oluşmasıyla, ama geleneksel temeller üzerinde kuruldu ve böylece sosyal yapı yerine sağlamca yerleşti.

Bu durum, kuşkusuz, geleneksel toplumun kültürel göstergelerinde de devam etmektedir: adetler (kadın-erkek ayrımı), islam (özellikle sünnet ve cenaze törenleri), geleneksel ailenin önemi, kız kuzenlerle tercih edilen evlilik, yüksek doğum oranı ve tabi gündelik davranışlar (kadınların giysileriyle halının üzeri-

ne oturması), kıyafetler (erkeklerin takke taşımaya, kadınların ise uzun, bol ve renkli kıyafetlere bağlılığı), beslenme (domuz etinin yenmemesi ve geleneksel mutfak). Bu geleneksel süreklilik, şehirlerin görüntüsünü de etkiliyor: Duvarlarla görünmeyi engelleyen, kapalı bir avluya açılan odalardan oluşan, aynı düzeyde müstakil evler tercih ediliyor. Gelenek gerçeği, basit köylülerde olduğu kadar, sosyalizmin iyilikleriyle geleneği birbirine samimi bir söylemle bağlayan kadrolarda da güçlüydü. Burada davranışlar düzeyinde yukarıda da belirttiğimiz bir «paradoks» bulunuyor: Sovyetçi bağlılıkla milliyetçiliğin yan yana getirilmesi. Burada, modernleşmenin ve gerçekte olmayan bir sovyetleşmenin, şüphesiz batılılaşma formu altında bir uzlaşmasından söz edilebilir. Bu dikotomi, fizikte olduğu kadar psikolojide, dış görünüşte sovyetçi içerde ise geleneksel yan yana gelişlerde daha da görünür olur. Yana yana geliş sadece şehirciliğe değil, dil bilimsel uygulamalara da damga vuruyor: Rusça dışarının, siyasetin, çalışma yaşamının diliyken, yerel dil lehçeleşip, «taşralaşıyor» ve aile içinde konuşulan dil olarak kalıyor.

Ama, kültürel çizgilerin sürekliliğinden ayrı olarak, aile ilişkilerinin çözüldüğü bir dünyada, sovyet sisteminin bütününü, bu ilişkilere nasıl ebedi bir sosyal bir gerçeklik gibi baktığını saptamak önemlidir. Bütün SSCB'de, iktidar kurulu düzene bağlı ve klientelist şebekelerle çevrelenmiştir, ama Orta Asya'da Rusya'nın tam aksine, bu şebekeler toprak temelli (köy veya kaza), homojen dayanışma grupları gibi yaşatılan gruplardan oluşmuştur. Bazen gerçek temeller (etnik grup, aşiret, kabile) bu dayanışmayı kurar: Siyasi iktidarın toplumla bir ayrışması yoktur, açıklanan, paradoksal bir biçimde, Sovyetçi tipte bir sistemin oluşturulmasıdır.

Orta Asya'nın coğrafi konumu, siyasi dayanışmanın anahtarıdır. Böyle olmakla birlikte, bu toprak temeli, devrimden önce, bu gruplar sovyet devlet aygıtına henüz sızmamışken, zorunlu olarak bir dayanışma grubunu (aşiret, kabile) ifade etmiyordu.

Türkmenistan'da olduğu gibi, toprak temelli «cemaatler», sovyetleştirmeye başlayan, nüfusun yer değiştirmesi ve karışmasını takiben kırsal alanın kolhozlar etrafında yeniden yapılanması sırasındaki alt üst oluşlar esnasında biçimlendi. Bu biçimlenme, geleneksel topluma dönüş anlamını taşımamaktadır, aksine toplumun yapısını bozan sovyetik devrim sonrasında toplumun yeniden gelenekselleştirilmesini sağlayan bir andır. Kuşkusuz, Türkmen kabileciliği veya herkes tarafından tanınan ama günümüz toplumu aç-

sından işlevli olmayan kabile hiyerarşisi gibi eski toplumun parçaları hâlâ vardır. Örneğin, Fergana kolhozlarından birinde Nisan 1993'te bir alan çalışmasında, anket uyguladığımız kişiler, «kabile» veya geleneksel kimlik gruplarının (bizim *qabila*, *qawm* veya *tayfa*'dan çevirdiğimiz) varlığını inkar ettiler. Ama bir «Barlas»ın (Tamerlan'da bulunan bir kabilenin ismi) ya da «Khwağa»nın (bir «kast»ın adı) aramızda bulunup bulunmadığını sordüğümüzde, herkes toplumsal anlamını inkar ettiği kimliğini rahatlıkla ortaya koydu. (...) Ancak, toplumsal ve etnik karışma sonucunda, zaten dinamik ve hareketli olan eski kimlikler alt üst oldu. Sonuçta yeniden gelenekselleştirme, kolhozlar ve bölgelerin idari bölümlenmesinde kendini gösteren sovyetçi sistem çerçevesinde ortaya çıktı. Esas çarpıcı olan, bu yeni cemaatlerin, üyelerinin arasında, dışarıya kız vermeden cemaat içinde evlenmek, kendilerini kökenleri olan yer isimleriyle adlandırmak (Tacikistan savaşı komünistlerin islamcılarla olan savaşından çok Kulabisler ile Germisler arasındaki bir savaştı) ve nihayet önde gelen aparatçiklerin cemaat içinde devletin temsilcisi olmaları ama devlete karşı cemaati korumaları, gibi dayanışma biçimleriyle yeniden gelenekselleşmelerini görmektir.

Orta Asya'nın karakteristik çizgisi, hareket ve rotasyon eksikliğidir: Kariyerini doğduğu kasabada yapan, doğduğu yeri sadece o bölgenin ya da kasabanın ileri gelenleri sayesinde terfi ettiğinde, başkente gitmek için terk eder. Bu durağanlık, dayanışma gruplarını ve ilişkilerini dondurdu ve onlara sosyolojik bir gerçeklik verdi: «yerlileşme» (Tacikçede *mahalgera*) olarak adlandırdığımız olgu bu temelde ortaya çıktı. Yeniden gelenekselleşme coğrafi temelde, değişken kriterlere göre topluluklar oluşturan kolhoz sistemiyle de tamamen uyuyordu. Bir kolhoz içinde bir çok köy bir araya getirilebildiği gibi, bir köy bir çok kolhoza da bölünüyordu.

Sovyet sistemi aynı zamanda, siyasal nedenlerden dolayı grupların yer değiştirmesi (Koreliler ve Orta Asya Almanları) ve Kruşçev döneminde daha çok teknokratik nedenlerle aşırı nüfus yoğunluğu olan yerlerden «bakir topraklara» doğru nüfus aktılarak (Kazak steplerine ve Afganistan'la sınır oluşturan bataklık bölgeye Taciklerin ve Yakutların getirilmesi gibi) etnik kökenlere göre kolhozlar da yaratılmıştı. Kolhoz bugün geçmişin dayanışma gruplarının işlevini görmektedir.

Kırsal bölgelerin aparatçikleri «kendi» köylülerinin yanında daha çok eşraf gibi hareket ediyor ve ikti-

darlarını geleneksel biçimlerde ifade ediyorlar (örneğin gösteriş için yapılan konukseverlik). Bu seçkinler, iktidarla olan ilişkilerini ideolojik olarak doğrulamaya hiçbir zaman ihtiyaç duymadılar ama prestijli simgeleri de ellerinden hiç bırakmadılar (madalyalar, Moskova seyahatleri, delege kabul törenleri). SSCB'nin çöküşü, bu simgeleri anlamsız kıldı, ama aparatçiklerin iktidarlarının temeli yıkılmadı. Cumhuriyetlerin büyük çoğunluğunda, tek parti ve başkanlık kültürünün yerleşmesiyle yeni sisteme çok kolay biçimde uyum sağladılar ve kırsal bölgedeki eşrafın özerkliğini korudular.

Yeni Seçkinlerin Yokluğu

Bağımsızlık yeni seçkinlerin ortaya çıkmasına izin vermediği için, Orta Asya'daki yeni sovyetçi sistemler, bir müddet daha süreceğe benziyor. Yeni toplumsal şekillenişte sadece 3 grup rol oynayabilir: Entelektüeller, iş adamları ve mollalar. Fakat bu üç gruptan hiç biri, bir cumhuriyetin içindeki halkı harekete geçirebilecek durumda değildir. Orta Asya'daki yerli ve yabancı olarak bölünen entelijansiya, özellikle Avrupalıdır. Daha çok demokrat olan Avrupalı "entelijansiya"nın toplumsal bir tabanı yoktur: Orta Asya'da yaşayan Avrupalı nüfus, islamcı kökten dinciliğe veya daha şiddetli olarak etnik milliyetçiliğe karşı en iyi engel olarak gördükleri Moskova'yla olan stratejik ittifakları nedeniyle, genellikle muhafazakarları desteklemektedirler. Moskova tercihini muhafazakarlardan yana yapmış ve kendi uyruğundan olan «demokrat»ları desteklememiştir: Rus gazeteciler Duşambe'de olduğu gibi Aşkabat'ta da takibe alınmışlardır.

Yerli entelijansiya ise, genelde kırsal kesimden gelmez, ama eşraf ilişkilerini reddettiği için doğdukları yerlerden destek alamamaktadırlar. Entelektüellerin "evrensel" söylemleri (demokrasi ama aynı zamanda özellikle etnik milliyetçilik) belli bir ölçüde toplumsal konsesüsü sağladığını düşünen halkın gözünde, ideolojik ve tehlikeliydi: Bu nedenle Tacikistan'da Şadman Yusuf'un Demokrat Partisi, Özbekler ve Ruslara karşı, İslami Yeniden Doğuş Partisi'nden daha sert bir söyleme sahiptir. *Şeragh-i Ruz* (1991-1992) gibi bir çok siyasi yayının çıktığı Tacikistan, yerli entelijansiyanın en etkin olduğu yerdi. Ama maceracılık, islamcı mollalarla kurulan ittifak ve özellikle bir insan ya da dergi çevresinde oluşan kliklerin iç bölünmelere yol açması, yerli entelijansiya'yı gözden düşürdü. Orta Asya'daki entelijansiya, demokrat olmaktan çok etnik-milliyetçiydi: Demokrasiyi hedeflemekten uzak, stalinist ulus tanımından kaynaklanan etnik söylemi radikalleştirir ve bunu

etnik temizliğe kadar götüren bir konumdaydılar. (1989 yılında Fergana'da, Taşkent Üniversitesi'nden gelen öğrenciler tarafından başlatılan Mesketlerin kıyımı buna bir örnektir.)

İş dünyasının (ya da buna mafya da denilebilir) ilişkileri, devlet aygıtından özerk değildir. Rusya'dakinin aksine, Orta Asya'daki ekonomik iktidar, şehirli aparatçiklerin ve kırsal alandaki eşrafın elindeydi. Kolhoz başkanları gibi, dinamik bir şekilde ekonomi alanı içinde yer alanlar, sistemin sınırları içinde hareket ediyorlardı.

Sivil toplumun özerkleşmesi kolhoz çerçevesinde kalıyordu. Kökten dincilerin alanı olan, camilerin çevresi dışında hiçbir yerde «alternatif bir sivil toplum örgütlenmesi»nin kuruluşuna rastlanmaması çarpıcıdır. Ama mollalar «siyasal bir geçişi» başaramadılar. Her yerde görülen, islami yeniden canlanış, siyasal karşı duruş alanının ya da toplumsal istikrarın önündeki engelleri kaldırmayı beceremedi.

Camiler yerelci yapılara uygun olarak kuruldu: Bu şekilde kurulan muhalif camiler, yeni-sovyetçi çerçevede kendinin temsil edilmediğini hisseden, bir mahallenin, bir köyün veya kasabanın kimliğini ifade eder nitelikteydi. Ama, tam da bu nedenden dolayı diğer bölge veya köyleri bir araya getiremediler. Muhalefetin var ettiği diğer camiler, oralara gidip ibadet etmekten çekinmeyen yeni-sovyetçi eşraf tarafından geri alındı. Sonuçta mollalar birbirlerinden çok farklı kaldılar. Aralarındaki büyük çoğunluk, bütün bir sovyetçi dönem sırasında, yerel eşrafın belli belirsiz desteğiyle, paralel bir örgütlenmeye dayanan ilişkiler ağı içinde, islami muhafaza eden bir yapıdan gelmişlerdi. Tamamen gelenekselci olan bu mollalar, formasyonlarını eski rejim döneminde çevrilmiş kitaplardan almış ve sufizmle, geleneksel iran edebiyatıyla, kosmogoniyle ve felsefeyle karışmış bir islam anlayışı geliştirmişlerdi. Tamamen muhalif olan bu gelenekselci islam, hem Arap müslüman kardeşlerin yakın çevresinden taşınan siyasal islamdan hem de «vahhabi» vaizler tarafından yayılan katı ve kitabi islamdan yani suudi vahhabizminden veya Hint alt kıtasındaki Cemaat ül Tebliğ hareketinden, etkilenmiştir. İslami Yeniden Doğuş Partisi (Müslüman Kardeşlerin takipçisi), kırsal alanda yoğunlaşan mollalara dokunmadan, çatısı altında din adamalarının bir kesimini ve şehirli entelijansiyayı topladı. Buna karşılık reel ideolojiden tümüyle yoksun olan eski aparatçikler, gelenekselci mollaları kendi eşraf ilişkileri içine alarak ve onların camilerinin finansmanını sağlayarak kendi taraflarına çektiler.

Son Nokta

Bugünkü enflasyon, ücretlileri ve memurları önemli ölçüde yoksullaştırırken kimi huzursuzlukların ortaya çıkmasına da neden oldu. Ücretlilerin ve memurların hayat şartlarındaki bozulma, eşitlik, sosyal güvenlik, asgari yaşam şartının güvence altına alınması ve eşit iş temelinde kurulan yeni-sovyetçi sistem tarafından bir ölçüde giderildi. Ancak şu anda bu kapasiteyi gösterebilmesi, Bağımsız Devletlerin toplumsal barışı güvence altına alan devlet aygıtını muhafaza ettiği anlamına gelmemektedir. Ama şu an için ücretliler ve memurlar politikleşmekten ziyade ek gelir olanakları peşindedirler. Yaşamlarını düzeltebilmek için küçük «iş»ler kovalamaktadırlar. Çürümeden yaralanarak, aralık ve iltimas elde edebilmek için esnaf ilişkileri içine girmektedirler. Yeni-sovyetçi sosyo-ekonomik sistemi korumak pahalıya mal olmaktadır.

Orta Asya ülkeleri, her şeyden önce, tarıma dayalı, kırsal bölgeler olarak kalmışlardır. Sorun açıktır, ya kolhoz «girişimci»lerinden başlayarak ortaya çıkan yeni ekonomik aktörler, ekonomik gelişmeyle sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan muhafazakar toplumsal yapıyı uzlaştıracaklardır ya da devlet aygıtının zirvesi tarımsal artığa daha rahat el koyabilmek için, kolhozların özerk gelişimini boğmaya çalışacak böylece toplumsal radikalizasyonu kırsal bölgelere kaydırıp (kuşkusuz bu durumda muhalefet camilerden başlayacaktır) şehirlerdeki toplumsal barışı sağlamlaştırmaya çalışacaktır.

Kısacası, mollaların dışında, tek siyasal aktör, ortak çıkarlar etrafında homojen bir kategori olmayı sürdürecekleri kesin olmayan, eski aparatçiklerdir: Toplumun yerelleşmesi ve yeniden gelenekselleştirilmesine dayanan kırsal eşrafın iktidarı, Cezayirli FLN'den ya da Suriyeli BAAS'tan daha çok eski komünist partilere yakın bir bakış açısıyla, bir gün, şehir aparatçiklerinin, tek parti aygıtının unsurlarının ve devletin üretim aygıtları üzerindeki kontrolünün karşısına dikilebilir.

Türkiye - İsrail Ticari İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Geleceği

Ester Biton Ruben*

1) Giriş

Bu çalışmanın amacı Türkiye - İsrail arasında bugüne kadar olagelmış ticari ilişkileri incelemek ve bu ilişkilerdeki iniş çıkışların nedenlerini açıklamaya çalışmaktır. Bu amaçla çalışmanın girişi takip eden ikinci bölümünde İsrail - Türkiye arasında 1990 öncesi ticari ilişkiler konu alınacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise iki ülke arasında 1990 yılından sonraki ticari ilişkilerin gelişimi incelenecektir. Bu bölümde 1996 yılında iki ülke arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasına geniş olarak yer verilecektir. Üçüncü bölümün bir diğer altbölümü ise iki ülke arasındaki endüstri-içi ticaretin incelenmesine ayrılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelecekte nasıl bir seyir alacağı tartışılacaktır.

2) 1990 Öncesi Ticari İlişkiler

İsrail - Türkiye arasındaki 1990 öncesi ticari ilişkiler 1960 yılından başlayarak 1990 yılına kadar 10 yıllık aralarla, ithalat ve ihracat bazında incelenmiştir.

Tablo 1 aracılığıyla İsrail'in Türkiye 'ye ihracatını inceleyecek olursak 1960 yılında bu miktarın 8.9 milyon dolar olduğunu görürüz. Bu sayı İsrail'in toplam ihracatının %4üne eşitti. Fakat 1970 yılında bu miktarın yılda ortalama %70 oranında azalarak 2.6 milyon dolara düştüğünü görüyoruz.

Tablo 1.
1990 öncesi ticari ilişkiler (İsrail - Türkiye)

	1960	1970	1980	1990
İhracat (milyon \$)	8.9	2.6	37.8	88.7
İthalat (milyon \$)	7.7	3.7	7.9	36.2

Kaynak: Statistical Abstract of Israel (1996)

Bu düşüşün çeşitli nedenleri olabilir. Bu nedenlerden bir tanesi Türkiye'nin 1960 yılında uygulamaya

başladığı ithal ikameci sanayileşme stratejisi olabilir. Bu strateji özellikle uygulanmaya başladığı ilk dönemlerde önemli ithalat düşüşlerine yol açmıştı. Daha önce ithal edilen malların yurt içinde üretimine dayanan bu stratejinin uygulanmasının yol açtığı genel ithalat düşüşünden İsrail'in de payını aldığı düşünülebilir. Bir başka neden 1967 -1973 yılları arasında İsrail imalat sanayiinde yaşanan verimlilik düşüşü olabilir. Bar Nathan (1985) ve Bregman (1983) makalelerinde vurgulanan bu verimlilik düşüşünün önemli nedenleri arasında yükselen enflasyon ve ham madde fiyatlarındaki artış, sermayeye verilen sübvansyonlar sonucu sermayenin etkin kullanılamayışı sayılabilir. Tüm bunlara ek olarak 1967 yılındaki 6 gün savaşı da İsrail - Türkiye arasındaki ticari ilişkileri yavaşlatan nedenlerden bir tanesidir.

1980 yılına gelindiğinde İsrail'in Türkiye'ye ihracatının 2.6 milyon dolardan 37.8 milyon dolara yükseldiğini görüyoruz. 1970 - 1980 dönemi Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme stratejisinin ikinci dönemine rastlar. Bu dönem sermaye mallarının üretimine geçildiği ve bu üretimin gerçekleşebilmesi için yurt dışından ham madde ve teknoloji ithal edildiği bir dönemdir. Ayrıca 1970 -1980 dönemi İsrail için de imalat sanayiini önemli ölçüde geliştirdiği bir dönemdir (Ruben,1998). Ayrıca 1977 yılında Mısır - İsrail arasında gerçekleşen Camp David anlaşmasının da bu yükselmeye önemli bir rolü olduğu düşünülebilir. 1980-1990 döneminde ise İsrail'in Türkiye'ye ihracatı 88.7 milyon dolara yükseldi. Fakat bu artış, bir önceki dönemdeki artıştan daha az. Artıştaki düşüşün en önemli nedeni bu dönemde İsrail ekonomisinin içine girdiği ve 1985 yılında uygulanan ekonomik istikrar programıyla aşılacak kriz.

İsrail'in Türkiye'den yaptığı ithalata baktığımızda hemen hemen benzer bir tabloyla karşılaşırız. 1960 yılında İsrail'in Türkiye'den yaptığı ithalat 7.7 milyon dolara ulaşmıştı. 1970 yılında ise %52lik bir azalmayla 3.7 milyon dolara düştü. İsrail'in ithalatındaki bu düşüşün nedenlerinin ihracatındaki düşüş nedenlerinden farklı olmadığını düşünüyoruz. Genelde Türkiye'de o dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme

* Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü

stratejisinin neden olduğu dışa kapalılık, özelde ise 1967 Arap - İsrail savaşının sonucunda Türkiye - İsrail ilişkilerinin askıya alınması ihracatta olduğu gibi ithalattaki düşüşün de en önemli nedenlerinden. 1980 yılında ise İsrail'in Türkiye'den yaptığı ithalat yeniden 1960 yılındaki düzeyine yükselmiş. 1990 yılında ise bu miktar 36.2 milyon dolara yükselmiş. Bu yükselme de Türkiye'nin 1980 - 1990 yılları arasında izlediği göreceli olarak dışa dönük sanayileşme stratejisinin payı en önemli faktörlerden bir tanesi.

3) 1990 Sonrası Ticari İlişkiler

İsrail - Türkiye arasındaki ticari ilişkiler 1990 sonrasında önemli artışlar gösterdi. Tablo 2, bu dönemde İsrail - Türkiye arasındaki ihracat ve ithalat rakamlarını vermektedir.

Tablodan da görüldüğü gibi 1990 sonrasında, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde önemli artışlar olmuştur. 1990 sonrasında meydana gelen bu artışların birinci nedeni 1991 yılında İsrail - Filistin arasında barış sürecinin başlaması olmuştur. Ayrıca barış sürecinin başlamasının hemen ardından Türkiye ile İsrail arasında bir serbest ticaret anlaşması (STA) imzalanması için görüşmeler 1992 yılında başlamıştır. 14 Mart 1996'da imzalanan STA, Mayıs 1997'de yürürlüğe girmiştir.

3. 1) Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşması

Türkiye ile İsrail arasında 14 Mart 1996 tarihinde imzalanan ve iki ülke arasında bir serbest ticaret alanı yaratılmasını hedefleyen anlaşmaya ilişkin görüşmeler 1992 yılında başlatılmıştır. 1996 yılı başında yapılan müzakereler ile anlaşma sonuçlandırılmış ve taraflar arasında 2000 yılına kadar serbest ticaret alanı tesis edilmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır (İTO, 1997).

Anlaşmanın Türkiye açısından başlıca amaçları şunlardır:

- Türkiye - İsrail serbest ticaret anlaşması çerçevesinde Avrupa Birliği'nin ortak ticaret politikasına uyum sağlanması

- Türk ve İsraili işadamları arasındaki işbirliğinin artırılarak ABD, AB ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde ortak ticaret ve yatırım imkanlarının yaratılması ve Türk ihraç ürünlerinin ABD, Kanada gibi ülkelere İsrail vasıtasıyla arzının sağlanması

- Akdeniz ülkeleri ve AB arasında 2010 yılına kadar tesis edilmesi öngörülen Serbest Ticaret Alanı'na entegre olunması

- Türkiye - İsrail arasında ticaret hacminin artırılması ve mevcut ticari potansiyelin değerlendirilmesi.

İsrail'in ABD, AB ve EFTA ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşması sonucunda sanayi ürünlerinde koruma oranlarını bu ülkelere karşı sıfırladığı ve ithalatın % 80'ini bu ülkelere gerçekleştirdiği göz önüne alındığında, Türkiye kaynaklı ürünlerin de bu pazarda rekabet edebilmesi için böyle bir anlaşmanın yapılması zorunlu olmuştur.

Tablo 3.
Yürürlük öncesi ve sonrası dış ticaret

	İsrail'e İhracat (milyon \$)	İsrail'den İthalat (milyon \$)
1996 Mayıs - 1997 Nisan	254	192
1997 Mayıs - 1998 Nisan	402	256
% Değişim	% 58	% 33

Kaynak: DEİK, 1998

Tablo 3'ün de işaret ettiği gibi iki ülke arasındaki ticaret hacmi yürürlük sonrası dönemde önceki döneme kıyasla % 47 oranında artış kaydetmiştir. Bu büyümenin de büyük ölçüde ihracatımızdaki artıştan kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo 4 iki ülke arasında ticarete konu olan ilk 5 ürünü göstermektedir. Buna göre Türkiye'nin İsrail'e ihracatında ilk 5 kalemi madeni eşyalar ve taşlarla giyim eşyaları gibi hafif ve orta sanayi ürünleri oluştururken, İsrail'in Türkiye'ye ihracatını kimyasal ürünler ve mekanik aletler gibi orta ve ağır sanayi ürünleri oluşturmaktadır.

Tablo 2.
1990 sonrası ticari ilişkiler (İsrail - Türkiye)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İhracat (milyon \$)	107	105	129	109	170	196	257
İthalat (milyon \$)	82	80	92	161	262	252	355

Kaynak: DEİK, 1998

Tablo 4.
Türkiye-İsrail arasında ticarete konu olan ilk 5 ürün

No	Türkiye'nin İsrail'e ihracatı	Türkiye'nin İsrail'den ithalatı
1	Demir-çelik	Plastik eşya
2	Bakır eşya	Pamuk
3	Portland çimentosu	Organik kimyasallar
4	Giyim eşyası	İnorganik Kimyasallar
5	İnşaata elverişli taşlar	Mekanik Aletler

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1998

3.2) Endüstriler arası ve Endüstri içi ticaret

Bu aşamada aklımıza İsrail - Türkiye arasındaki ticaretin ürün bazında hangi yöne doğru gelişmekte olduğu sorusu gelmektedir. Bir başka deyişle iki ülke arasındaki ticaret hangi ürünlerde endüstriler arası, hangi ürünlerde endüstri içi olarak gelişmektedir?

Endüstri içi ticaret, bir ülkenin aynı endüstriye ait malları hem ihraç hem de ithal etmesi biçimindeki ticarete verilen isimdir. Endüstri içi ticaret, Grubel ve Lloyd tarafından 1975 yılında geliştirilen bir endeksle ölçülebilir. Formül aşağıdaki gibidir:

$$T = \frac{1 - \frac{IX - MI}{X + M}}{2}$$

Formülde T endüstri içi ticaret endeksini, X belli bir mal grubunun ihracatını, M de belli bir mal grubunun ithalatını gösterir. Paydaki dikey çizgiler mutlak değerleri yansıması içindir. Buna göre endeks 0 ile 1 arasında değişir. Eğer ülke söz konusu malı yalnızca ithal veya yalnızca ihraç ediyorsa endeks sıfırdır. Eğer aynı malın ithal ve ihracı birbirine eşitse endeks 1 olur ve bu durumda endüstri içi ticaret maksimuma ulaşır (Seyidoğlu, 1996).

Tablo 6 İsrail - Türkiye arasındaki ticarete 1996 ve 1997 yılları için endüstri içi ticaret oranlarını göstermektedir. İncelenen 21 sektörden 3 tanesi endüstri içi ticarete konu olmaktadır. Bu sektörler, ecza ürünleri, elektrikli eşyalar ve makine sektörleridir. Bu sektörlerin hem 1996 hem de 1997 yılında endüstri içi ticaret oranları yüksektir. Kağıt ürünleri ve ulaşım araçları endüstrilerinde ise 1996 yılında düşük olan endüstri içi ticaret oranı 1997 yılında yükselmiş ve 1'e yaklaşmıştır. Optik ve tıbbi aletler sektöründe ise 1996 yılında yüksek olan endüstri içi ticaret oranı 1997 yılında çok önemli ölçüde düşmüştür. Geri kalan sektörler, endüstriler arası ticarete konu olmaktadır.

Tablo 6.
Endüstri - içi ticaret

Ürün Grupları	1996	1997	Ticaret
Canlı hayvan, hayvansal ürünler	0.046	0.06	Endüstriler arası
Bitki ve sebze	0.75	0.53	Endüstriler arası
Hayvansal ve bitkisel yağlar	0.01	0	Endüstriler arası
Hazır gıda	0.35	0.4	Endüstriler arası
Petrol	0.058	0	Endüstriler arası
Kimyasal ürünler	0.22	0.24	Endüstriler arası
Ecza ürünleri*	0.99	0.97	Endüstri içi
Plastik	0.62	0.47	Endüstriler arası
Deri	0	0.33	Endüstriler arası
Ahşap Ürünler	0.008	0.04	Endüstriler arası
Kağıt ürünleri	0.36	0.66	Ara - içi
Tekstil	0.12	0.15	Endüstriler arası
Ayakkabı	0.37	0.08	Endüstriler arası
Metal olmayan mineraller	0.22	0.023	Endüstriler arası
Değerli taşlar	0.11	0.1	Endüstriler arası
Elmas	0	0	Endüstriler arası
Temel metaller	0.61	0.4	Endüstriler arası
Makine*	0.85	0.78	Endüstri içi
Elektrikli eşyalar*	0.84	0.87	Endüstri içi
Ulaşım araçları	0.07	0.87	Ara - içi
Optik ve tıbbi aletler	0.89	0.12	İç - ara

Kaynak: Kaynak: İsrail Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 1998 (yazar tarafından hesaplanmıştır)

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi İsrail-Türkiye arasındaki ticaretin büyük bir bölümü endüstriler arası ticarettir. Fakat endüstri içi ticaret de gelişmektedir.

4) Sonuç

1990 öncesi dönem incelendiğinde İsrail ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin çok inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu inişli çıkışlı seyrin nedenleri hem o dönemde iki ülkede uygulanan iktisat politikalarında hem de siyasi koşullarda gizlidir. İsrail'in komşu Arap ülkeleriyle olan ilişkileri ve İsrail - Filistin çatışması, Türkiye - İsrail arasındaki ilişkileri de etkilemiş ve doğal olarak ticari ilişkilerine de yansımıştır.

1991 yılında Madrid zirvesiyle Ortadoğu'da barış sürecine girilmesiyle birlikte Türkiye - İsrail ticari ilişkileri de canlanmış-
tır. 1992 yılında başla-
yan görüşmeler sonucu
1996 yılında iki ülke
arasında bir Serbet Ti-
caret Anlaşması imza-
lanmış ve bu anlaşma
1997 yılında yürürlüğe
girmiştir. Tüm bu geli-
şmeler sonucunda 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki
ticari ilişkiler büyük gelişme göstermiştir. Özellikle
anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte İsrail ile olan
ticaretimizde önemli bir artış gözlenmiştir.

İki ülke arasında ticaretin niteliği incelendiğinde
pek çok ürün grubu için endüstriler arası ticaretin ge-
çerli olduğu saptanmıştır. Buna rağmen, makine,
elektrikli aletler, ulaşım araçları, kağıt ve ecza ürünle-
ri gibi ürün gruplarında ise endüstri içi ticarete geçil-
diği belirlenmiştir.

Ortadoğu'da barış sürecinin devam etmesi halinde
bu ilişkilerin daha da gelişeceğine hiç kuşku yoktur.

Kaynaklar

Bar Nathan, M. (1985), "Effects of Rising Raw Mate-
rials Prices on the Productivity
and Profitability of Israeli In-
dustry", *Bank of Israel Econo-
mic Review*, 57, p.53-79.

Bregman, A. (1983), "The
Slowdown of Industrial Produc-
tivity: Causes, Explanations and
Surprises", *Bank of Israel Eco-
nomic Review*, 56, p.1-24.

Central Bureau of Statistics,

(1996), Statistical Abstract of Israel, Jerusalem

DEIK, (1998); İsrail Ülke Raporu

ITO, (1997); İsrail Ülke Etüdü

Ruben, (1998); "Comparative Advantage in Israeli
Manufacturing Industry", Doktora tezi, Marmara Üniversite-
si.

Seyidoğlu, H. (1996); Uluslararası İktisat , Güzem Ya-
yinlari, İstanbul

İki ülke arasında ticaretin niteliği incelendiğinde pek çok ürün grubu için endüstriler arası ticaretin geçerli olduğu saptanmıştır.

LÜTFEN NOT EDİNİZİ..

**ÜYE AİDATLARINIZI VE BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİ-
NE YATIRABİLİR VEYA SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.**

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 TAKSİM / İST.

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 Faks: (0212) 255 17 73

E-posta: ifmc@isbank.net.tr

İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. Hsp. No: 46783 AKBANK Taksim Şb. Hsp. No: 7102

**KATKILARINIZLA ZENGİNLEŞECEK DAHA GÜZEL BİR
İKTİSAT DERGİSİNDE BULUŞMAK DİLEĞİYLE**

İktisat dergisi

"OKUNUR"

<u>SAYI</u>	<u>KONU</u>	<u>SAYI</u>	<u>KONU</u>
268	Keynes ve Keynesçilik	363	Türkiye'nin 97 Yılı Bütçesi
290	Bunalan Ekonomilerde Ortodoks "Heteredoks" İstikrar	364	Eğitim Politikaları
291	Türkiye'de Solun Tarihinden Avusturya İktisadı ve Keynes Sonrası	365	İktisat Teorisinde Son Gelişmeler
305,306	Üniversitelerin Özerkliği, Körfez Krizi	366	Kapitalizm ve Azgelişmişlik: Kalkınma
313	Kadın Hakları, Avrupa Topluluğu ve Türkiye	367	İktisadının Sonu mu?
314	Değişen Dünya ve Yeni Sağ	368	Türkiye'de Sermaye Devlet Siyaseti (22.İktisatçılar Haftası)
331	Türkiye.Ekonomisinde Enflasyon İşsizlik İlişkisi, Anwar Shaikh ile söyleşi	369	Sendikalar ve Küreselleşme
332	Dış Ticaret ve Kalkınma Sorunu, Türkiye'de Sendikalaşma ve Bazı Özellikleri	370,371	İşgücü, Esneklik ve Sermaye
333	Üçüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi	372	Gelişme, İtaat ve Değişim
341	Sosyal Demokrasi Krizde	373	Reel Sosyalizmin Krizi ve Gelecek
342	Büyüyen Asya Şans mı Tehlike mi?	374	Seçim Sistemleri, Temsil Krizi ve Türkiye
343	İslamcılar Strateji Arayışında	375	Uluslararası Sistemdeki Değişimler ve Türkiye
344	Sanayileşme Stratejisi	376	Üniversiteler Bilim ve İktisat
346	Para Krizi Bir Kez Daha Gösterdi; <i>Çıkış Yok</i>	377	Kadınlar ve Çalışma Yaşamı
347	Globalleşme Kısacasında Türkiye	378	Finans, Rant, ve Küresel İlişkiler Ağında Türkiye
348	Krizden Çıkış İçin Son Hamle <i>Özelleştirme</i>	379	Enflasyon, Eşitsizlikler ve Engeller
349	24 Ocak Kararları ile 12 Eylül'e, 5 Nisan Kararları ile Nereye	380	Türkiye'nin Dinamikleri (23.İktisatçılar Haftası)
350	İslam Ekonomisi	381	Küreselleşen Sermayenin Anayasası:
351	Kriz ve Değişim, Medya Kültürü, İç ve Dış Göç (19.İktisatçılar Haftası)	382	MAİ
352	Yeni Sağ'da İkinci Perde	383	Globalleşme ve Devlet,
353,354	Solun Yeni Ekonomi Politikaları	384	Genç İktisatçının Meslek Rehberi
355	Ekonominin Gerçekleri (94'ten 95'e)	385	75. Yılında Cumhuriyet
357	Çalışma Hayatında Esneklik ve İstihdama Etkileri	386	Kriz
359	Gümrük Birliği mi, İslam Ortak Pazarı mı?	387	Konsolide Bütçe: Durum ve Beklentiler
360,361	Sosyal Güvenlik Sistemi: Sorunlar ve Çözümleri	388	Yeni Dünya Düzeninde Türkiye
362	Küreselleşme Ulus Devlet ve Kimlik	389	Sermaye Piyasaları ve Bankalar
		390,391	Türkiye'de Siyasetin Boyutları
		392,393	İktisat Metodolojisi
		394	Yüzyıl Biterken Geleceğe Bakış (24. İktisatçılar Haftası)
		395	Sosyal Demokrasi
		396	Devlet-i Aliyye'nin Mirası
		397,398	Ulaştırma Ekonomisi
			Seçmeler -İktisat Yazıları- Bütçe ve Maliye Politikaları

Sürekli izlemek istiyorsanız ABONE olun.

I.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti
Cumhuriyet Cd. Ceylan Apt. 27/6 80090 Taksim İstanbul
Tel: (0212) 2505034 - 2356155 Faks: (0212) 2551773
E-posta: ifmc@isbank.net.tr

Ortadoğu Barış Sürecinde İsrail'in Radikal Dini Partileri ve Dini Söylemleri

Sultan Tepe

Bir taraftan etnik ve dini birlik resmi ideolojisinin temeli iken, diğer taraftan sosyalist değerlere dayanan İsrail kuruluşundan itibaren evrensel ve etnik-dini akımların mücadelesine sahne olmuştur. Siyonist milli-devlet projesi Musevi halkının modern millet olarak normalleşmesini öngörürken bu birliği etnik ve dini bir cemaat fikrine dayandırmıştır. Siyonizmin kurucusu Herzl dinin kurulacak devletteki rolüne dair açıkça "...öyle ise biz bir teokrasi mi olacağız? Elbette hayır. İnanc bizi birleştirir, bilim bize özgürlük verir. Bu nedenle ruhani liderler arasındaki teokratik eğilimlere kesin izin vermeyeceğiz. Onları sinagoglarında tutacağız" demiştir.¹ Ancak dinin sadece sembolik alanda, inanç düzeyinde sınırlı tutulması mümkün olmamıştır. Dini akımlar devlet öncesi Yişuv, devlet kurulduktan sonra İşçi Partisi, *Mapai*, içinde devletin kurumlarının şekillenmesinde, İsraili musevi kimliğinin oluşmasında aktif rol almışlardır.² İsrail devleti oluşurken Amos Oz'un sözleriyle Siyonist devrimcilerle ortodoks Museviler arasındaki mücadelenin benzerlerinden farklılığı her iki grubunda savlarını kutsal metinlere dayandırmasıydı. Her iki grup, Siyonist sekülerler ve Ortodokslar, meşruiyetinin temellerini kutsal kaynaklardan çıkarmaya çalışmakta; Siyonizm kendi savlarını "onların" metinlerine "onların" kaynaklarına, "onların" bilgelerine dayandırmaktaydı.³ Ancak İsrail özelinde vurgulanan meşruiyet kaynağı olarak dini kullanarak modern-seküler devlet yaratma çabasının Ortadoğu genelinde tekrarlanan bir ikilem olduğu görülmektedir. Din hem modern devletin ıslah etmeye çalıştığı geleneksel yapıyı temsil etmekte hem de milli birliğin temeli olarak sunulacak iki uzlaşmaz rolü aynı anda oynamak zorunda kalmaktadır.⁴

Günümüz İsrail'inde dışlayıcı yerel ve evrensel değerlerin çarpışmasının, Oslo Barış süreciyle azalacağı, demokratik liberal değerlerin yerleşeceği düşünülürken, son iki seçimlerde dini partiler oy patlaması göstermişlerdir. "Kökten dini" ve "dinci" partilerin

geniş kitleleri arkasına alan yükselişi bölgedeki istikrar konusunda endişeleri arttırmaktadır. Ancak radikal oldukları genel yargısı dışında söylemlerinin içerikleri bilinmeyen "kökten dini" ya da "dinci" partilerin İsrail siyasetinde ve Ortadoğu Barışındaki rolünü anlamak için öncelikle "dini blok" ya da "Haredi" genel tanımlamalarının ötesinde farklı sosyal-ekonomik daha önemlisi etnik grupları temsil eden, tamamıyla ayrı siyasi platformları ve dini yorumları olan üç partiyi tanımayı gerektirmektedir.⁵ Siyasi söylemlerinin incelenmesi, "dini blok" altına konulan partilerin çok sınırlı konuda uzlaşabildiklerini ve daha önemlisi barış sürecine tamamıyla farklı yaklaşıtlarını göstermektedir. Dini blok olarak bu partileri tek bir siyasi duruş olarak değerlendirmek oldukça yanlış çıkarımlara neden olmaktadır.

Dini söylemle kendilerini ifade etmelerinin dışında İsrail'in dini partileri çok büyük farklılıklar göstermektedir. Bu partilerin yakından incelenmesi milli birliğin mitleştirildiği bir ülkede, resmi görüşleri eleştirmenin bir aracı olarak dini söylemlerin stratejik olarak da ön plana çıktığını göstermektedir. Bu nedenle dini söylemin altına gizlenmiş mesajların anlaşılması, İsrail'in dini partilerinin barış sürecindeki rollerinin bu söylemlerle değerlendirilmesi gerekmektedir.

İsrail'in "dini blok"u Milli Dini Parti (Mafdal), Tevrat'ın Sefardi Bekçileri (Şas) ve Yahadut Hatorah partilerinden oluşmaktadır. Bu partiler içinde Şas son yıllarda istikrarlı bir şekilde oylarını artırmış ve son seçimde oy patlaması yaparak 17 parlamento üyesiyle Knesset'in, üçüncü büyük partisi olmuştur.⁶ Her üç parti koalisyon hükümetleriyle yönetilen İsrail'de kritik çoğunluğu sağlayan partiler olarak önemli roller oynamaktadırlar. Dini partilerin dağılımı bu partilerin hem seküler-ortodoks düzleminde farklılaştığı, hem de İsrail'deki Sefardi (Kuzey Afrika ve Asya kökenli Museviler)-Aşkenazi (Avrupa kökenli Museviler) ayrımını yansıttığı görülmektedir. Parçalanmalar ve birleşmelerle dini partilerin sayısı değişse de adı verilen üç parti İsrail'de ki belli başlı dini akımların temsilcisi

durumundadırlar. Bu partilerin tarihsel ve kavramsal analizleri İsrail'in toplumsal yapısı hakkında yeni okumalar sağlamaktadır.

İsrail'in devlet kurucu, modernist İşçi Partisi tek parti olarak farklı fikir akımlarını bünyesinde barındırmıştır. İşçi Partisi devletin kurumsal yapısının temellerini atarken dini ideolojilerin tepkileriyle karşılaşmıştır. İsrail Devleti'nin resmi ilanından önce, 1947 tarihli Status-quo anlaşması diye anlaşılan dini çevrelerle, modernist rejim arasında bir uzlaşma olan anlaşma dini okulların açılmasını da içeren belirli bir takım hakların garantiyle dinin kamu alanında-ki rolu sınırlanmıştır.⁷ Bu uzlaşma anlaşmasına rağmen, dini inançları sadece sembolik olarak kullanmaya çalışan, dinin kamu alanındaki etkin rolüne karşı olan İşçi Partisi İsrail'de Musevi dini cemaatini yaratmak isteyenlere karşı sürekli bir mücadeleye girmiştir.

Din ve milliyetçiliğin bir sentezini yapmaya çalışan Mafdal, İşçi Partisi'ne yönelen dini tepkileri dile getirmiştir. Seküler Siyonist milliyetçilik ile dini milliyetçiliğin bir sentezini yapması, partiye geniş muhafazakar seçmen gruplarının desteğini sağlamıştır. Partinin güçlenmesi mucize olarak görülen 1967 savaşının kazanılması sonrası dini akımların genelde yükselişiyle beraber gerçekleşmiştir. Milliyetçi Dini Parti adının da önerdiği şekilde İsrail tarihini dini potada yeniden değerlendirmekte, modern devletin dini yorumunu yapmaktadır.⁸ Gush Eminum, İnanç Bloku, akımıyla beslenen partinin ideolojisine göre İsrail devleti Musevi halkının "millet" olarak vaadedilen topraklarda yaşaması için kutsal bir araçtır.

Modern kurumların dini çerçevede değerlendiren Mafdal Partisi sürekli olarak dini kavramlarla seküler dünyanın açıklamasını yapma eğilimindedir. Partinin önde gelenlerinin çoğunun seküler okullarda, partinin akademik kolu olan Bar-İlan Üniversitesi'nde eğitim almaları, kendilerini ısrarla kökten dinci, *haredi*, olarak değil, dindar, *dati*, ve daha çok geleneksel, *mesorti*, olarak tanımlamaları partinin seküler dünya ile yakınlığını göstermektedir. Parti milliyetçi kimliğiyle dini eğitim alanların askerlikten muaf olmalarına şiddetle karşı çıkarken, dini kimliğiyle Şabatta, Musevi inanişına göre sadece dinlenilmesi gereken kutsal cumartesi gününde, alışveriş merkezleri kapalı olması ve ulaşım araçlarının çalışmamasını desteklemektedir.

İç politikada din ve modernliğin sentezini sunarak ılımlı bir resim sergileyen Mafdal, 1967 ve sonrasında İsrail'in ele geçirdiği toprakların yerleşime açılması- nın şiddetli savunucusu olmuş, bu toprakların iadesine karşı sert tutumlar almıştır. Dini paradigmaya dayanarak İsrail'in kutsal sınırların değişmezliğini savunmakta, İsrail'in ele geçirdiği statüleri tartışmalı toprakların iadesine karşı çıkmaktadır. Tartışmalı toprakların yerleşime açılmasında önderlik yapan partiye göre Go-

lan'ın geri verilmesi mümkün değildir. Ancak parti zamanla yerleşim yerleri ve toprak iade edilmeyecek bir barışı neredeyse gündemindeki tek konu gibi sununca ülke genelinde eğitim kurumlarıyla ara-

tırma merkezleriyle geniş bağlarına, din-modernlik sentezinin güçlü bir savunucusu olmasına rağmen hızla küçülmeye başlamıştır. Partinin merkez sağ partilere yaklaşması, etnik olarak daha çok Avrupa kökenli seçmenlere hitap etmesi, ve yerleşim yerlerini korumaya yönelik misyonunun artık geçerliliğini yitirmesi partinin ideolojik konumunu zayıflatmaktadır.⁹

Mafdal Partisi etnik söylemin de içinden çıktığı İşçi Partisi, Mapai'nin, seçkinci yaklaşımını aşıp Arap ülkelerinden gelen, Batılı olmayan Musevilerin, geleneklerine ve sorunlarına yönelik politikalar üretmek için yoğun bir çaba göstermemiştir. Partinin şimdiki genel başkanı ve önde gelen isimleri arasında Doğu kökenli yöneticiler olmasına rağmen Musevilik içindeki farklı etnik grupların sorunları partinin gündemi- ne hiç bir zaman girmemiştir. Parti bu haliyle Aşkenazi-dini parti olarak Sefardi seçmenlere hitap edememiştir. Kendini Doğulu, Avrupa kökenli olmayan Musevilerin dini partisi olarak sunan Şas partisine oy kaybetmektedir. İçinde ayrılmaya başlayan, son seçimlerle dağılmanın eşiğine gelen partinin barış sonrası yeni bir yeni ideolojik yapılanmaya girmesi kaçınılmaz görülmektedir.

Dini bloğun ikinci partisi Shas'ı İsrailli sosyal bilimci Yoav Peled "Şas bilmececi" diye tanıtırken İsrail'in akademik ve seküler çevrelerindeki genel tepkiyi dile getirmektedir.¹⁰ Şas partisi çok hızlı yükselişiyle İsrail'deki siyasi dengeler için önemini ispat etmesine rağmen siyasi söyleminin geleneksel yapıların dışında olması nedeniyle anlaşılması zor bir görünüm sunmaktadır. Parti etnik söylemi, kökten-dinci görüntüsü, ve geniş gruplara yönelik dini eğitim sistemiyle seküler çevrelerce tehdit olarak algılanmaktadır. Ancak Şas'ın kurucu kadrolarının ve tabanının incelenmesi

Şas'ın bir bilmece olmaktan öte İsrail siyasetindeki bir boşluğun iyi bir strateji ile doldurulmasının sonucu olduğunu gösterir. Şas, Torah'ın Sefardi Bekçileri adının gösterdiği gibi İsrail siyasetindeki Sefardileri, çoğunluğu Arap ülkelerinden İsrail'e göç eden İsrailileri temsil eden bir parti olarak doğmuştur. Şas başarısını büyük ölçüde farklı ülkelerden gelen Doğulu Musevileri "Sefardi" diye sunduğu yeni bir etnik kimlik altında toplamasına borçludur. Sefardi tanımlaması tarihsel olarak, Sifrad, yani İspanya kökenli Musevileri, ve orada doğan güçlü bir Musevi geleneğini göstermektedir. Ancak yakından bakıldığında Sefardi kökeni ne Şas'ın bugünkü siyasi elitini ne de seçmenini tam olarak tanımladığı ortaya

çıkılmaktadır. Parti elitinin çoğunluğunun İspanya kökenliler değil Fas, Irak, Tunus, Yemen, İran, Gürcistan'dan 1950 göç dalgasıyla gelen "oryental Museviler" oluşturmaktadır.

Şas hareketinin kurucuları Kudüs Belediyesi'nde devlet deneyimi kazanırken "oryental Musevilerin" ne İşçi Partisi, ne Likud gibi merkez partilerde en önemlisi Milliyetçi Dini ve Yahadut Hatorah gibi dini partilerde tam olarak temsil edilmediğine inanan küçük bir gruptur. Sefardi, Batılı olmayan, Doğulu kimliğini, öne çıkaran Şas çok kısa sürede bir kitle hareketi haline gelmiştir. Şas geniş yardım ve eğitim sistemleriyle Sefardi kimliğini temsil etmekten öte yaratırken, uzun süredir kültürel ve sosyal olarak "ikinci İsrail" olduğunu düşünen geniş kitlelerin modernist, batıcı devlet ile ilişkilerini yeniden yapılandırmasına aracı olmaktadır.¹¹

Şas kökten dinci olarak tanımlansa da kendisini Siyonist bir parti olarak ilan etmekte, hükümetlerde aktif görevler almaktadır. Şas kendine özgü dini yorumlarıyla Avrupa kökenli dinci hareketlerle uyuşmakta hatta çatışmaktadır. Hızla büyüyen Şas hareketi sadece kökten dinci değil, dindar geleneksel çok sayıda doğu kökenli Museviyi kapsamaktadır. Şas'ın dini yorumları partinin ruhani liderliğini yapan güçlü bir karizmaya sahip Rabbi Ovadia Yosef'la geniş kitlelere ulaşmaktadır. Yosef'a göre Musevi Cemaatinin devamlılığının önemi herşeyin üstündedir. Dini eğitimi Musevi cemaatinin korunması için ön koşul olarak gören parti İsrail'i saran yaygın bir eğitim sistemi kurmuştur. Şas okulları ve çocuk yuvalarını uzun saatleri ve ucuz fiyatları çalışmak zorunda olan ailelerin geniş desteğini almaktadır. Barak hükümeti bu okulların müfredatlarının içeriklerini değiştirme konusunda bir

pazarlığı başlatmışsa da, bu okullar şuan partinin genel seçmeninden daha dindar öğrenciler yetiştirmektedir.

Şas'ın barış sürecindeki rolü ise iki farklı görünüm almaktadır. Şas Arap ülkelerine karşı sert politikaları desteklemesine rağmen Yosef'in sıkca tekrarladığı "Musevi yaşamının" "Musevi toprağından" daha önemli olduğu dini yorumu İsrail'in toprak için Musevilerin yaşamını tehlikeye atmasına karşı çıkmaktadır. Diğer dini partilerin kutsal diye öne sürdüğü topraklar

Şas'a, daha doğrusu partinin ruhani lideri Yosef'e göre vazgeçilmez değildir.

Bu yaklaşımı sayesinde Yosef Golan'ın verilmesi teklifine rahatlıkla destek vermektedir. Partinin 17

parlamento üyesi Yosef'i izleyerek "Golan verilmeden Suriye ile bir barışın mümkün olmayacağına göre bu toprakların bırakılması gerekir" demektedir. Barış konusunda partinin yaklaşımı kimilerine göre partinin ne olursa olsun koalisyonda kalma ve kurduğu geniş örgütsel ağını devlet fonları ile yaşatma eğiliminin bir sonucuysa da partinin uzun süredir, Likud liderliğindeki koalisyondayken de, bu konuda tutarlı bir söylem sunduğu gözlenmiştir. Mafdal'ın tersine Şas'ın Museviliği modernlikle uzlaştırma kaygısı yoktur. Şas'ın önceliği Musevi Cemaat yapısını modern dünyada muhafaza etmektir. Bu yaklaşımın sonucu olarak Yosef vaazlarını uydu ile Avrupa'ya yayınlamada tereddüt etmezken, kadınların siyasi katılımına aynı kolaylıkla karşı çıkmaktadır.

İsrail'de kökten dinci olarak rahatlıkla tanımlanacak tek parti ise Yahadut Hatorah'dır. Seçimlerdeki başarısını belirli bir çizgide tutan, sınırları belirli bir destek grubuna bağlı neredeyse siyasi partiden öte dar bir sosyal grubun değişmez temsilcisi olan Yahadut Hatorah, dış politikada sertliğiyle tanınmaktadır. Yahadut Hatorah İsrail devletini ilahi kurtuluşun gerçekleşmesini İlahi iradeye insan müdahalesi olarak görmektedir. Buna rağmen Avrupa kökenli Hasidik ve Litvanya geleneğine dayalı dini grupların korunması kaygısıyla Knesset'e girmişlerdir. Parlemantodaki sayısı (5) ile sınırlı olan partinin seküler dünya ile ilişkisi oldukça sınırlıdır. Sekülerleşmeye, modern devlet kurumuna karşı olan parti son zamanlara kadar temsil için parlemantoda yer alıp hükümette görev almasa da, bu tutumu son iki hükümette değişmeye başlamıştır. Sandalye sayısı ile sınırlı ve seçmeniyle dar bir grubun dışına çıkamayan parti barış sürecine karşı çıksa da etkisi sınırlı olacaktır.

Göç akımlarının oluşturduğu bir ülke olan İsrail'de dini partiler farklı etnik kökenlerin, farklı coğrafyalarda gelişen Musevi geleneklerin bir temsilcisi haline gelmiştir. Dinin aldığı farklı yorumlar bu partilerin tek bir blok halinde hareket etmesini engellemektedir. Dini partiler bir taraftan İsrail'deki etnik çoğulculuğu pekiştirirken diğer yandan dini birlik mitini sarsmaktadır. Ancak geniş bir açıdan bakıldığında dini partilerin temsil ettikleri grup içinde liberal haklara karşı tavırları dini söylemlerin birey özgürlüklerini sınırlandırıcı yaklaşımları benimsediklerini göstermektedir. Dini geleneğin kamu alanında tartışılması ise iç barışın köklenmesi için bir zemin hazırlamaktadır. Filistin ile yapılacak barış İsrail'de sürekli iç barışı gerektirmektedir. İsrail siyasetinde barışın hayata geçmesi geniş bir destek alırken alacağı şekil hâlâ İki ülke arasında ticaretin niteliği incelendiğinde pek çok ürün grubu için endüstriler arası ticaretin geçerli olduğu saptanmıştır tartışılmaktadır. Dini blok diye anılan üç partiden en etkili Şas'ın toprak verilecek bir barışa sıcak bakması, barış sürecinde din faktörünün alacağı rolü ilginç hale getirmektedir. Mafdal ve Yahadut Hatorah'ın sınırlı bir kesime hitap ettiği düşünülürse, merkez sağ ve diğer sağ partilerden gelecek muhalefetin barışın gerçekleşmesinde asıl etkeni oluşturacağı söylenebilir.

Ortadoğu'da barışın sağlanması öncelikle İsrail'de ve bölgenin genelinde dini seküler, farklı etnik kimlikler, göçmen grupları etrafında kutuplaşan kimliklerin uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir. İsrail'de milli kimliğin İsrailli kimliğinin tartışılması, milli-devlet olmanın tanımı dinin milli kimlikte oynacağı rolün sorgulanmasında yoğunlaşmaktadır. Filistinliler, Suriye, Ürdün ve Lübnan ile sağlanacak barış evrensel liberal değerlere dayalı İsrail'in oluşumunda önemli bir adım olacaktır. Ancak bu başlangıcın alacağı yönü dini partilerin ve özellikle Mafdal, Şas ve Yahadut Hatorah partilerinin Musevi cemaati içindeki farklılıklara yaklaşımı, İsrail kimliğine yüklediği anlam belirleyecektir. Dini blok diye adlandırılan partiler temsil ettikleri farklı dini yorumlar, etnik gruplar ve sosyal sınıflarla İsrail kimliğinin çoğulcu oluşumuna katkıda bulunurken, İsrail'i bir etnik ve dini kutuplaşmaya itme potansiyelini taşımaktadırlar. Ortadoğu'da barış bu partilerin birey özgürlüklerini pekiştiren adımlarıyla gerçekleşecektir.

Dipnotlar

¹ Herzl Theodore, 1956. *The Jewish State*, Tel Aviv: Newman.

² Dinin bu tartışmalı rolüne dair bkz. Evron Boas, 1995. *Heshbon Ha-le'umi* (Jewish State or Israeli Nation), Bloomington: Indiana University Press.

³ Amos Oz, *The Slopes of Lebanon*, Am Oved Publishers, Tel Aviv, 1987.

⁴ Ortadoğu genelinde milliyetçiliklerin meşruiyet çelişkileri için bkz. Lustick Ian, 1996. "Hegemony and the Riddle of Nationalism: The Dialectics of Political Identity in the Middle East", unpublished paper, University of Pennsylvania.

⁵ *Haredi*, İbranicede 'Tanrıdan korkan' anlamına gelirken, Ultraortodoks Musevi cemaatlerini tanımlamak için kullanılmaktadır.

⁶ İsrail'deki partilerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Asher Arian, *The Second Republic: Politics in Israel*, Chatham New Jersey, Chatham House Publishers, Inc, 1998.

⁷ Cohen Asher and Bernard Susser, 1996. "From Accommodation to Decision: Transformation in Israel's Religio-political Life, *Journal of Church and State*, 38:Autumn.

⁸ Siyonizmin dini akımlarla sentezinin ayrıntılı bir tartışması için bkz. Ehud Sprinzak; *The Ascendance of Israel's Radical Right*, New York: Oxford University Press, 1991.

⁹ Mafdal'in son seçimlerle parlamentoda temsil sayısı 4'e düşerken Barak'ın kurduğu geniş tabanlı koalisyonunda yer alması partiyi muhalefette olmaktan daha güç duruma düşürmektedir. Hükümette yer almasına rağmen Mafdal, Golan ile ilgili uzlaşmaya yönelik planlara ve toprak verilecek her barış formülüne karşı çıktığını açıkça belirtmektedir. Ancak sınırlı sayıda sandalyesiyle bu muhalefetin alınan kararlarda çok güçlü bir rolünün olmayacağı beklenmektedir.

¹⁰ Peled Yoav, "Towards a redefinition of Jewish Nationalism in Israel? The Enigma of Shas", *Ethnic and Racial Studies*, Volume 21, Number 4, July, 1998.

¹¹ Herzog Hanna, "Ethnicity as a Product of Political Negotiations: the Case of Israel", *Ethnic and Racial Studies*, vol.7, no.4, 1984.

Kaçaklar

Mustafa Özel*

Kırk yıl önce AET'ye üyelik başvurusu yapıldığında, devlet milletten kaçıyordu. Şimdi öyle bir hava yaratılıyor ki, sanki millet devletten kaçmak için AB üyeliğine evet diyor. Her iki durum da marazîdir. AET'ye başvurulduğunda, olan bitenlerden ne milletin haberi vardı, ne millet meclisinin, hatıta ne de bakanlar kurulunun.

Üç kişi (Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı) işi kendi aralarında pişirivermiş gözüküyordu. Şimdiyse, "daha çok demokrasi, insan hakları, vs. için AB üyesi olmalı, böylece devleti denetim altında tutmalıyız." Diyenlerin sesi yükseliyor. Bu görüşü savunan sağcı/solcu sözümona aydın ve siyasetçilerin ne dünya sisteminin yapısından haberleri var, ne işleyişinden. Türk vatandaşları, Türkiye Cumhuriyeti'nin vermediği hürriyeti bağışlayacak, bağışlamak isteyecek hiçbir üst makam yoktur. (Hürriyet, bağışlanan bir metaysa pek tabî!)

Devlet, devlet olma sıfatına lâyıkça eğer, milletin tarih içinde varoluş mümessilidir. Kapitalist dünya sistemi içindeki çevre ve (bir takım) yarıçevre devletlerse, kendi milletlerini değil, adeta ona karşı sistemin merkezî güçlerini temsil ederek varlıklarını sürdürmeye çalışırlar. Sistemin onları kendine karşı güçsüz, milletlerini karşıysa güçlü bir konumda tutmanın yollarını arar. Pek hesapta olmayan AB üyeliğinin birdenbire ısıtılıvermesi, yaşadığımız depremle ilgili değil, merkez güçleri arasında önümüzdeki on yılda yaşanacak temel çelişki ve çekişmeyle alakalıdır.

İkinci binin ilk on yılı AB ile ABD arasında çok ciddi bir "hegemonya" çekişmesine sahne olacaktır. Çekişme, gazetelerin ekonomi sayfalarına yansıdığı üzere muz veya bir takım tarım destekleme programlarıyla alakalı değildir. İktisaden ayağa kalkan Batı Avrupa, artık NATO'nun yani Amerika'nın askeri ve sayetinden kurtulmak istemektedir. Bunun tek yolu, bir Avrupa Ordusu'nun kurulmasıdır. *The Economist*

dergisinin 2000 Yılında Dünya özel kitapçığı bunu net biçimde haber veriyor:

"Önümüzdeki yıl Avrupa Birliği kararlı biçimde yeni bir alana ayak basacak, ortak ve iddialı bir savunma politikası benimseyecektir. Aralık 2000'deki Paris zirvesiyle hükümet başkanları AB'ye askeri bir örgüt planını onaylayacaktır."

Hegemonik güce iktisaden yetişen güç odakları, sistem içinde kendilerine düşen "payı" kapabilmek için, askeri güçlerini de geliştirmek zorundadırlar. So-

Pek hesapta olmayan AB üyeliğinin birdenbire ısıtılıvermesi, yaşadığımız depremle ilgili değil, merkez güçleri arasında önümüzdeki on yılda yaşanacak temel çelişki ve çekişmeyle alakalıdır.

ğuk Savaş sonrası dönemde, sistem içinde simetrisizliğin sıkıntısı yaşanıyor. Batı Avrupa ve Doğu Asya, iktisaden Kuzey Amerika'yı yakaladıkları halde, onunla boy ölçüşebilecek askeri güce sahip değildirler. Bu yüzden, dünya işlerindeki siyasi rolleri zayıf kalmakta, böylece başta petrol olmak üzere hammadde ve pazarlar üzerinde arzu ettikleri hakimiyeti kuramamaktadırlar. Japonya, Doğu Asya krizinin derinleşmemesi için 100 milyar dolarlık bir fon ayırabilmekte, fakat ABD'nin onayını alamadığından UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü) aracılığıyla bunu ilgili ülkelere dağıtamamaktadır. Askeri gücü yetersiz olanlar, iktisaden güçlenseler bile, işgal altında kalmaya devam ederler. Nitekim Japonya'ya ABD'nin 51'inci eyaleti gözüyle bakanlar büsbütün haksız sayılmazlar.

Hülâsa, Türkiye'nin AB üyeliği, bizim için insan hakları ve özgürlüklerden ziyade, Avrupa'nın gelecek on yıldaki askeri ihtiyaçlarıyla iyi örtüşmektedir. Kırk yıl Atlantik İttifakı'nın Rusya'ya karşı sınır bekçiliğini yapan Türkler, bu sefer (İslam dünyası dahil) bütün Avrupa hasımlarına karşı Avrupa'nın piyadeliğine soyunmaktadırlar. Kaçakçılığın (buna kaçıklık da diyebilirsiniz!) varabileceği son nokta burasıydı. Birbirinden kaçan millet ve devletler, başkalarına yem olur, 'millet' ve 'devlet' olma vasıflarını yitirirler.

* Gazeteci, Yeni Şafak

AB, Sol Kimlik ve Kitle Politikası

Seyfi Öngider*

60'lı ve 70'li yıllarda hem bir bütün olarak sosyalist hareket, hem de İslamcılar AET/AT'ye üye olmaya, Avrupa ile bütünleşmeye karşı çıkarken bugünkü tablo artık eskisi gibi görülüyor. "Küreselleşmenin dayanılmaz cazibesi" ile içine girilen 21. Yüzyıl'da 10-15 yıl öncesinin görüşleri "çağdışı" muamelesi görüyor. Solun önemlice bir kesimiyle birlikte, toplumsal muhalefetin başlıca dinamiklerinden Kürt hareketi ve nihayet İslamcı hareketin politik odağı bugün AB üyeliğine itiraz etmediği gibi, üyelik sürecinde AB kurumlarının da zorlamasıyla atılacağı varsayılan kimi adımların Türkiye'nin demokratik değişiminin/dönüşümünün bir aracı, en azından kolaylaştırıcı bir faktör olacağını düşünüyorlar.

Aslında geçmişte solla birlikte "Onlar ortak, biz pazar" diyerek AET/AT üyeliğine karşı çıkan İslamcı hareketin genel olarak 150 yıldır süren "Batılılaşma" sürecine de karşı çıktığı referansları dikkate alındığında dün olduğu gibi bugün de AB'ye entegrasyon sürecine sola göre daha rahat ve kendinden emin bir şekilde itiraz etmesi beklenebilirdi. Bizzat kendisi de Batı'dan gelen bir kavram, bir akım olarak solun Batılılaşma süreci karşısındaki konumu ve eleştirileri ile İslam'ın itirazları ve referansları çok farklıydı. Baştan beri topluma İslamiyeti ve Doğu'yu referans gösteren, bir "gavur düşmanlığı" söylemi içinde Türkiye'nin Batı'ya değil "Doğu'ya ait" olduğunu ileri sürerken, "Batı'yı taklit ederek, onun kölesi" olunacağına, "Doğu'nun efendisi" olunması gerektiği mesajı siyasal söyleminde içkin olan İslamcı hareket de en azından 28 Şubat süreciyle birlikte AB üyeliğine itiraz etmeyen, hatta bu süreçten medet uman bir noktaya gelmiş görünüyor. Hiç kuşkusuz bunda Türkiye'deki gelişmeler, yani "28 Şubat'ın İslamcı hareketin 12 Mart'ı" olması kadar uluslararası gelişmelerin, yani İran başta olmak üzere, İslamcı hareketlerin son 20 yılda yaşadıkları deneyimlerin ve çıkmazların da rolü önemli, hatta belirleyicidir. İslam'ı yakından izleyen hemen herkesin ortaklaştığı nokta artık bu hareketin inişe geçtiği saptamasıdır ve İran ve diğer ülkelerdeki dene-

yimler İslam'ın, Batı, yani "kapitalist dünya sistemi" karşısındaki çaresizliğini, başka bir dünya yaratma konusundaki iddialarının temelsizliğini ortaya koymuştur. Bu durumda, hele de geniş kitlelerle buluşmuş Türkiye'deki İslamcı hareketin de Batı'ya eskisi gibi kafa tutması, meydan okuması mümkün değildir. Hatta tam tersine karşı karşıya kaldığı baskılardan, tasfiye olma tehdidinden kurtulmak için Batı'ya,

AB'ye sığınmayı zorunlu görmektedir.

İslam'ı yakından izleyen hemen herkesin ortaklaştığı nokta artık bu hareketin inişe geçtiği saptamasıdır.

Uluslararası planda İslam'ın başına gelenlerin daha da kötüsünün solun, sosyalistlerin başına geldi-

ği de bir sır değil. 60'ların veya 70'lerin dünyasında sosyalistlerin Batı'ya değilse de, Batı kapitalizmine, yani emperyalizme karşı çıkmaları ve bunu bir kitle politikası olarak şekillendirmeleri zor değildi. Hatta o dönemin önde gelen mücadelesi ve sosyalist hareketi kitlelerle buluşturan anti-emperyalist mücadeleydi. Sosyalist hareketin bazı kesimlerinin kimi eleştirilerine muhatap olsa da bir 'sosyalist sistem' vardı ve o günkü 'iki kutuplu dünya'nın bir kutbunu oluşturarak, diğer kutba, yani emperyalist sisteme karşı mücadele halindeydi. Doğrusu bu güç dengesi ve varolan ilişkiler bağlamında da emperyalist sistem 'köpeksiz köyde değneksiz gezen' bir durumda değildi. Ve kuşkusuz bu koşullarda, o günlerin dünyası ve Türkiye'sinde entelijansiyanın ve bütün bir toplumun siyasal ve kültürel zihniyeti çok farklıydı.

90'lı yıllarda, dünya-tarihsel ölçekte cereyan eden gelişmeler "tarihin sonu" ve "sosyalizmin sonu" olarak yorumlanıp, hemen herkese de kabul ettirilirken, sosyalizmin en ağır darbeyi ideolojik düzeyde yediği o günlerde belki de pek anlaşılmadı. Ama bugün artık daha iyi anlaşılıyor. İdeolojik alanda verilen kayıpların siyasal alandaki bazı sonuçlarının ortaya çıkması zamana yayılabiliyor ve işin kötüsü bunlarla başa çıkmak çok daha zor oluyor; işte AB üyeliği konusundaki 'Evet' veya 'Hayet' tutumu bunlardan biri, hatta birincisidir...

Avrupa Birliği'nin emperyalist bir odak olduğu, AB çatısı altında bir araya gelenlerin ulus devletlerden çok uluslararası sermaye olduğu ve bu birleş-

* Gazeteci, Yazar

me/bütünleşme sürecindeki amacın da dünyayı paylaşmak olduğundan hiçbir sosyalistin kuşkusu yoktur. Yine kendisini sosyalist olarak tanımlayan herkesin küreselleşme sürecinin emek ve emeğin siyasal örgütlenmeleri için ortaya çıkardığı yeni sorunların farkında olmadığı da söylenemez. Ve nihayet tüm bunların yanı sıra AB ile entegrasyonun Türkiye'nin egemen bloğu için nasıl stratejik bir hedef olduğu da neredeyse yine her sosyalist için aşikardır. Ama tüm bu ve benzeri olgulara karşın solun önemlice bir kesimi - ya da belki de "sol entelijansiya"nın önemlice bir kesimi demek daha doğru olur - AB üyeliğine, yani Türkiye kapitalizminin

Avrupa kapitalizmine ve bunun da ötesinde dünya kapitalizmine entegrasyon sürecine net bir şekilde karşı çıkmıyor veya çıkamıyorsa, ya açıkça onaylayıp, ya da "Evet veya hayır demek bizim sorunumuz değil" diye ifade edilen özürcü bir yaklaşımla sorunla yüzleşmekten kaçınıp, sonuç olarak 'Havet' diyorsa, bunun bazı nedenleri olmalı; sosyalist bir kimlikle bu siyasal tutumu uyumlulaştıran bir arka plan, bir ideolojik düzey bulunmalıdır. Türkiye'nin bugünkü siyasal konjonktüründe egemen blok olarak şekillenen ordu-büyük sermaye ittifakının ülkeyi yeniden yapılandırma sürecinde stratejik bir önem taşıyan bu entegrasyona itiraz edilmeden, bu politik bağlamda kendisini iktidar güçlerinden kesin bir şekilde ayırmayan bir sol hareketin, bir sosyalist kimliğin ideolojik düzeydeki şekillenışı ele alınmadan bu durumun kavranması mümkün değildir.

Bu konuyla ilgili olarak sol entelijansiyanın, sol politik kadroların üzerinde durmaları gereken ilk ve en önemli nokta bugün sol/sosyalist kimliğin yeniden kurulması gibi kapsamlı bir sorunla yüz yüze olunduğu gerçeğidir. Berlin Duvarı ile birlikte çöken ve ondan en uzakta olduğunu ileri sürenlerin de kafalarına isabet eden tuğlalarla yıkılan, göçen bir sosyalist kimliğin bugünkü koşullarda yeniden ve devrimci bir içerikle inşa edilmesi gerekiyor. Kuşkusuz bu, uzunca bir zamanı gerektiren ve yerel/ulusal katkılarla birlikte dünya-tarihsel ölçekte gerçekleştirilmesi gereken bütünlüklü bir iştir. İşte tam da bu noktada "sermayeden, sermayenin politik parti ve akımlarından ve devletten ideolojik, politik ve örgütsel olarak bağımsız" bir kimlik oluşturulmasından söz ederken AB üyeliği konu-

sunda sol/sosyalist hareketin kendisini sermayeden ve devletten ayıramaması, sermaye ve devlet açısından stratejik bir amaç olarak ilan edilen bir sürece açıkça itiraz etmemesi veya edememesi ciddi bir sorun olarak görülmelidir. "Onlar savunuyor, öyleyse biz karşı çıkalım" yüzeyselliğini ve basitliğini aşan bir ideolo-

jik ve siyasal yaklaşımla sosyalist kimliğin yeniden kuruluş sürecinin bir parçası olarak sorun ele alınırsa devrimci bir tutum geliştirmenin de ilk adımı atılmış olur.

Bunu önemsemeyen ve sermaye ile devletten bağımsız olmanın ötesinde, muhalif bir yerden kimlik geliştirme duyarlılığını ta-

şımayan bir sol hareketin devrimci bir duyarlılığı da içermesi ne kadar mümkündür? Hele de bu devrimci duyarlılık hayli zayıflamışsa, ideolojik düzeyde onarılması çok zor bir yıkım gerçekleşmişse o zaman yeniden kurulmaya çalışılan devrimci bir sosyalist kimlik konusunda daha da zorlu ve kapsamlı bir süreçle yüz yüze olunduğu bilinerek hareket edilmek zorunluluğu vardır.

Öte yandan demokrasi mücadelesini sosyalizm mücadelesine bağlayamayan bir anlayış, bugünün sorunlarına ve zorluklarına saplanıp kalan kısa vadeli bir bakış açısına sahiptir. Gündemdeki acil sorunların çözüm perspektiflerinin üretilmesi uzun vadeli, asıl hedeflerin belirleyiciliği altında gerçekleştirilmelidir. Başka türlü devrimci anlamda bir demokrasi mücadelesi yürütülemeyeceği gibi bu mücadelenin sosyalizme bağlanması da mümkün olmaz. Bu noktada demokrasi mücadelesi adına sosyalizm hedefinden bir sapma, sosyalist kimlikte bir aşınma ve deformasyon ortaya çıkar. Günün "yükselen değerleri" bağlamında laflar eden güçlere, demokrasiye en uzak ve eşyanın tabiatı gereği demokrasiye en yabancı kurumlara veya aygıtlara demokratikleşme açısından umutla bakmaya başlamak bazen fark edilemeyen "ideolojik bir zaaf" haline gelebilir!

Sadece tarihin bu döneminde değil aslında geçmişte de akıl, çoğu zaman kötümserliği öne çıkarır. Evet, belki de bugün aklın kötümserliğinin koşulları her zamankinden fazladır. Ama "aklın kötümserliğinin karşısına iradenin iyimserliği"ni dikemeyen bir anlayışın bugünün zorluklarını aşması, devrimci bir kimlik inşa etmesi mümkün değildir. Dünyaya aklın kö-

Sol entelijansiyanın, sol politik kadroların üzerinde durmaları gereken ilk ve en önemli nokta bugün sol/sosyalist kimliğin yeniden kurulması gibi kapsamlı bir sorunla yüz yüze olunduğu gerçeğidir.

sonuna kadar direnmeye niyetli olduğu son belediye başkanları tutuklamasıyla da bir kez daha görüldüyse, aday üyelik sürecinden iktisadi olarak da, siyasi olarak da emeğin ve onun siyasi sözcülüğünü üstlenme iddiasında olanların payına olumlu bir şey değil, olsa olsa bir "düş kırıklığı" düşecektir. Bunu da önceden görerek, politik uyarılarını yapan, kitlelere doğruları söyleyen ve söylediklerine uygun bir şekilde mücadele edebilen bir sol hareketin kitleselleşmesi, devrimci bir kimlik ekseninde büyümesi en azından umut edilebilir bir şeydir.

Avrupa'nın sol hareketlerinin, 'emeğin Avrupası'nın deneyimlerinden de yararlanarak zenginleştirilecek bir devrimci politikanın demokratikleşmeden iş bulmaya kadar pek çok hayalle egemen bloğun stratejisine destek veren, bu stratejiye eklenilen politikalara sempatiyle bakan emekçilere hitap etmeyeceği ileri sürülemez.

Evet, bunun sonuçları bugünden yarına alınmayabilir. Evet, inandırıcı olmayan,

tümserliğinin içinden bakılarak devrimci bir kimlik geliştirilemeyeceği gibi, iradenin iyimserliği içinden bakmak kendi kendini aldatmaya, gerçeklere gözlerini kapatan kof bir iddiaya, slogancılığa dönüştüğünde de sonuç farklı olamaz.

Evet, sol entelijansiya ve politik kadrolar bir yandan bu kimlik sorunu üzerine düşünürken, diğer yandan da Türkiye'nin AB üyeliği söz konusu olduğunda bir çağdaşlaşma, uygarlaşma ve hatta demokratikleşme projesi olarak sunulan bu sürece itirazını bir "kitle politikası" olarak şekillendirmek ve emekçilerin desteğini alacak tarzda sunmak gibi zor bir görevle de yüz yüze olduğunu görmek zorundadır. Aslında bu konuda tam bir ideolojik yanılsama, bir bilinç çarpıtması olduğunu ortaya koymak için şu ana kadar ki tartışmalarda bile biriken hayli ikna edici gerekçe bulunmaktadır. "AB'ye üye olmazsak içimize kapanır, baskıcı bir Ortadoğu ülkesi oluruz" iddiası sosyalistlerin itibar etmeyeceği "ideolojik bir öcü", bir tür "propaganda malzemesi" ise, tam tersine egemen blok "Ne kadar Doğu'ya gidersek, o kadar Batı'ya yaklaşıp ve bütünleşiriz" diyerek bölgesel bir hegemonya peşinde koşuyorsa ve Kürt sorunu da dahil olmak üzere, hemen her konuda kendi bildiği yoldan şaşmamak için

gündelik sorunlarla ve acil taleplerle bağlantıları iyi kurulmayan politikalarla ilerlemeye çalışan sol hareket kitleselleşemez. Ama zaten bugün Türkiye'de kitlesel bir güç olmaktan uzak olan solun gerçekten devrimci bir kitle hareketi olarak kendisini yeniden inşa edebilmesi için uzun vadeli ve zorlu bir mücadeleyi göze almaktan ve bunun stratejik planlamasını yapmaktan başka bir seçeneği var mı?

Amerikan ve Avrupa Ekonomileri ve İktisatçıları*

Çev. Murat Ali Dulupçu**
Bekir Gövdere***

devam eden ekonomik bütünleşmenin, bu kalıpları değiştirip değiştiremeyeceğini sorgulamaktadır.¹

İktisatçılar İçin Piyasalar ve Sonuçları

Amerika'daki akademi dünyasında istihdam edilen profesyonel iktisatçıların piyasası çok geniş ve rekabetçidir.² Benzer şekilde

Amerika ve Avrupa, ekonominin nasıl algılandığı, nasıl işlediği ve profesyonel akademik iktisatçıların nasıl davrandıkları konularında birbirinden farklıdır. Bizim görüşümüze göre bu farklılıklar üç noktada belirlenir:

-İlki, Amerikan (ABD ve Kanadalı) iktisatçıları genellikle Avrupalı iktisatçılarına göre, büyük bir farkla, daha çok bilimsel katkı yaparlar. Tersine, (Batı) Avrupa iktisatçıları, kendi mesleki faaliyetlerinin diğer yönleriyle, özellikle yöresel ve ulusal konularla daha çok ilgilenirler.

-İkincisi, Amerikalı'lar tarafından yürütülen ekonomik araştırma, mesleğin kendi içinde tanımlanan soyut meseleler üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir. Bu bağlamda Amerika'daki araştırmalarda, belirgin bir iç dinamik geliştirilir ve bu ekolde akademik merak önemli bir rol oynar. Avrupalı iktisatçıların faaliyetleri (araştırmalarında zorunlu bir koşul olmamakla birlikte) daha çok pratik konularla ilgilidir ve daha du-rğan bir rota izler.

-Üçüncüsü, Amerikalı akademisyenler lisansüstü öğretime ağırlık verirken Avrupa'da çoğunlukla lisans öğretimi üzerinde yoğunlaşılır.

Bu farklılıklar Amerikalı ve Avrupalı iktisatçıların karşılaştıkları farklı piyasa koşullarıyla açıklanabilir. Amerika'da akademik piyasa çok daha geniş ve devletin müdahale derecesi tipik olarak çok düşüktür. Bu çalışma sözkonusu bu durumun, Amerikalı ve Avrupalı iktisatçıları nasıl farklı ilgi odaklarına yönlendirdiğini açıklamaktadır. Çalışma ayrıca, Avrupa'da

Amerika ve Avrupa, ekonominin nasıl algılandığı, nasıl işlediği ve profesyonel akademik iktisatçıların nasıl davrandıkları konularında birbirinden farklıdır.

yayınları biçimselleştirilmiş bir şekilde değerlendirmek için mevcut paradigma içerisinde dikkate alır. Böylelikle bu düşük maliyetli izleme yöntemi ile potansiyel olarak dev boyutlara ulaşacak yayın arzı kısıtlanır.

Bu durum Avrupa'da kesinlikle farklıdır. En azından son zamanlara kadar her (küçük) ulus, akademik iktisatçılar için kendi ayrı piyasasına sahipti (Yani, Avrupa'da bütünleşmiş geniş bir akademik iktisatçı piyasası bulunmamaktadır. Ç.n.). Bu piyasaların özellikle rekabetçi yapıları yoktur. Akademisyenler ve öğrencilerin piyasaya giriş-çıkışları dil ve çeşitli kurumlardaki farklılıklarla sınırlanmıştır; devletler yüksek maliyetlerle karşılaşmadan akademik alana yoğun müdahalelerde bulunabilirler. Gerçekte üniversiteler, akademisyenlerin çeşitli pozisyonlara tahsisinin bürokratik bir süreçle yapıldığı, özellikle, tüm kıta Avrupa ülkelerinde devlet yönetiminin parçalarıdır. Üstelik, Avrupa bilimsel yayın piyasaları nispeten zayıf ve bilgi verici olmadığından, yüksek kaliteli bilimsel üretimin kabul görme ihtimali, ileri derecede gelişmiş Amerikan piyasasına göre çok daha tesadüfidir; böylece, akademik araştırma dürtüleri çok zayıf kalmaktadır.

* Bu makale, Bruno S. FREY Reiner EICHENBERGER, "American and European Economics and Economists", *Journal of Economic Perspectives*, Fall 93, Vol.7, Issue 4, p.185-194'den çevrilmiştir.

** Yard.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Arş.Gör., İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bu piyasa farklılıkları, araştırma ve öğretim ve de politik atmosferde iktisatçıların oynadıkları rol üzerine sistematik imalara sahiptir. Araştırma alanında, Amerika piyasası yayınlanan makalelerin kalite ve miktarını, bu makalelerin atıflarıyla beraber bir bilim adamının kalitesinin güvenilir bir göstergesi olarak kullanma eğilimindedir.

Bu güdülerin yerleştirilmesiyle, Amerikan iktisatçıların akademik dergilerde, başkaları tarafından sıkça atıf yapılan makalelerin üretiminde üstün olmaları, hiç de sürpriz değildir. Yaşayan seçkin iktisatçıların

1972-1983 döneminde (Blaug 1986; Freyande Pommerhne, 1988) Sosyal Bilimler Atıf İndeksi'ndeki atıf sayılarına göre, sadece %25'i Avrupalı iken, %72'sini ABD ve Kanada'lılar kaplamaktadır. Nobel ödüllerinde de benzer şekilde Amerikalı'lar çoğunlukla ağırlıktadır: 1969 ve 1992 arasında nobel ödüllerini kazananların % 62'si Amerika'da yaşamaktaydı.

Öte yandan, Avrupalı iktisatçıların performansı, Avrupa'da geçerli olan güdülere karşılık gelecek şekilde, farklı tanımlanır ve ölçülür. Avrupa ekonomi profesörleri için pür akademik araştırmalarda üstün olmak, çok daha az prestijliken, bu profesörlerin kendilerine has farklı rekabet alanları vardır. Bir Avrupalı iktisatçıyı "önemli" yapan çeşitli kriterler şunlardır; başarılı olunması gereken formal sınavlar (doktora vb.); belirli bir akademik "okula" üyelik ile gösterilen bilimsel soyağacı³; kazanılan hiyerarşik akademik pozisyon (ordinaryüslük, enstitü müdürlüğü); enstitü büyüklüğü ve asistanların sayısı gibi mevcut akademik kaynaklar; nişan ve unvan ile ölçülen akademik onurlar; profesörün mezun olan öğrencilerinin etkisi ve pozisyonu.

Ayrıca, her ülke içerisindeki nispeten küçük saygın bir akademik grupta yer alan Avrupalı iktisat profesörleri, akademik iktisat dışındaki alanlarda, özellikle siyasette tanınmakta ve etkinlik kazanmaktadır. Bu duruma birçok örnekler verilebilir:

-Avrupa'da 1945 sonrası bir dizi başbakanlık, daha önce üniversitelerde görev yapan ekonomi profesörlerince elde edilmiştir. Bunlar; Danimarka'da Viggo Kampmann; Fransa'da Raymond Barre; Almanya'da Ludwig Erhard; Yunanistan'da Andreas Papandreu; Hollanda'da Jelle Zijlstra; Norveç'te Kare Willoch; Portekiz'de Antonio Salazar ve Anibal Cavaco Silva; İngiltere'de Harold Wilson; ve daha yakın zamanlarda Türkiye'de Tansu Çiller'dir.

-Aralık 1991'de aşağıdaki ekonomi profesörleri zamanın hükümetlerinde bakanlık pozisyonunu işgal etmişlerdir. Belçika'da Dış İşleri Bakanı Mark Eyskens; Fransa'da Dış Ticaret ve Sanayi Bakanı Dominique Strauss-Khan; Almanya'da Çevre Bakanı Klaus Topfer; Polonya'da Başbakan Vekili ve Maliye Baka-

nı Leszek Balcerowicz; Portekiz'de Maliye Bakanı Jorge Braga de Macedo ve Başbakan Anibal Cavaco Silva; İspanya'da Sosyal Güvenlik ve İşgücü Bakanını Luis Martinez; "Haciendo" ve Ekonomi Bakanı Carlos Solchaga, Savunma

Bakanı ve Başbakan yardımcısı Narciso Serra.

-Aralık 1991'de sadece Hollanda'nın Bakanlar Kurulu'ndaki ekonomi profesörleri şunlardır: Ekonomik İşler Bakanı Amsterdam Üniversitesi'nden Jocab E. Andriessen, Bilim ve Eğitim Bakanı Rotterdam Üniversitesi'nden Jo Ritzen, İşbirliği ve Kalkınma Bakanı Amsterdam Üniversitesi'nden Jan P. Pronk. Dahası, Hollanda Merkez Bankası Başkanı Amsterdam Üniversitesi'nden Wim Duisenberg'dir.

Gerçektende Avrupa'da birçok iktisat profesörü, merkez bankalarında, devlet düzeyinde ve hatta Avrupa Birliği'nde üst pozisyonlara sahiptir. Örneğin Almanya'da yine Aralık 1991'lerde Herwing Haase, Reimut Joachimsen, Han-Jurgen Krupp and George Milbradt, sırasıyla Berlin, Nordrhein-Westfalen, Hamburg ve Sachsen Bakanlıklarını yapmışlardır; Helmut Hesse, Reimut Joachimsen, Norbert Kloten ve Kurt Nemitz sırasıyla; Neidersachsen Landerbanken'in, Nordihein-Westfalen'in, Baden-Wurttemberg ve Bremen'in Başkanlıklarını yapmışlardır; Otmar Issing, Bundesbank'ın Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Böylece "Zentralbankrat der Bundesbank'ın" 16 üyesinden 5'ini ekonomi profesörü oluşturmaktaydı. Avrupa çapında üst seviyelerdeki ekonomi profesörlerine en önemli örnek EC Komisyon Başkanı olan Jacques Delors'dır.

Avrupa standartlarına göre bu yüksek başarılarla ulaşmış olanlardan hiçbirisi, Helmut Hesse ve Norbert Kloten istisna olmak üzere, Blaug'un (1986) "Ekonomide kim kimdir?" adlı eserinde belirtilmemiştir. Fakat Blaug'un bu kitabı, akademik üretimi Amerikan tarzında ölçtüğü için sadece atıflara dayanmaktadır.

Avrupa'da son on yıllarda, bazı ekonomi profesörleri iki alanda birden belirgin bir ün kazanmışlardır. Hem yüksek Amerikan tarzında bilimsel üretimde

bulunurken hem de Avrupa güdülerine karşılık verecek şekilde yüksek politik konumlara ulaşmışlardır. Blaug'un "Kim Kimdir" adlı eserinde değinilen iktisatçılar arasında; Luigi Einaudi (İtalya Başbakanı); Joseph Schumpeter ve Eugen von Bohm-Bawerk (Avusturya Maliye Bakanları); Bertil Ohlin ve Gunnar Myrdal (İsveç Bakanları); Hugh Dalton ve Anthony Crosland (İngiltere'de sırasıyla; Hazine Başkanı ve Dış İşleri Sekreteri); Niclass Pierson (Hollanda Başbakanı ve Merkez Bankası Başkanı); Oscar Lange (Polonya'nın ortak Başkanlığının Başkan vekili) bulunmaktadır.

Bu örnekler birlikte ele alındığında, Avrupa ekonomi profesörlerinin sadece danışman olarak değil, politikacı olarak da önemli rol oynadıklarını gösterir. Bunun tersine Amerikan iktisatçıları politik etkilerini düşündükleri zaman bunu, danışmanlık fonksiyonu ile sınırlama eğilimindedirler (Örneğin; Ekonomik Danışmalar Konseyi). Amerikalı akademik iktisatçılar politik danışman olarak daha çok ünlendiklerini iddia edebilirler, ancak bu, Avrupa da bile daha çok uygulanmaktadır. Bizim temel bakış açımızı belirlemedeki argümanlardan sadece biri, Avrupa'da Amerika'ya göre daha fazla yüksek politik pozisyon bulunmasından dolayı, Avrupalıların bu pozisyonlarda görev almayı beklemedir. Dolayısıyla, Avrupalı iktisat profesörlerinin bu tip sosyal katkıda bulunma yönünde daha güçlü dürtüleri ve fırsatları vardır.

Amerikan piyasalarının açıklığı ve büyük boyutları, daha küçük çaplı devlet müdahalesiyle birlikte, sadece araştırma ve bir politik kariyere girme arasındaki seçimi etkilemez, fakat aynı zamanda, yürütülen araştırmanın tipini de etkiler. Amerikalı iktisatçılar teoride uzmanlaşma eğilimindedirler (en azından ün kazanıncaya kadar), fakat yöresel kurumları ihmal ederler; Avrupalı iktisatçılar tersine teoriyle genel olarak ilgilenirken, kurumsal boyutta uzmanlaşmışlardır. Genç bilim adamları geniş Amerikan piyasasında belirli bir teorik konuda derinlemesine araştırma yapıp uzmanlaşarak diğer birçok rakiplerinden kendilerini temelde farklılaştırırlar ve araştırma sonuçlarını tanınmış bir dergide yayınlamayı ümit ederler. Amerikalı genç bir bilim adamı için, devlet veya şehir ya da ekonominin belirli bir sektöründe detaylı bilgiye sahip ol-

ma, kıta üzerindeki geniş akademik piyasasında ya çok az fayda sağlar ya da hiç sağlamaz. Herkesin yüksek mobiliteye hazır olması gerektiği bir rekabetçi piyasada, yöresel kurumlara ait bilgi kazanmaya çalışmak kötü bir yatırımdır. Ekonomide lisansüstü çalışma yapan Amerikalı öğrenciler, kendilerine mobilita kazandırmak zorunda olduklarını bilerek, temelde lo-

kal kurumsal içerikten uzak bir eğitim talebinde bulunurlar.

Teori eğilimli Amerikan piyasasında başlıca kriter, biçimselleştirme (formalleştirme) yeteneğidir. Esas olan tekniktir ya da Kolm'un (1988, s. 210-11) ifadesiyle, sorun öğrencinin sınıftaki egzersizleri veya şaşırtıcı küçük oyunları çözme yeteneğine sa-

hip olup olamayacağıdır. Sonuç olarak, ABD'deki lisansüstü programlarındaki öğrencilerin %57'si "matematikte mükemmelliği", %65'i "problem çözmede iyi olma anlamında zekiliği" çok önemli kabul etmekte, buna karşın sadece %3'ü mesleki başarı için "mükemmel ekonomi bilgisine sahip olmayı" çok önemli görmektedir (Klamer ve Colander, 1990, s. 18). Amerika'daki ekonomik araştırmalar kendine has olarak tanımlanan bu piyasada, beklentilere çok hızlı karşılık verdiğinden dolayı, zaten sosyal problem ve meselelerle çok az ilgili olan araştırma konuları ve tekniklerinde ani değişiklikler gözlemlenir. Bunun son örneği, rasyonel beklentilere ilişkin rüzgarın dışardaki gözlemciye göre aniden beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ve çok çabuk gözden kaybolan geçici bir heves olarak algılanmasıdır.

Sıradan bir Avrupa ülkesinde piyasanın küçüklüğü ve devlet müdahalelerinin büyüklüğü, ortaya oldukça farklı bir resim çıkarır. Profesörler (ve diğerleri), yaşam boyu istihdam olanağına sahiptirler. Bu durum akademik çalışmalar için güdüleyici etkiler sağlarken, bilimsel performans maaş ve pozisyon üzerinde önemli bir etki göstermemektedir. Ekonomi profesörleri çeşitli görevlere atanmaya ve bir politik kariyeri elde etmeye yardımcı olan yöresel ekonomik problemler ve kurumlar hakkındaki bilgilere yönelik olarak, kendi "beşeri sermayelerine" yatırım yapmaya yönelmişlerdir. Ekonomi bölümündeki lisansüstü öğrencileri ise, çoğu zaman aynı ülkede hatta muhtemelen aynı şehirde kalacaklarını bildiklerinden, yöresel kurumlar hakkında bilgi edinme eğilimlidirler.

İşin ilginç yanı, Avrupalı iktisatçılar ile Amerikalı meslektaşlarının yürüttüğü araştırmalar birbirine benzemekte, çoğu daha genel ve soyut bir görünüm almaktadır. Bununla birlikte, bu ilgi eksikliğinin nedeni daha farklıdır. Avrupa'da araştırmaları üretme ve yayınlama eğiliminin yetersizliği, bilim adamlarına kişisel olarak ilginç buldukları konular üzerinde araştırma yapmak için olanak tanımaktadır. Bu bağlamda Avrupalı'lar rastlantıya dayalı araştırma yapmaktan dolayı çok az (veya hiç) bir fırsat maliyetiyle karşı karşıya kalırlar. Sonuçta Avrupalı araştırmalar, Amerikalı bilim adamları tarafından genellikle tuhaf ve modası geçmiş görülürken, bazen de çok orijinal karşılanabilmektedir. Öte yandan Avrupalılar da çoğunlukla, Amerikalı meslektaşlarını üzerinde çalıştıkları problemlerle gerçekten ilgilenmediklerine ve ciddi olarak kendilerini işe vermediklerinden, bir bilimsel pozisyonundan diğerine rahatlıkla geçebildiklerine inanmaktadırlar.

Bütün bu anlatımlardan görüldüğü gibi, akademik piyasalardaki farklılıklar öğretimde özellikle de lisans öğretiminde farklı dürtüler yaratmaktadır. Amerikan piyasasındaki bilim adamları, kariyer açısından lisans öğretiminde daha fazla çaba harcamaları için daha az güdülenmektedirler. Hevesli genç akademisyenler, kariyerlerinin ders vermekteki başarılarına değil, daha ziyade dergi yayınlarının sayı ve kalitesine bağlı olması nedeniyle yüksek bir fırsat maliyetiyle karşı karşıyadırlar. Kanatımızca kurumsal dürtüler (örneğin ödüller ve onurlar) özellikle bu eğilimleri engellemek için kurulmalıdır. Lisansüstü sonrası çalışmalar, araştırmayla daha yakın ilgili olduğu için bilim adamlarına, daha ilgi çekici gelmektedir. Öğretimde kurumsal gerçeklere daha az önem verilen soyut, teori-yönelimli bir eğilim vardır. Ekonomi eğitiminin durumu üzerine yakın zamanlarda yapılan bir araştırmanın başlıca sonuçlarından birisinde şaşırtıcı olmayarak; iş dünyası ve devlette görev yapan eğitilmiş iktisatçıların işverenleri, mevcut eğitimden tatmin olmadıklarını belirtmişlerdir. (Kruger, 1991, p.1038; Beed ve Kane 1991, p.602).

Avrupalı profesörler öğretime ilişkin farklı dürtü setine sahiptirler. Kendileri ve öğrencileri mobilite açısından sınırlandıklarından yöre halkının gözünde

iyi ve sadık hocalar olarak, prestij ve etki kazanırlar. Aynı üniversite de 20 veya 30 yıl ders veren bir ekonomi profesörü, zaman içerisinde eski öğrencilerinin kamu ve özel kurum idarelerinde kariyer sahibi olduklarını görecektir. Politik bir kariyer ve çeşitli mevkileri kazanmak için gerekli desteği sağlayacak çok önemli kişisel ilişkileri kurabilen söz konusu öğrencileri, ekonomi profesörünü olumlu yönde etkileyecektir.

Amerikalı ve Avrupalı iktisatçı gruplar arasındaki farklar daha az sistematik olmasına rağmen, bu iki grup arasındaki farkların büyük ve önemli olduğu varsayımına dayanan tartışma sadece Amerikalı ve Avrupalı iktisatçıları birbirinden ayırmak içindir.

Amerikan Modelini İzleyen Avrupalı'lar

Amerikalı ve Avrupalı iktisatçı grupları arasındaki farklar daha az sistematik olmasına rağmen, bu iki grup arasındaki farkların büyük ve önemli olduğu varsayımına dayanan tartışma

sadece Amerikalı ve Avrupalı iktisatçıları birbirinden ayırmak içindir.⁴ Bununla beraber, uluslararası alana yönelmiş olan (bu durumdaki iktisatçılara Amerika yönemli kabul edilir) Avrupalı akademisyenleri ayrı olarak değerlendirmek daha faydalı olacaktır. Bu tip akademisyenler genellikle Kuzey Amerika'daki üniversite ve araştırma merkezlerini ziyaret edip araştırmalarını İngilizce yazarak Amerikan standartlarına göre "önde" gelen profesyonel dergilerde yayınlarlar. Avrupalı iktisatçıların bu çalışma tarzı onları açığa çıkarır. Çalışmalarının uluslararası düzeyde (yani Amerikan piyasasında) ilgi çekmesi için, biçimsel ve teorik meseleler üzerinde yoğunlaşmak ve kurumlara çok az (ya da hiç) ağırlık verme eğilimindedirler. Bu yönelim, kendilerini matematiksel terimlerle ifade etme olanağı tanıdığından, dil engelini daha kolay aşmak için onlara fırsat verir. Birkaç istisna ile kendi seçimleri doğrultusunda hareket eden bu Avrupalı grup, Amerikalı iktisatçılar gibi davranır.

Buradaki entrika; araştırma sonuçlarını yayınlamada başarılı olan Avrupalı iktisatçıların, Avrupa'ya döndükten sonra, uluslararası yayınlara son verip, kendilerini politik kariyere adanmalarıdır. Çarpıcı bir örnek; Amerika'da başarılı bir iktisatçı olan Andreas Papandreu'nun, Yunanistan'a döndüğünde tamamen farklı bir kariyeri amaçlamasıdır.

Amerikalı akademik iktisatçılar Avrupalı kuzenlerine ayrımcı bir yaklaşımla bakarlar. Amerikalı'lar özellikle Amerikan tipinde çalışanlar üzerinde odaklaşma eğilimindedirler. Ve bu yüzden genellikle Av-

rupa'da lokal düzeyde kaliteli yayın yapan kendi şehri, bölgesi veya ülkesinin kurumları ve ekonomik meseleleri üzerinde odaklaşan ve politik sürece katılan bir çok sayıdaki akademik iktisatçı realitesinin farkına varamazlar. Bu tipteki üniversite iktisatçıları Amerikan piyasası tarafından tanımlanan bilimsel toplulukta gözden kaybolsalar da kendi ülkelerinde etkin ve saygılıdır.

Yukarıda incelenen Avrupalı iktisatçıların, benzer şekilde kurumsal açıdan uzmanlaşan Amerika'daki yandaşlarına bakıldığında, bu tip iktisatçıları, Amerikan piyasasının açıkça ortaya koyduğu yayına dayalı kriterlerden dolayı düşük sıralarda yer bulma eğiliminde olan ismi az duyulmuş kolejlere yer alırlar. Bu iktisatçıların Amerika'da ciddi akademisyen olarak kabul edildiğini söylemek oldukça zordur.

İktisatçıları İçin Bütünleşmiş Bir Avrupa Piyasası

Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesi eğitim hizmetleri dahil olmak üzere her türlü piyasada tam bir entegrasyon yaratacaktır. Üniversite hoca piyasası ha-

lihazırda kısmen serbestleşmiş, ülkeler arasında daha fazla mobilitayı içeren daha büyük ve daha rekabetçi bir akademik piyasa ile sonuçlanmıştır. Kısacası, Avrupa piyasası giderek Amerikan piyasasına benzemektedir. İnaniyoruz ki, Avrupalı iktisatçıların bilimsel alanda artan payı teorik olarak uzmanlaşmış, kurumsal olarak ise uzmanlaşmamış bir görünüm alacaktır. Bu gelişme şimdiden çeşitli uluslararası lisansüstü programlarında ve hatta Avrupa Ekonomik Birliği'nde görülmeye başlanmıştır.

Bütün bunlara rağmen, Avrupa'da ters istikamette bir gelişme vardır. Birleştirilmiş bir Avrupa piyasası kurulmuş olmasına karşın, aynı zamanda bölgeselleşmeye karşı farklı bir tutum ortaya çıkmıştır. Bölgeler kendilerini ortak dil veya lehçeler aracılığıyla kültürel kimlikleriyle tanımlamaktadırlar. Bu yolla daha önceleri ulusal hükümetler tarafından baskı altında tutulan karşılıklı bilimsel alışveriş için, dil engeli ortaya çıkmakta ve akademik iktisatçıları için küçük lokalleşmiş piyasalar yaratılmaktadır. Örneğin on yıl öncesine kadar İspanya'nın (Castillian) İspanyolca'sına dayalı birleşmiş tek bir akademik piyasası varken şimdi ise aksine Catalonia ve Galicia ile sadece ders anlattıkları değil, aynı zamanda bilimsel yayın çıkardıkları küçük bölgesel piyasalar vardır. Bu bağlamda söz konusu bölgelerde küçük piyasaların etkisi, gelecekte bugüne göre daha fazla olacaktır.

Bölgeselleşmenin aksine, daha büyük ve rekabetçi üniversite iktisatçı piyasasının ortaya çıkacağına dair bir varsayımın kabul edilmesi beraberinde bir çok değişimin beklenmesine yol açar. Avrupalı öğrenciler Amerika'daki lisansüstü okullarda teorik açıdan uzmanlaşmış iktisat çalışarak birleşmiş Avrupa piyasasında daha fazla kazanma şansını elde edecekler ve Amerikan tipi akademik yayın yapan Avrupalıların sayısı artacaktır. Bu iki yönelim şimdiden görülmeye başlanmıştır (Hadsen, 1991).

Uzun dönemde birleşmiş bir Avrupa piyasasında akademik iktisatçıları arasındaki mobilitayı artacak, buna bağlı olarak daha fazla Amerikalı, Avrupa'da öğretim ve araştırmada faaliyetinde bulunacaktır. Amerikalı ve Avrupalıların ürettiği ekonomik araştırma tipleri arasındaki bir fark ortaya çıkarsa, sadece nüanslardan ibaret kalacaktır. Her iki gruptaki iktisatçıları, daha az yerel kurumsal içerik ile uzmanlaşmış teorik sonuçlara ulaşacaklardır.

Değerlendirme

Avrupa piyasasındaki iktisatçıları uygun olarak tasarlanan yayın ve atıf başarısı açısından Avrupalı ik-

tisatçılar daha az üretken görülebilir. Bu varsayım Avrupa'daki iktisatçılar arasında ciddi ilgi alanlarının oluşmasına yol açmıştır (Portem 1987). Ancak inanıyoruz ki, Avrupa'da Avrupalı iktisat profesörleri daha çok mevcut yerel kurumların araştırılmasına yönelip, çoğunlukla siyasi kariyer kovaladıklarından iktisat bilgilerini daha etkin olarak politikaya dönüştürebilmektedirler. Kendi kriterlerine göre Avrupalı iktisatçılar Amerika'daki meslektaşlarından daha başarılıdır.

Avrupa'nın gelecekteki birleşmesi mevcut inisiyatifleri değiştirecektir. Bu birleşme Avrupalı bilim adamlarının (özellikle gençlerin) Amerikan akademisyenleri gibi biçimselleşmiş soyut ve kurumsallaşmış özgül olmayan araştırmalar yapmalarına yol açacaktır. Bu durumda hem Avrupalı hem de Amerikalı'lar kendi içerisinde belirlenmiş ve tanımlanmış mesleki standartlara göre güçlü çalışmalarla başarılı olurken, üretimleri (öğrenci ve araştırmaları) dış dünyada daha azalan talep ile karşı karşıya kalacaktır. Analizimize göre bu gelişme, akademisyen iktisatçılar piyasasının genişlemesinin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu süreç beklentiler ile tersine çevrilemez. Bu yüzden daha kötümser bir cümle ile sonuçlandırmak durumundayız: Konu ile ilgili sosyal bilimciler olarak iktisatçıların geleceği daha karanlık gözükmektedir.

Dipnotlar

¹ Bu yaklaşımın çeşitli akademik alanlara ülkeler ve zaman dilimlerine göre genelleştirilmesi için ilgili okuyucu Frey ve Eichenberger'e (1992) bakabilir.

² Ekonomi mesleği ile ilgili literatür için bkz., Klammer ve Colander (1990), Frey ve diğerleri (1994), Pommerenhe ve diğerleri (1984).

³ Amerika'da aynı zamanda iktisadi düşünce okulları da bulunmaktadır (Klammer ve Colander 1990), fakat Amerikan üretim standartına göre belirli bir okula mensup olmak performansı ikame etmez. Öte yandan Avrupa'da kaliteyi değerlendirmek için bir akademik düşünce okulu kendi tanımladığı kriterleri kullanma eğilimindedir. Bu nedenle bilim adamlarının okullar arası karşılaştırmasını yapmak neredeyse olanaksızdır.

⁴ Amerika içerisinde büyük farklılaşmalar olduğunun biz de bilincindeyiz. MIT veya Harvard kesinlikle Chicago değildir. (Bu konuda şüphesi olanlar; Klammer ve Colander 1990, s. 20-25'e bakabilir). Ancak, Avrupa içerisindeki farklılıkların daha fazla bilincindeyiz.

Kaynaklar

Beed, Clive and Owen Kane, "What is the Critique of the Mathematization of Economics?", *Kyklos*, 1991, 44:4.

Blaug, Mark, ed., *Who's Who in Economics*, A Biographical Dictionary of Major Economists 1700-1986, 2nd Edition, Brighton: Wheat-Sheaf, 1986.

Colander, David, "Research on the Economics Profession", *Journal of Economic Perspectives*, Fall 1989, 3:4.

Frey, Bruno S., and Reiner Eichenberger, "American and European Economists" Research, Teaching, Advising and Opinions", *Mimeo*, Institute for Empirical Economic Research, University of Zurich, June, 1992.

Frey, Bruno S., and Werner W. Pommerehne, "The American Domination Among Eminent Economists", *Scientometrics*, 1988, 14:1-2.

Frey, Bruno S., et al, "Consensus and Dissension Among Economists: An Empirical Inquiry", *American Economic Review*, December, 1984, 74:5.

Hansen, W. Lee, "The Education and Training of Economics Doctorates", *Journal of Economic Literature*, September 1991, 29:3.

Klammer, Arjo and David Colander, *The Making of an Economist*, Boulder: Westview Press, 1990.

Kolm, Serge-Christophe, "Economics in Europe and in the U.S.", *European Economic Review*, January 1988, 32:1.

Krueger Anne O., "Report of the Commission on Graduate Education in Economics Review", *Journal Economic Literature*, September 1991, 29:3.

Liebowitz, Start J., and John P. Palmer, "Assessing the Relative Impacts of Economics Journals", *Journal Economic Literature*, March 1984, 22:1.

Pommerenhe, Werner, et.al., "Concordia Discors, Or: What do Economists Think?", *Theory and Decision*, 1984, 16:3.

Portes, Richard, "Economics in Europe", *European Economic Review*, August 1987, 31:6.

Kitap Tanıtımı:

Modern Bilimin Oluşumu - Richard S. Westfall

Tübitak Yayınları 9. Basım 190 sayfa.

Modern Bilimin Oluşumu - Richard S. Westfall

Atıf Evren*

Bilindiği gibi bir süredir Tübitak, çıkardığı popüler bilim kitapları dizisi ile hem yayın alanında bu konudaki boşluğu doldurmaya, hem de uyguladığı ucuz satış politikası ile geniş bir okuyucu topluluğuna ulaşmaya çalışıyor.

Popüler bilim kitapları dizisi okuyucuyu fazla teknik ayrıntıya boğmadan, konunun meraklısına ilk elden bilgi sunmayı amaçlamasıyla "farklı" bir misyonu yerine getiriyor. Bu saygın çabaya elbette şapka çikartmak gerekli. Bununla beraber bu seri içerisinde yayınlanan kitapların bir kısmı "bir kez okunup geçecek" türden değil. Bunlardan bir tanesi de daha önceden Verso yayınlarından çıkan "Modern Bilimin Oluşumu" adlı kitap.

Bir süre önce Tübitak yayınları tarafından piyasaya sunulan kitap kısa bir süre içinde dokuzuncu baskıya ulaştı. Kitabın çevirmeni ise İsmail Hakkı Duru.

Ünlü bir 17. yüzyıl bilim tarihi araştırmacısı olan Richard S. Westfall, kitabında sözkonusu yüzyılda gerçekleşen bilimsel devrimi inceliyor. Bu hali ile de kitap, bilim tarihinin artık klasikleşmiş kitapları ile aynı kategoride değerlendirilmeyi hak ediyor.

Çatışan Yöntemler ve Bilim İdealleri

Westfall, kitabın girişinde bilimsel devrimin, doğa konusundaki kategorilerin yeniden yapılanmasından öte, bilimsel etkinliklerde gittikçe artan sayıda kişinin yer almasının sonucu olarak ortaya çıkan, toplumsal bir olgu olduğunu vurgulasa da, kitabının ana eksenini sözünü ettiği kategorilerin yeniden yapılanması süreci üzerine kurmuş.

Kitap 17. yüzyılda gerçekleştiği yaygın kabul gören bilimsel devrimi, evrenin matematik ilkelerine göre yapılandığını öne süren Platoncu ve Pisagorcu gelenek ile mekanikçi felsefe arasındaki çatışmaya bağlıyor:

"Pisagorcu gelenek, görüngülere bir düzenlilik arayışı içinde yaklaşıyordu... Buna karşılık mekanikçi felsefe tek tek görüngülerin nedenselliği ile ilgileniyordu... Çatışan bilim ideallerinin yanısıra, değişik yöntemleri önermeleri nedeniyle de bu iki akım birbirine karşıydı... Bilimsel devrimin tam olarak gerçekleşmesi için iki egemen akım arasındaki gerginliğin ortadan kalkması gerekiyordu." (Giriş)

Kitabın adı her ne kadar daha kapsamlı çağrışımlara yol açsa da, Westfall temel olarak kitabında, bu çatışmanın ortaya konma ve çözülme sürecini, ve yine bugünden bakıldığında, ne kadar yanlış ve eksikli görünürse görünsün, mekanik doğa felsefesinin bilim tarihi içerisindeki katkısını ortaya koymaya çalışıyor. Başka bir deyişle, kitabı mekanik doğa felsefesinin, doğa bilimlerinin gelişimine yaptığı katkılarını tartışıldığı bir eser olarak da okumak mümkün.

Yine giriş bölümünde Westfall; bilimsel devrim hareketinin ağırlık merkezinin düşünce tarihi olması gerektiğine olan inancını da ifade ediyor. Bu ifade belki de bilimsel bilginin doğası, bilimsel yöntem ve bilimsel bilginin sınırlarının tartışılmasında önemli bir başlangıç noktası olarak düşünülebilir.

Göksel Küreler ve Yer Mekaniği

Bilimsel devrimin yaratıcıları başlangıçta hiç de köktenci bir niyetle hareket etmiyorlar. Kopernik, gezegenler teorisi için, "Aristotelesci bilimin benimsen-

* İ.Ü. İktisat Fakültesi Araştırma Görevlisi

miş çerçevesinin çizdiği geniş sınırlar içinde" sınırlı bir reform öneriyor. (s1) Yine Kepler, Tanrı'nın neden altı gezegenli, yani Güneş merkezli bir evren yaratmayı yeğlediğini ispata çalışıyor ve bunun geometride bilinen kusursuz katı cisimlerin sayısının beş olmasına ve bu durumun Tanrı'nın seçimini etkiliyor olmasına bağlıyor. (s2)

Bundan başka, Aristoteles'ten beri, göklerin kristal kürelerden yapılmış olduğuna ilişkin fikir birliğini de yine tanrısal kusursuzluk fikrinde aramak gerektiriyor. 1572'de yeni bir yıldızla, 1577'deki kuyruklu yıldızın Tycho Brahe ve diğerlerince gözlenmesi, kristal kürelerin varlığı ile çelişkili bir durum yaratıyor.

Başlangıçtaki niyeti ne olursa olsun Kepler'in; "doğanın tekdüzeliği"ne inanmış bir kişi olarak görgünçleri, yer mekaniğinde kullanılan ilkeler ile açıklamaya çalışması herşeyin başlangıcı oluyor. İlkelere farklı alanlara uygulanması Kepler'i modern bilimin başlangıç tarihinin esin veren bir siması yapıyor. (s3)

Kavramlarda Çatışma: Eylemsizlik ve Hareket

Bir cisim kendisine kuvvet uygulanmadığı takdirde, eğer hareket ediyorsa hareketine aynı hızla, ya da hareketsiz ise hareketsizliğine devam eder. Bugün bu durum lisede az buçuk fizik görmüş herkese aşikâr görünür. O dönemde ise Aristo mekaniğinin çözemediği bir problem olarak görünüyordu. Aristoteles mekaniğini, bütün hareketlerin bir neden sonucu ortaya çıktığı ilkesi üzerine kurmuştu. Dolayısıyla Aristoteles'in hareket kavramına göre dünyanın hareket etmekte olduğunu öne sürmek saçmaydı. (s16-18)

Kopernikçi astronomi bu problemi eylemsizlik kavramına getirdiği yeni tanım ile çözdü: "Hareketteki bir cisim, üzerine dışarıdan bir şey etki edinceye kadar sabit bir hızla hareketini sürdürür". (s18)

Descartes'ın bu konusundaki katkısı ise sonradan geldi: İnsanlar bir cismi harekette tutan nedenin ne olduğu sorusunu soruyorlardı. Doğru soru ise cismi neyin durdurduğu idi." (s19) Westfall'ın, eylemsizlik ilkesinin arkasında, hareketin kendisiyle ilgili yepyeni bir kavrayışın yattığı fikrini ileri sürmesi de tartışılmaya değer: "Galileo'nun hareket kavramının can alıcı yeri, hareket ile cisimlerin temel karakterini birbirinden ayırmasıdır... Hareket, sadece bir cismin kendisini içinde bulduğu bir durumdan ibarettir ve... hareket halindeyken de dururken de aynıdır. Gerçekten, durmak

hareketten hiç de farklı birşey değildir, sadece "sonsuz" bir yavaşlık kertesidir." (s21)

Galileo için farksızlık düşüncesi Kopernikçi evrendeki hareket probleminin çözümünde temel olmuştu: Madem ki harekete göre değişmiyoruz, çok büyük bir hızla hareket edebilir, ama yine de bu hızın farkına varmayabiliriz. Bu sav, hareketin cismin doğasını etkilediği yolundaki Aristoteles düşüncesine göre ise şüphesiz saçmaydı. (s21)

Rönesans Natüralizmi ve Mekanik Felsefe

Westfall'ın çalışmasında, 16.yüzyılda, "doğanın gizli kuvvetlerinin psişik haleri"ne gönderme yaparak doğa olaylarını açıklama girişimleri ile ilgili pek çok pasaj var. Bu pasajlar dönemin değerlendirmelerini ortaya koyması bakımından ilginçtir. O dönemin pek çok insanı için madde ne yaşamsız ne de algısızdı. Skolastik Aristoteles felsefesi doğanın akılcı düzenine insan zekasının nüfuzdebileceğini öne sürerken, 16. yüzyılın doğa felsefesi, doğa gizlerinin "insan aklı için karanlık" olduğunu ilan ediyordu. Rönesans natüralizmi, doğanın insan aklının hiçbir zaman içine nüfuz edemeyeceği bir sır olduğu inancına dayanıyordu. Rönesans natüralizmi geleneğinde bugün sahip olduğumuz bilimsel bilgi idealinden bütünüyle değişik bir ideal ile karşı karşıya kalırız. Bu, bilgisi "doğanın gizemli güçleri"nden oluşan bilim adamı Faust'un idealidir. (s31-35)

Descartes'ın mekanikçi felsefesini doğanın, çözölemez gizler taşımadığı ve akıl için bilinen bir yapıya sahip olduğu inancı üzerine inşa etmesi, bu anlamda Aristotelesci akılcı doğa düzeni inancına bir geri dönüş olarak değerlendirilebilir.

İkicilik Kavramı ve Misyonu

Ünlü ikicilik ya da düalizm kavramı üzerine herhalde bugüne kadar yapılan tartışmalar geniş bir literatür oluşturur. Üzerine çektiği bütün şimşeklere rağmen Descartes'ın ünlü kavramının bilim tarihinde yüklendiği bir rol de var. Yine Westfall'dan izleyelim. "Descartes ünlü "ikicilik" kavramında biçimlendirdiği metafizik doğrulamalarıyla, Rönesans natüralizmine karşı tepki oluşmasını sağladı. Bütün gerçekliklerin iki tözden... oluştuğunu öne sürdü. Ruh diyebileceğimiz şey düşünme eylemi ile nitelendirilebilen bir töz; maddesel âlem ise özün uzayda kapladığı yer olan bir tözdü... Düşünen töze maddeyi nitelendiren hiçbir özellik hacim, yer, hareket-yüklenemezdi. Düşünme zihinsel etkinliğin sahip olduğu çeşitli tarzları kapsa-

maktaydı ve tek başına onun özelliği idi. Doğa bilimleri açısından bu ikiye ayırmanın en önemli sonucu, bütün psşik niteliklerin, katı bir biçimde madde dünyasının dışında bırakılmasıdır." (s35-36)

Westfall ortaya atılan düalizm kavramı sonucunda dünyanın, düşünen nesnelerin varlığından etkilenmeyen ve fiziksel zorunluluklarla hareket eden, eylemsiz cisimlerden oluşmuş bir makina olarak algılanmasının Descartes'ın bilimsel düşünceye yaptığı bir katkı olarak değerlendirilebileceğini söylüyor. (s38-48) Öznellik-nesnellik soyutlamalarının yapılmasının nesnel olanın incelenebilmesine olanak sunması, bilimsel araştırmanın yapılabilmesi için gerekli bir itilim sağlaması anlamında Westfall'ın değerlendirmesine katılmak hiç şüphesiz mümkündür.

Süreklilik Kavramının Altında Ezilen Kimya

17. yüzyılın devraldığı kimya, modern kimyadan oldukça farklıydı, bu güçlüğün bir bölümü "karışmış cisimler" düşüncesinde yoğunlaşıyordu. Kimyacılar inceledikleri bütün cisimleri... karışmış cisimler olarak kabul ediyorlardı... 1600 yılının kimyacıları Kesikli sayıdaki bileşikler yerine olası oranların sürekli bir spektrumunu düşünmekteydi. Örneğin bir güherçile diğer bir güherçile ile özden değildi... sürekli spektrumdaki oranlarda bulunan karışmış cisimler görüşü, ... bir kimyasal maddeyi safsızlıklardan ayırdetmeyi olanaksız kılıyordu... Yüzyılın başlangıcında kimya, görüngülerin çeşitliliği altında ezilmiş durumdaydı." (s76-77)

Böyle "her bir belirli cisim türünün birden fazla niteliği olduğunu... ve bu niteliklerden herhangi birisinin yokluğu, incelenen cismin söz konusu türe ait olmadığını söylemeye yeterlidir..." (s94) dediğinde hiç şüphesiz modern kimyanın kilometre taşlarından birini yerine oturtuyordu.

Bu nokta şüphesiz "sürekli madde-kesikli madde" tartışması içerisinde de değerlendirilebilir. Boyle'un konuyu kavrayışını yine Westfall'ın kendisinden dinleyelim: "Bu kavrayış maddelerin sonsuz bir biçimlenirliği olduğunu ya da oranlarının sonsuz süreklilikte olduğunu değil, kesikli sayıda cisimler halinde var olduğunu içermektedir." (s94)

Yine orta eğitiminde kenarından kıyısından da olsa kimya laboratuvarında deney yapmış bir kişi için Boyle'un yukarıdaki ifadesi o kadar "aşıkâr" görünecektir ki, bunu neredeyse "sağduyunun gereği" olarak kabul edecektir. Bu bakımdan Westfall'ın kitabının, bugün bizlere son derece açık gelen kavramlarının ta-

rihlerini incelemiş olması, kitabı değerli kılan bir olgudur. Bugün bize apaçık doğru görünen geçmişin insanı için doğru değildi.

Bilimin Sınırları

Şüphesiz bilim, bir düzenli düşünme eylemi olarak insanlık tarihinin en önde gelen kazanımlarından bir tanesi. Yine de bilimi ve bilimsel çalışmayı "kurtarıcı" olarak ilan ederken o kadar acele etmemek gerekiyordu. Bu da bilime ancak onu inceleme nesnesi yaparak, başka bir deyişle "bilime bilimsel açıdan yaklaşarak" mümkün kılınabilir. Buna belki de bilimin içerdiği bilim dışı öğelerin (ideolojiler, değerler, inançlar, efsaneler) tartışma konusu edilmesi ile başlanabilir. Elbette bu iş çok kolay görünmüyor. Tabii bu arada "bilim dışı"ndan dezenfekte edilmiş bir "bilim" söz konusu olabilir mi? Bu da bir başka ciddi tartışma noktası olarak beliriyor.

Westfall bu kitabında bilim tarihinden bir kesiti birbiriyle çarpışan ekolleri, yöntemleri, birbiriyle çatışan kavramları, tezleri öne sürenlerin niyetleri ve bütün hurafeleri ile birlikte ele alıyor. Kimi teknik ayrıntılar içerse de okuyucuyu sıkırmıyor. Bilimden vazgeçilemeyeceğine göre bilimin niteliğinin daha iyi anlaşılmasında önemli bir kitap!

CEMIYETİMİZDEN HABERLER... CEMİYETİMİZDEN HABERLER...

25. İKTİSATÇILAR HAFTASI DEĞİŞEN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN YERİ 26-29 Nisan 2000

I. GÜN 26.4.2000 Çarşamba Saat: 14.00 - Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan Açış : Süleyman Demirel

İktisat Bilimi Nereye Gidiyor - Oturum Bşk. Prof. Dr. Sevgi Güran
1. Prof. Dr. Mehmet Altan 2. Prof. Dr. Ercan Eren 3. Dr. Nail Satlıgan

II. GÜN 27.4.2000 Perşembe Saat:10.00 - Prof. Dr. Orhan Dikmen'e Armağan Açış : Sümer Oral

Küreselleşen Sermaye, Değişen Para ve Maliye Politikaları - Oturum Bşk. Adnan Memiş
1. Tevfik Altınok 2. Dr. Atilla Karaosmanoğlu 3. Doç. Dr. Güngör Keşçi 4. Prof. Dr. İzzettin Önder

Saat: 14.00

Geçmişten Günümüze Türkiye'de İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi
Oturum Bşk. Talât Saral

1. Prof. Dr. Taner Berksoy 2. Prof. Dr. Türkel Minibaş 3. Yard. Doç. Dr. Mustafa Özel 4. Prof. Dr. Ergun Türkcan

III. GÜN 28.4.2000 Cuma Saat: 10.00 - Prof. Dr. Esat Çam'a Armağan Açış : Şükrü Elekdağ

Küreselleşen Dünyadan Türkiye'ye Bakış - Oturum Bşk. Prof. Dr. Gül Turan
1. John McCarty (ING BANK) 2. Nicole Pope (Le Monde) 3. 4.

Saat: 14.00

Uluslararası İşbölümünde Türkiye: AB ve Avrasya - Oturum Bşk. Prof. Dr. Esfender Korkmaz
1. Meral Gezgin Eriş 2. Prof. Dr. Ahmet İnsel 3. Prof. Dr. Erol Manisalı 4. Merdan Yanardağ

IV. GÜN 29.4.2000 Cumartesi Saat: 10.00 - Prof. Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Açış: Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu

Tarihçiler küreselleşmeyi tartışıyor - Oturum Bşk. Prof. Dr. Yavuz Cezar
1. Doç. Dr. Fatmagül Berktaş 2. Prof. Dr. M. Ali Kılıçbay 3. Prof. Dr. Taner Timur
4. Prof. Dr. Zafer Toprak 5. Prof. Dr. Mete Tunçay

İFMC MESLEĞE YÖNLENDİRME SEMİNERLERİ DEVAM EDİYOR

Türkiye'nin en eski İktisat Fakültesi'nden mezun olmak eskiden bir ayrıcalıktı.

Ama şimdi pek çok iktisat fakültesi var ve her yıl binlerce mezun veriyorlar. İş bulmak ve doğru uzmanlık alanını seçmek giderek zorlaşıyor. İş bulmanın özellikle de istediğiniz, sizin için uygun olan işi bulmanın zorluklarının farkındayız, çünkü aynı sorunları mezuniyet sonrası bizler de yaşıyoruz.

İFMC, Fakültemiz öğrencilerine iş seçimi konusunda yardımcı olmak için bu çalışmayı Şubat ayından beri sürdürüyor.

Mezuniyet sonrası hangi alanlarda çalışabileceğinizi biliyor musunuz? Sınavla eleman alan kuruluşların hangileri olduğunu, sınavların tarihlerini ve nasıl hazırlanılacağını biliyor musunuz? İsteddiğiniz işe girdiniz. Ama eğitiminizin devam etmesi lazım. Bu konuda yapabileceklerinizi biliyor musunuz? Bu ve benzeri soruları sormak için her cumartesi IFMC Lokali'nde düzenlediğimiz toplantılara katılın...

Bugüne kadar yapılan seminerler: Ünsal Aysun (TEB Gen.Md.Yrd.)- Bankacılık, Fahrettin Ecevit, Şebnem K. Yeker (IFMC Sigortacılar Komisyonu)-Sigortacılık, Osman Arolat (Dünya Gazetesi), Hasan Eriş (Akşam Gazetesi)-Gazetecilik, Safiye Çağlar (Yeminli Mali Müşavir)-YMM, Sibel Bayraktar (İMKB - eğitim ve Yayın Mdrl.-Yayın Mdrl.)-Borsa, Levent Ürer (İ.Ü. İktisat Fakültesi)-Akademik Yaşam, M.Süha Keçeci (Auer Paz.A.Ş. Gen. Md. Yrd.)-İnsan Kaynakları, Burhan Taştan (Pro-Finans Gen. Md.), Murat Taşkın (Başer Fin.Kir.Gen Md.)-Factoring, Leasing, Özdemir İnce (Atlas Yurtdışı Eğitim Danışmanlığı Ltd.Şti.)-Yurtdışı Eğitim ve Burs Olanakları.

MESLEĞE YÖNLENDİRME PROGRAMI

05 Mayıs (16.00): Can Bi (Borusan Holding Gen. Md. Yrd.)-İnsan Kaynakları

13 Mayıs (13.00): Bülent Avcı - Hesap Uzmanlığı

İFMC İKTİSAT GÜNLERİ

İKTİSAT'IN DAMA TAŞLARI

Ekoller
İz Bırakanlar
Kavramlar

İktisat'ın dama taşlarında yürüyerek bugüne geliyoruz.

Her cumartesi IFMC Lokalinde yapılan toplantılarda, geçmişten bugüne iktisat teorilerinin ve politikalarının geçirdiği evreler konunun uzmanları ile tartışılıyor.

Ali Özgüven (Kültür Üniversitesi) "Pre-Klasik Dönem: Merkantilizm, Fizyokrazi", Kaya Ardıc (İ.Ü.İktisat Fakültesi) "Klasik Ekol ve Liberal Ekonomi", Dinç Alada (İ.Ü. SBF) "A. Smith", Nail Satlıgan (İ.Ü. İktisat Fakültesi) "Marksist İktisat", Necip Çakır (İ.Ü. SBF) "Neo-Klasik İktisat", Burak Atamtürk (İ.Ü. İktisat Fak.) "J.M.Keynes", Eser Karakaş (Bahçeşehir Univ.) "Neo-Klasik Sentez", Gülsün Yay (Yıldız Teknik Univ.) "Monetarist Ekol: Friedman", İzzettin Önder (İ.Ü.İktisat Fak.) "Arz Yanlı İktisat", Ercan Eren (Yıldız Teknik Univ.) "Yeni Keynesçi Ekol", Zafer Tunca (İ.Ü.İktisat Fakültesi) "Rasyonel Beklentiler", Türkel Minibaş (İ.Ü.İktisat Fakültesi) "İktisadi Krizler".

İKTİSAT'IN DAMATAŞLARI PROGRAMI

6 Mayıs : Nail Satlıgan (İ.Ü.İktisat Fakültesi) "Marks Sonrası Marksist İktisat"

13 Mayıs : Necip Çakır (İ.Ü. SBF) "Sraffa"

20 Mayıs : Turan Yay (YTÜ) "Buchanan"

Evcil enerji

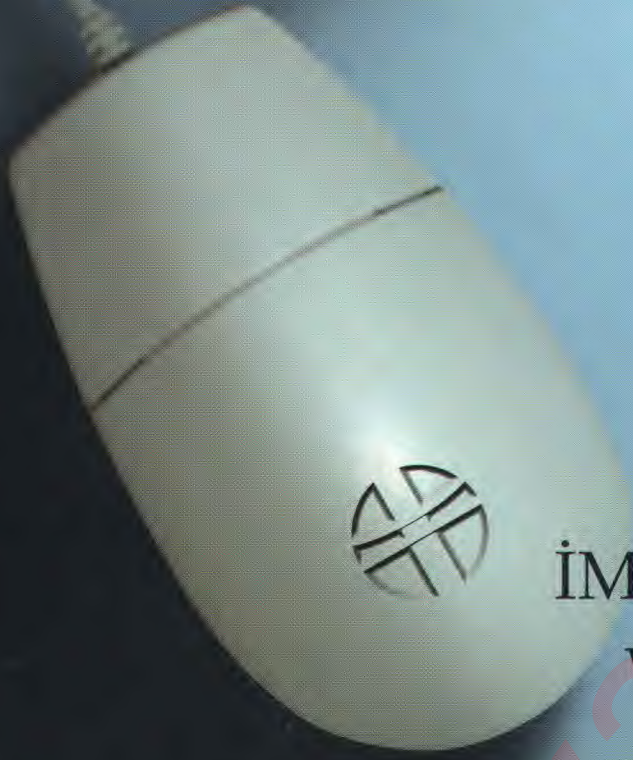
Bizim evde Ekoenerji Sistemi var, sizde var mı? Evimizin enerji maliyetlerini minimuma indirecek, güvenli, çevreci ve kesintisiz bir enerji sistemine ihtiyacı vardı... Önce dökme LPG konusunda uzman olan İpragaz'a danıştık. Sonra mühendis abiler geldi, enerji ihtiyacımıza en uygun projeyi önerdiler, kabul ettik. EkoEnerji Sistemi kuruldu. Gelip ücretsiz bakımını da yapıyorlar. Annem, İpragaz'ın EkoEnerji Sistemi'ni herkese anlatıp hava atıyor!

İPRAGAZ
EKOENERJİ HATTI
0800 211 60 11

www.ipragaz.com.tr e-mail: ipranet@ipragaz.com.tr

İMKB'yi "Click"leyin!
www.imkb.gov.tr

İMKB günlük bültenleri...

Piyasa verileri...

Şirket ve aracı kuruluş bilgileri...

İMKB yayınları...

İSTANBUL
MENKUL KIYMETLER
BORSASI